

БІБЛОТЕЧНИЙ ВІСНИК

Науково-теоретичний
та практичний журнал

BIBLIOTECHNY VISNYK

Scientific theoretical
applied journal

№ 5 2007

Засновники

Національна академія наук України
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

Founders

National Academy of Sciences of Ukraine
V. Vernadsky National Library of Ukraine

Головний редактор

Олексій ОНИЩЕНКО, академік НАН України

Editor-in-Chief

Oleksij Onyshchenko, academician of NAS of Ukraine

Редакційна колегія

Л. Дубровіна (заступник головного редактора)
В. Попроцька (заступник головного редактора)
Н. Маслакова (відповідальний секретар)

Г. Бор'як

А. Бровкін

Л. Костенко

В. Омельчук

М. Романюк

П. Тронько

А. Чекар'юв

О. Додонов

О. Литвиненко

В. Широков

В. Рубан

Б. Ігнатенко

Х. Ласкажевська (Польща)

С. Філіп-Мартутинович (Сербія)

І. Славінські (Австрія)

К. Брюс (Німеччина)

Б. Зафіровські (Республіка Македонія)

Л. Біглоу (Велика Британія)

Editorial board

L. Dubrovina (Deputy of Editor-in-Chief)

V. Poprotska (Deputy of Editor-in-Chief)

N. Maslakova (Responsible for publication)

H. Boriak

A. Brovkin

L. Kostenko

V. Omel'chuk

M. Romanyuk

P. Tron'ko

A. Chekmaryov

O. Dodonov

O. Lytvynenko

V. Shyrovok

V. Ruban

B. Ihnatenko

H. Laskarzevska (Poland)

S. Philip-Martutynovych (Serbia)

I. Slawinski (Austria)

C. Bruce (Germany)

B. Zafirovski (Republic of Macedonia)

L. Biglow (Great Britane)

Заснований у 1993 році.

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 189 від 09.11.1993 р.

Виходить 6 разів на рік.

Founded in 1993.

The State Registration Certificate:

KB No. 189 of 09.11.1993

Frequency of publication is bi-monthly

Адреса редакції:

НБУВ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ, 03039,
Україна

Тел. (044) 524-43-50

E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua

bibvesti@bigmir.net

Editorial office address:

VNLU, 3, Prospekt 40-richja Zhovtnja, Kyiv, 03039,
Ukraine

Tel.: (044)524-43-50

E-mail: b_visnyk@csl.freenet.kiev.ua

bibvesti@bigmir.net

Передплатний індекс 74049

Subscription Index 74049

Редакційна колегія журналу
не завжди поділяє думку авторів.

The opinions expressed herein are solely the views of the authors
and do not necessarily reflect those of the editorial board.

Зміст

ІНТРАНЕТ/ЕКСТРАНЕТ-РЕСУРСИ В НАУКОВИХ БІБЛІОТЕКАХ

- Копанєва В.* Бібліотека в системі наукової електронної комунікації 3
- Соловяненко Д.* Бібліотека-2.0: концепція бібліотеки другого покоління 10
- Силков С.* Информационные ресурсы Беларуси, их классификация и нормативно-правовое регулирование. 21

РІК УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ

- Ковальчук Г.* Рідкісні українські книги в бібліотечних фондах: пам'яткознавчий аспект. . . 29
- Шалашна Н.* Історико-книгознавча тематика в діяльності Одеського товариства історії та старожитностей у другій половині XIX ст. 37

ДО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ДНЯ БІБЛІОТЕК

- Сак О.* Зібрання рідкісних і цінних видань у фондах Херсонської ОУНБ ім. О. Гончара (до 135-річчя заснування книгозбірні). 42
- Вергунов В.* Науково-методична діяльність Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук: історія, здобутки, перспективи. 48

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ

- Васильченко М.* Термінологія, термінологія... 54
- SUMMARY 56

Contents

INTRANET/EXTRANET RESOURCES AT SCIENTIFIC LIBRARIES

- Kopaneva V.* A library in a system of scientific electronic communication. 3
- Solovyanenko D.* The Library 2.0: conception of the 2nd generation library. 10
- Silkov S.* Informational resources of Belorussia, their classification and law regulation 21

YEAR OF UKRAINIAN BOOK

- Koval'chuk H.* Rare Ukrainian books in library book stacks: monumental aspect 29
- Shalashna N.* Historical and book source topic in the activity of Odessa society of history and antiquities in the 2nd half of 19 century 37

TO ALLUKRAINIAN LIBRARIES DAY

- Sak O.* Rare and precious books collection in O. Honchar Kherson RUSL (to 135th anniversary). 42
- Verhunov V.* Scientific and methodical activity of the State Scientific Library of Ukrainian Academy of Agricultural Science: history, achievements, perspectives 48

REVIEWS

- Vasyl'chenko M.* Terminology, terminology... 54
- SUMMARY 56

Вікторія КОПАНЄВА,

молодший науковий співробітник НБУВ

Бібліотека в системі наукової електронної комунікації

Розглянуто розвиток системи наукової комунікації та підвищення її реагентності, що загострює потребу збереження плинної мережевої інформації. Обґрунтовано необхідність освоєння бібліотекою інтегрованого технологічного циклу, що включає послідовність наукомістких процесів комп'ютерної обробки документальних масивів від бібліографування до виділення зі сховищ даних нових знань. Викладено концептуальну модель бібліотеки, яка стане інтегрованою ланкою інформаційної сфери суспільства.

К л ю ч о в і с л о в а: наукова комунікація, бібліотека, інформаційна технологія, аналітико-синтетична обробка, сховище даних.

Вступ

Останніми роками спостерігається відродження інтересу до проблематики розроблення теоретичних аспектів наукової комунікації як процесу формування, оброблення та передання документованих знань [5; 6; 17; 18]. Для аналізу процесів комунікації використовуються різні моделі, що в основному мають лінійний характер і акцентують увагу на різних *засобах* (статті, журнали, книги тощо), *учасниках* (окремі особи й установи) і *функціях* (види діяльності) [5; 39].

У моделі наукової комунікації П. Хілза [37] виділено 6 компонентів: вчений як виробник і споживач наукової інформації; наукове співтовариство; видавець; інформаційний продукт; бібліотечний працівник; нові комунікаційні технології. У цій моделі процес наукової комунікації є інтегральною й комплексною взаємодією усіх названих компонентів. Вчений як виробляє, так і використовує наукову інформацію; наукове співтовариство забезпечує структуру, що збирає вчених разом і допомагає поширювати інформацію та ефективно спілкуватися; видавець є агентом поширення (у даному разі він і сам може бути вченим, науковим співтовариством або комерційною організацією) продукту в багатьох формах (книги, журнали, звіти, «сіра» література та дисертації тощо). Бібліотечний працівник є посередником між вченим як споживачем й інформацією [3], а бібліотека – комунікаційним каналом, який забезпечує рух документної інформації (повідомлень) у часі та просторі [23].

Вирішенню завдання визначення місця бібліотек у системі наукової комунікації сприяли праці Е. Л. Шапіро [27–30], яким проаналізовано початковий

період впровадження теоретичних розробок системи наукових комунікацій у практику бібліотек, їх спрямованість на перспективні тенденції розвитку науки. Осмисленню бібліотекознавством місця бібліотеки в системі наукових комунікацій слугували дослідження Ю. М. Столярова, який вбачає соціальне призначення бібліотеки у створенні комунікації між абонентом і знаннями, матеріалізованими в документній формі [24]. Комунікаційний підхід розвивався й у роботах [34; 35]. Так, Дж. Бледжен [34] вважав основною функцією бібліотеки активну організацію комунікації, що дає можливість плідно користуватися ідеями, які циркулюють усіма її каналами. Аналогічна позиція Чен Чи, який у науковій бібліотеці бачив «агентство наукової комунікації» [35]. На «поліграфічному» етапі розвитку системи наукових комунікацій найбільш повно використовував евристичний потенціал комунікаційного підходу Р. Клут. Він дійшов висновку, що визнання місця бібліотеки в суспільстві стало можливим лише після виникнення науки про комунікацію, у межах якої й повинне існувати та розвиватися бібліотекознавство. Згідно з його оригінальною концепцією загального бібліотекознавства бібліотека є комунікаційним центром, здатним нагромаджувати у фондах документи для подальшого їх використання специфічними бібліотечними методами [38].

Зміни, що відбуваються у формах і засобах подання та поширення знань на етапі становлення електронного середовища раніше від усіх відчували наукові бібліотеки. Протягом століть вони були налаштовані на роботу з одним видом матеріального носія – папером. У сформованій в «епоху Гутенберга» системі наукових комунікацій кожний учас-

ник ланцюга мав свої чітко визначені функції «вчений => видавець => бібліотека => користувач». Поява нових реалій впливає на всіх учасників комунікаційного ланцюга й призводить до значного ускладнення та зміни в технології обміну інформацією, тобто до значних змін у цьому комунікаційному ланцюгу. За рахунок електронного середовища сформувалися нові комунікаційні зв'язки: між автором і користувачем, видавцем і користувачем, бібліотекою та користувачем.

Дослідники вважають, що в новій моделі наукової комунікації *всі учасники комунікаційного ланцюга зберігаються і забезпечують відповідний внесок у систему: видавці залучають авторів, рецензують, готують до друку і розповсюджують видання; бібліотеки кумулюють і зберігають документовані знання та задовольняють інформаційні потреби; інтернет-технології стимулюють і підсилюють можливості авторів/користувачів, видавців і бібліотек, що робить систему більш реагентною* [14; 15; 40]. Реагентність, з одного боку, кардинально підвищує оперативність наукових комунікацій (мережеві технології дозволяють упродовж кількох годин довести інформацію про наукові здобутки до світової спільноти), а з іншого, – зумовлює появу низки проблем, пов'язаних зі збереженням плинної інформації для наступних поколінь і її ефективним використанням.

Метою даної статті є визначення напрямів розвитку діяльності бібліотеки в системі наукових комунікацій, що характеризуватиметься домінуванням електронних потоків інформації.

Трансформація документних інформаційних потоків

Для визначення можливого сценарію розвитку наукових комунікацій і ролі бібліотеки в них доцільно спочатку визначити тенденції розвитку основного комунікаційного засобу – наукового документопотоку. Поява персональних комп'ютерів і стрімке збільшення їх обчислювальної потужності, а також зародження технологій швидкісної передачі текстів на довільні відстані дала змогу мати доступ до будь-яких публікацій, представлених на сайтах інтернету. Інші технічні розробки призвели до створення компакт-дисків, що зробило можливими запис і тривале збереження сотень тисяч сторінок тексту, їх швидке та дешево тиражування, а також відкрило перспективи комп'ютерного оброблення повнотекстових документів.

Відомо, що вчені використовують в основному новітні публікації. У звіті фахівців Федеральної лабораторії США показано, що більше 80 % прочитаних ними матеріалів належали до останніх 12 місяців, а понад половину склали журнали, що тільки вийшли друком. За даними іншого типового обстеження групи вчених, 70 % одержаної ними наукової інформації містилися в журналах [42].

І хоча всі види наукової комунікації в сукупності і складають інформаційне середовище фахівця, однак саме журнальна стаття залишається, незважаючи на всі зміни в технології, «атомом наукового зв'язку» [16], а журнальні статті посідають перше місце серед джерел інформації, якими користуються вчені. Обстеження бібліографічних запитів кількох тисяч американських науковців показало, що 70 % їх інформаційних запитів становлять журнальні статті. З джерел, якими користуються інженери електропромисловості Великої Британії, 70 % припадає на фахові журнали, а 60 % усіх наукових документів з електротехніки – це журнальні статті [42].

Через важливість наукового журналу як ядра наукових комунікацій простежимо тенденції його розвитку в електронному середовищі. Початком електронного журналу вважають жовтень 1976 р., коли Національний науковий фонд США приступив до здійснення програми *EIES (Electronic Information Exchange System* – Система електронного обміну інформацією). Незважаючи на технологічну недосконалість перших інформаційно-пошукових систем і високу вартість передачі інформаційна цінність цієї послуги для користувача була очевидною. Неминучим було те, що на початковому етапі електронний журнал був лише електронною копією традиційної друкованої версії, тим, що називається *full text on-line*, або рівнобіжна копія. Однак згодом виникає й інша модель журналу – електронний журнал у чистому вигляді.

У 1980-ті роки виникли перші журнали: «*The Online Chronicle*», «*The Online Hotline*», «*The Electronic Magazine*». Технологія підготовки періодичних електронних видань змінювала стереотипи відносин авторів, редакторів і читацької аудиторії, встановлювала «зворотний зв'язок» зі споживачем інформації в інтерактивному режимі. Було введено поняття «віртуального електронного журналу», орієнтованого виключно на публікації авторських статей і такого, що виключає інші елементи, які визначають єдність журнальної структури. Уже тоді розглядалася перспектива, за якої

споживач буде мати доступ до повних текстів релевантних статей, що супроводжуватимуться текстами усіх цитованих публікацій [5].

Сьогодні вже значна кількість наукових видавництв пропонує на ринку свої друковані журнали як на компакт-дисках, так і в мережевому доступі. Провідні видавництва світу (*Elsevier, Springer, Blackwell, Kluwer* та ін.) випускають сьогодні свої видання в електронному вигляді, постійно збільшують їх кількість і забезпечують користувачам доступ не тільки до поточних, але і до ретроспективних випусків. Доступ до електронних версій традиційних журналів організують й інформаційні фірми. Наприклад, в електронному сховищі компанії *EBSCO* тільки в одній БД *Academic Search Premier* містяться повні тексти публікацій з 4500 журналів (дані на 01.07.2007 р.). Можна говорити про те, що процес переходу від традиційних друкованих видань до їх мережевих версій і поява суто електронних журналів безперервно інтенсифікується. Публікацію мережевих електронних журналів сьогодні здійснюють не лише видавництва, а й наукові організації або навіть окремі вчені [10]. З'являється все більше журналів, що видаються лише в електронному форматі, наприклад, американський журнал *New Journal of Physics* [41], підготовка якого є результатом спільної діяльності Американського інституту фізики і Німецького фізичного товариства.

Необхідно акцентувати увагу й на такому напрямі розвитку наукової комунікації в електронному середовищі, що виник на початку XXI ст. і базується на феномені «**відкритого контенту**». Під останнім розуміються будь-які інтелектуальні продукти (текстові документи, мультимедійні матеріали, комп'ютерні програми), що представлені в інтернеті і допускають їх вільне копіювання та використання за умов посилання на автора інформації [11; 19]. Ідея відкритого доступу до результатів наукової діяльності набула нових імпульсів з оприлюдненням так званої Будапештської ініціативи відкритого доступу (*Budapest Open Access Initiative*) [2]. Згідно з нею «під відкритим доступом мається на увазі відкриті для всіх публікації в інтернеті; їх можна читати, завантажувати, копіювати, поширювати, роздруковувати, проводити свої дослідження, приєднувати до повних текстів відповідних статей, використовувати для складання показників, вводити як дані в програмне забезпечення або використовувати для інших цілей за відсутності фінансових, правових і технічних перешкод, за винятком тих, які регулю-

ють доступ до самого інтернету. Єдиним обмеженням на відтворення та поширення публікацій і єдиною умовою копірайту в цій сфері має бути право автора контролювати цілісність своєї роботи й обов'язкові посилання на його ім'я у разі використання роботи та її цитування».

Отже, розвиток електронних наукових комунікацій здійснюється в напрямі кардинального підвищення їх оперативності й зумовлює стрімке збільшення зібрань мережевих наукових журналів і окремих публікацій, розпорошених у глобальних комп'ютерних мережах. Тому зростає роль суспільних інституцій, які мають забезпечити кумуляцію та постійне збереження цих зібрань для наступних поколінь [9]. Такою інституцією, що впродовж століть виконувала згадану меморіальну функцію, є бібліотека. Вона має розширити методи та засоби роботи з інформаційними потоками, освоїти технологію архівування джерел електронної інформації і їх аналітико-синтетичного оброблення, а також створення і багатоаспектного використання нових інформаційних продуктів.

Наукове оброблення інформації та виділення нових знань

Необхідність переходу від «епохи Гутенберга», коли основний обсяг знань людства зберігався в документах на паперових носіях, до ери електронних інформаційних комунікацій і зростаючі вимоги суспільства до науково-інформаційного забезпечення його сталого розвитку потребують кардинального переосмислення підходів до аналітико-синтетичного оброблення документних інформаційних потоків у бібліотеках.

Для вирішення цього завдання використовується методологія системного аналізу, що передбачає дослідження бібліотечної сфери не лише як самостійної структури, а й як складової певної більшої системи [33]. Для бібліотечно-інформаційної сфери структурою вищого рівня є суспільна сфера, тому для визначення напрямку технологічної трансформації бібліотек потрібно, насамперед, встановити тенденції її розвитку. Сучасне суспільство зазвичай трактується як інформаційне, що здійснює перші кроки на шляху до суспільства знань. У такому разі суспільство знань розглядається як вища стадія інформаційного суспільства [8; 32]. Оскільки науковці, дослідження яких призвели до появи терміна «суспільство знань», вклали в нього інший зміст, доцільно навести їхню точку зору.

У 1959 р. професор Гарвардського університету

Даніел Белл, якого вважають класиком соціології, під час виступу на міжнародному соціологічному семінарі у Зальцбурзі (Австрія) вперше використав термін «постіндустріальне суспільство». Ним визначався соціум, у якому індустріальний сектор втрачає провідну роль, а головною рушійною силою стають наукомістки (високі, тонкі) технології. Це визначення і сьогодні повністю відповідає реаліям – його можна вважати класичним [1]. Префікс пост- допускає неоднозначність у тлумаченні основної сутності суспільства. Конкретизацію цієї сутності зробив Пітер Друкер, класик менеджменту, професор кількох американських університетів і консультант найбільших фірм США, який у 1966 р. увів у науковий обіг термін «суспільство знань» (*knowledge society*), що визначає тип економіки, в якій знання відіграють вирішальну роль, а їх виробництво стає джерелом розвитку [7].

У вищенаведеному контексті цей термін фігурував у науковому середовищі до 1980-х років, адекватно описуючи розвиток суспільства: у 30-х роках у розвинених країнах світу виникла така наукомістка галузь виробництва, як радіотехніка, в 40-х – ядерні технології, у 50-х – комп'ютерне машинобудування, в 60-х – ракетно-космічні технології. Досягнуті в 1970-х роках успіхи у сфері мікроелектроніки (зокрема, створення мікропроцесорів) призвели до появи у 80-х роках минулого століття персональних комп'ютерів, а в 1990-х – інтернету. Якщо раніше високі технології спричинювали зародження в суспільстві «острівків знань», то персональні комп'ютери разом з інтернетом зумовили лавиноподібне поширення глобальних інформаційно-комунікаційних технологій. Успіхи в даній сфері були настільки разючими, що в засобах масової інформації суспільство стали називати інформаційним. Цей термін перейшов і в лексикон політиків, про що свідчить, наприклад, поява такого програмного документа, як «Окінавська хартія глобального інформаційного суспільства», прийнята лідерами країн «великої вісімки» у 2000 р. [21].

Відаючи належне ролі та значенню інформаційно-комунікаційних технологій, слід констатувати, що вони – не єдина наукомістка галузь. У зробленому в 2000 р. у США фундаментальному прогнозі розвитку світу до 2015 р. йдеться про пріоритетний розвиток поряд з інформаційними технологіями й біотехнологій [36]. Сьогодні в розвинених країнах підвищену увагу стали приділяти новітньому напрямку – нанотехнологіям, тому

цілком логічним є прийняття на 32-й Генеральній конференції ЮНЕСКО (Париж, 2003 р.) рекомендацій щодо використання терміна «суспільство знань», а не «інформаційне суспільство» [20] і «Туніської програми для інформаційного суспільства» (Туніс, 2005 р.) [26]. Очевидно і в Україні необхідно повернутися до класичного визначення сучасного етапу розвитку суспільства, яке було введено в науковий обіг ще в 1950–60-ті роки.

З вищевикладеного однозначно випливає сутність вимог суспільства знань до всіх інституцій – вони мають орієнтувати свою діяльність на наукомістку технології. Щодо бібліотек така ідеологема потребує визначення стратегічним напрямом розвитку в них інтелектуальних інформаційних технологій [13].

Потрібно наголосити, що спрямованість на наукомістку технології у бібліотеках існувала завжди. Їх класичним прикладом є процес створення бібліографічної інформації [12]. Детальне теоретичне опрацювання, чітке визначення об'єкта та предмета бібліографознавства, методології та базових бібліографічних категорій і значна практика каталогізації призвели до того, що бібліографічна діяльність стала вважатися рутинною. Однак це процес наукового оброблення документів, що полягає в аналітико-синтетичному переробленні первинної документної інформації в бібліографічну, і тому його безперечно слід вважати першим етапом наукомістких технологій, спрямованих на інформаційне забезпечення сталого розвитку суспільства.

Нетрадиційним для бібліотек світу є процес створення реферативної інформації, її формування здійснюється, як правило, у спеціально створених інформаційних центрах. Така ситуація виникла внаслідок недооцінки бібліотеками ролі наукомістких технологій. Не викликає сумнівів доцільність проведення реферування в межах інтегрованого з процесом каталогізації технологічного циклу, розглядаючи його в цілому як поглиблене аналітико-синтетичне оброблення документної інформації. Тому слід оцінити досвід України зі створення на цій базі національної системи реферування наукової літератури, що була започаткована двома провідними науково-інформаційними центрами держави – Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (НБУВ) та Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України.

Якщо реферування можна вважати другим етапом наукового оброблення документів, то третім є

підготовка оглядово-аналітичних і прогностичних матеріалів, насамперед, для органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Найбільших успіхів у реалізації такого етапу досягнуто Бібліотекою Конгресу США, що первісно орієнтувалась на інформаційну підтримку діяльності вищого законодавчого органу держави. У складі цієї бібліотеки в 1912 р. створено Дослідницьку службу, що є багатогалузевим науково-дослідним інститутом зі штатом понад 800 осіб високої кваліфікації [22]. Ця служба реалізує три основні завдання: підготовка з певною періодичністю бюлетенів з проблем політики, економіки, науки тощо; підготовка оглядових матеріалів на замовлення комітетів і підкомітетів Конгресу США; інформаційна підтримка розгляду Конгресом поточних законодавчих актів. Слід звернути увагу на одну принципову особливість у діяльності Дослідницької служби: її фахівці уникають терміна «інформаційно-аналітичні документи», який передбачає наявність у створених матеріалах висновків і рекомендацій. Вважається, що останні – це прерогатива конгресменів, а Служба має лише надати різнобічну й об'єктивну інформацію для прийняття науково обґрунтованих рішень. Певних успіхів щодо інформаційної підтримки діяльності управлінських структур досягли й українські бібліотеки. В НБУВ, наприклад, створено Службу інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, більшість обласних універсальних наукових бібліотек мають підрозділи з підготовки відповідних матеріалів для обласних і міських держадміністрацій.

Наступний, четвертий, етап інтелектуального оброблення документів тісно пов'язаний із комп'ютерними технологіями, оскільки його реалізація потребує наявності й електронних інформаційних ресурсів, і значних обчислювальних потужностей. Йдеться про проведення взаємодоповнювальних бібліо-, інформо- та наукометричних досліджень у сховищах даних для встановлення кількісних закономірностей у бібліотечно-бібліографічній діяльності та процесах наукової комунікації з метою оптимізації науково-інформаційної сфери суспільства в цілому [4]. Прикладами інтелектуальних завдань цього етапу можуть бути кластеризація (виділення компактних скупчень документів, що мають подібні, заздалегідь не задані ознаки), процедури побудови нових класифікаційних схем тощо. Розробки в цьому напрямі все більш інтенсифікуються [31]. Можна говорити про певні досягнення, хоча в повсякденній

бібліотечній практиці згадані інтелектуальні технології поки що не використовуються.

Технологічний цикл, що передбачає бібліографування, реферування, підготовку інформаційно-аналітичних і прогностичних матеріалів, проведення бібліо-, інформо- та наукометричних досліджень, є передумовою, необхідною для досягнення головного кінцевого результату науково-інформаційної діяльності бібліотеки XXI ст. – виділення зі сховищ даних нових знань, що в явному вигляді в них не містяться.

Четвертий і п'ятий етапи інтелектуального оброблення документних масивів мають багато спільного, насамперед, у комп'ютерно-технологічному аспекті. Однак, між ними є й принципова різниця. Бібліо-, інформо- та наукометричні дослідження мають на меті вдосконалення науково-інформаційної діяльності бібліотек. П'ятий етап орієнтовано на зародження в їх стінах наукових установ, що можуть одержувати теоретичні та прикладні результати у всіх галузях знання. Цей етап сьогодні бібліотеками ще не реалізовано, лише проводяться окремі дослідження та експерименти.

Таким чином, за умов переходу від індустріального суспільства до суспільства знань бібліотека має освоїти інтегрований технологічний цикл, що включає всі наукомісткі процеси оброблення документних масивів, починаючи з бібліографування й закінчуючи екстракцією зі сховищ даних нових знань. Це – визначальна ідеологема її розвитку й одночасно неодмінна умова існування, інакше в XXI ст. книгозбірня стане музеєм книги.

Функціональна трансформація бібліотеки зумовить структурну. Сьогодні класичною є модель бібліотеки, що включає чотири елементи: фонд, матеріально-технічну базу, користувача та бібліотекаря [25]. Інтелектуальні технології виділення нових знань нададуть бібліотеці сутнісні функції наукової установи й інформаційно-аналітичного центру. Необхідність кадрового забезпечення інтелектуальних технологій продукування знань кардинально посилить освітній акцент у діяльності бібліотек, оскільки якісну підготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів у цій сфері можна здійснити лише за участю бібліотек і на їх базі. Використання інноваційних форм безперервної освіти призведе до появи в концептуальній моделі бібліотеки дослідницького університету. І, нарешті, інтеграція інтелектуальних технологій продукування знань гуманітарної спрямованості з традиційною функцією бібліотеки як осередку культури зумо-

вить потребу доповнення згаданої моделі культурологічною інституцією.

Отже, у функціональному аспекті бібліотека ХХІ ст. поряд з виконанням традиційних завдань документно-комунікаційного центру має забезпечити реалізацію повного технологічного циклу інтелектуальних інформаційних технологій від бібліографування до виділення зі сховищ даних нових знань і надання їх користувачам.

Висновки

1. За умов глобалізації та стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій система наукових комунікацій стане багатоваріантною за комунікативними зв'язками, підвищить свою реактивність і спричинить низку проблем, пов'язаних зі збереженням плинної інформації для наступних поколінь. Завдання її збереження потребує кардинальної активізації роботи бібліотеки з електронними документопотоками.

2. Бібліотека має освоїти інтегрований технологічний цикл, що включає послідовність наукомістких процесів комп'ютерного оброблення документних масивів: бібліографування, реферування, підготовки аналітичних матеріалів, проведення статистичних досліджень (бібліо-, інформо-, наукометричних) як передумову для виділення зі сховищ даних нових знань. Це – визначальна ідеологема технологічного розвитку бібліотеки на довгострокову перспективу.

3. Технологічна трансформація бібліотеки зумовить структурну – вона виступатиме системотвірним елементом комплексу, що включатиме власне бібліотеку, наукову установу (вона здійснюватиме продукування нових знань), інформаційно-аналітичний центр, навчальний заклад і культурологічну установу. Викладена функціонально-структурна схема має розглядатися як концептуальна модель бібліотеки суспільства знань. Місія такої бібліотеки – стати інформаційною серцевиною суспільних інституцій (виробничих, наукових, освітянських і культурологічних), інтегративною ланкою інформаційної сфери суспільства.

Література

- Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / В. Л. Иноземцев (пер. с англ.). – М.: Academia, 1999. – 787с.
- Будапештская инициатива «Открытый доступ» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.soros.org/openaccess/ru/read.shtml>. – Загл. с экрана.
- Глухов В. А., Лаврик О. Л. Распределенные электронные библиотеки // Библиотека в эпоху перемен. – М., 2001. – Вып. 2 (10). – С. 136–142.
- Горькова В. И. Информетрия (количественные методы в научно-технической информации) // Итоги науки и техники. Сер. Информатика. Т. 10. – М.: ВИНТИ, 1988. – 328 с.
- Дин Ю. Научная коммуникация и библиометрия. Ч. I. Модель научной коммуникации. Обзор литературы // Междунар. форум по информации и документации. – 1998. – № 4. – С. 16–23.
- Дин Ю. Научная коммуникация и библиометрия. Ч. II. Процесс научной коммуникации. Обзор литературы // Междунар. форум по информации и документации. – 1998. – № 5. – С. 3–17.
- Друкер П. Энциклопедия менеджмента: Весь Питер Друкер в одной книге: лучшие работы по менеджменту, написанные за 60 лет / О. Л. Пелявский (пер. с англ.). – М.; СПб.; К.: Издательский дом «Вильямс», 2004. – 421 с.
- Згуровский М. Путь к информационному обществу – от Женевы до Туниса // Зеркало недели. – 2005. – № 34 (562).
- Копанева В. Архивування науково-інформаційних ресурсів Інтернет: основні концептуальні положення // Бібліотечний вісник. – 2005. – № 2. – С. 14–19.
- Копанева В. Бібліотека та мережева інформація // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 2. – С. 31–36.
- Копанева В. «Відкритий контент» в інтернеті: становлення, проекти, правові засади // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 3. – С. 3–9.
- Коришонов О. П. Библиографоведение. Общий курс. – М.: Изд-во «Кн. палата», 1990. – 232 с.
- Костенко Л. Й. Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006. – № 1. – С. 23–28.
- Лаврик О. Л. Академическая библиотека в системе современных научных коммуникаций // Материалы VI научной сессии ГПНТБ СО РАН (9–10 ноября 2000 г., г. Новосибирск). – Новосибирск, 2001. – С. 129–134.
- Лаврик О. Л. Академическая библиотека в современной информационной среде. – Новосибирск: ГПНТБ СО РАН, 2003. – 251 с.
- Маркусова В. А., Родионов А. Я. Статья в научном журнале как основной источник информации для выполнения фундаментальных исследований в РАН // Науч.-техн. информация. Сер. 1. – 1998. – № 9. – С. 21–28.
- Михайлов А. И., Черный А. И., Гиляревский Р. С. Научные коммуникации и информация. – М.: Наука, 1976. – 435 с.
- Михайлов А. И., Черный А. И., Гиляревский Р. С. Основы информатики. – М.: Наука, 1968. – 756 с.

19. Наука в информационном обществе / UNESCO Publications for the World Summit on the Information Society [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: http://portal.unesco.org/ci/fr/files/12852/11110597537science_ru.pdf/science_ru.pdf. – Загл. с экрана.
20. Об итогах 32-й Генеральной конференции ЮНЕСКО: справка / Российский комитет Программы ЮНЕСКО «Информация для всех» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.ifap.ru/pr/2003/011020b.doc>. – Загл. с экрана.
21. Окинавская хартия глобального информационного общества [Электронный ресурс] / Kyushu-Okinawa Summit 2000. – Режим доступа: URL: http://www.nbu.gov.ua/law/00_gio.html. – Загл. с экрана.
22. Система научно-информационного обеспечения деятельности конгресса США: Науч.-аналит. обзор / А. Н. Авдулов – М.: ИНИОН, 1990. – 78 с.
23. Соколов А. В. Введение в теорию социальной коммуникации: Учеб. пособие. – СПб., 1996. – 320 с.
24. Столяров Ю. Н. Библиотека как система // Книга. Исследования и материалы: Сб. – М: Книга, 1984. – Т. 49. – С. 59–80.
25. Столяров Ю. Н. Библиотека: структурно-функциональный подход. – М.: Книга, 1981. – 255 с.
26. Тунисская программа для информационного общества / Всемирная встреча на высшем уровне по вопросам информационного общества (Женева, 2003 г.) – Тунис, 2005 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.nbu.gov.ua/law/05tunis2.pdf> – Загл. с экрана.
27. Шапиро Э. Л. Бумажные и безбумажные средства коммуникации – пути и перепутья // НТИ. Сер. 1. – 1989. – № 5. – С. 2–4.
28. Шапиро Э. Л. Научные и технические библиотеки в системе научных коммуникаций // Сов. библиотековедение. – 1978. – № 6. – С. 33–42.
29. Шапиро Э. Л. Об использовании теории коммуникаций в зарубежном библиотековедении // Библиотековедение и библиография за рубежом. – М., 1976. – Вып. 59. – С. 66–78.
30. Шапиро Э. Л. О взаимодополняемости формальных и неформальных коммуникаций // Науч.-техн. информация. Сер.1. – 1976. – № 3. – С. 3–6.
31. Шерена Т. А. Информационная технология выделения та обработки знаний у CDS/ISIS-сумісних базах даних // Бібліотечний вісник. – 2005. – № 5. – С. 8–13.
32. Шрайберг Я. Л. Библиотеки и университеты в электронно-информационной среде: первые шаги на пути от информационного общества к обществу знаний [Электронный ресурс] // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса: Материалы конф. «Крым-2005». – М.: ГПНТБ России, 2005. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).
33. Энциклопедия кибернетики: В 2 т. / Отв. ред. В. М. Глушков. – К.: Гл. ред. УСЭ, 1975. – Т. 2. – С. 356–359.
34. Bladgen J. Communication: a key to library management problems // Aslib. Proc. – 1975. – Vol. 27, № 8. – P. 319–326.
35. Chen Ching-chih. How TULIP is implemented at MIT: additional comments from the journal editor // Microcomputers for Information Management. – 1994. – Vol. 12, № 1–2. – P. 113–120.
36. Global Trends 2015: A Dialogue About the Future With Nongovernment Experts [Electronic resource] / The Central Intelligence Agency. – Way of access: URL: <http://www.odci.gov/cia/reports/globaltrends2015/> – Title from the screen.
37. Hills P. J. The scholarly communications // Ann. Rev. of Information Science and Technology. – 1983. – Vol. 18. – P. 99–125.
38. Kluth R. Grundriss der Bibliothekslehre. – Ewiesbaden, 1970. – 372 p.
39. Kronick D. A history of scientific and technical periodicals // The Origin and Development of the Scientific and Technological Press, 1665–1790. – 1962. – Vol. 42, № 4. – P. 240.
40. Montgomery M. J. Document Supply in a Changing World // Interlend. and Doc. Supply. – 1993. – Vol. 21, № 4. – P. 24–29.
41. New Journal of Physics [Electronic resource]. – Way of access: URL: <http://www.iop.org/EJ/journal/NJP>. – Title from the screen.
42. Searing S. E., Estabrook L. S. The future of scientific publishing on the Web: Insights from the focus groups of chemicals // Portal: Libr. and Acad. – 2001. – Vol. 1, № 1. – P. 77–96.

Денис СОЛОВ'ЯНЕНКО,

молодший науковий співробітник НБУВ

Бібліотека-2.0: концепція бібліотеки другого покоління

Зроблено короткий огляд прогресивних тенденцій у розвитку технологій бібліотечного сервісу, які розробляються у провідних бібліотеках світу та мають узагальнену назву «Бібліотека-2.0» (L2). Розкрито значення цього терміна, охарактеризовано 10 ключових принципів Бібліотеки-2.0 та спектр оцінок концепції L2.

К л ю ч о в і с л о в а: Бібліотека-2.0, веб-2.0, інноваційна діяльність, інтернет-технології.

Інформаційні відносини на сучасному етапі мають дуже високий рівень технологічності. Відомо, що сьогодні значна частина споживачів інформації посередником між ними та інформацією обирають не бібліотеки, а високофункціональні інтернет-системи, які здатні задовольнити їх потреби краще, ніж бібліотеки. Щодня кількість таких споживачів зростає. У зв'язку з цим радикального переосмислення потребує і місія бібліотеки перед суспільством.

В останні два роки в розвитку інтернет-технологій сталася «революція», яка отримала назву «Веб-2.0» – «веб-технології другого покоління». Якщо «веб-технологіям першого покоління» бібліотеки могли протиставити арсенал засобів аналітико-синтетичної обробки інформації та штат кваліфікованих спеціалістів, то конкуренція з інтелектуальними системами на базі «веб-технологій другого покоління» для бібліотек набагато складніша. Історія появи поняття Веб-2.0 така. У вересні 2005 року Тим О'Рейлі запропонував використовувати для всієї сукупності прогресивних тенденцій у розвитку веб-технологій загальний термін «Web 2.0» (на протигагу тенденціям, які показали свою нежиттєздатність – «Web 1.0») [1]. Але насправді «революція» ця почалася раніше, оскільки сама по собі філософія Веб-2.0 не пропонує нічого нового, це лише зведена назва (ярлик) для сукупності прогресивних технологій, методів та підходів до побудови інформаційних відносин в інтернеті. Термін «Веб-2.0» миттєво здобув велику популярність. Дуже швидко стали з'являтися похідні від неї концепції: Освіта-2.0, Підприємство-2.0, Реклама-2.0 тощо. Це вже «інформаційне суспільство другого покоління». Тому ідеї Веб-2.0 не могли не привернути увагу бібліотекознавців. Того самого вересня 2005 року

Майкл Кейсі запропонував [2] за аналогією з термінами «Web 2.0» та «Business 2.0» використовувати термін «Library 2.0» для позначення прогресивних технологій бібліотечного сервісу. Головна ідея Кейсі полягала в тому, що шляхом використання основних положень Веб-2.0, як суто технологічних, так і тих, які лише побічно пов'язані зі впровадженням нових технологій, бібліотеки зможуть досягти якісно нового рівня забезпечення інформаційних потреб користувачів. Публічний дебют Бібліотеки-2.0 відбувся на конференції Internet Librarian 2005 (США, Монтерей, 24–26 жовтня 2005 р.), коли Майкл Стефенс з Публічної бібліотеки округу Сент-Джозеф, США проаналізував впровадження цієї ідеї на типовому бібліотечному веб-сайті. В 2006 році Library Journal опублікував статтю Майкла Кейсі та Лори Савастинюк «Бібліотека-2.0: Сервіс для бібліотеки наступного покоління» [3]. Далі ідея набула поширення та широко обговорювалася серед бібліотекознавців по всьому світу.

Розгляду кола технологій, ідей та підходів, які є принципами Веб-2.0, присвячене окреме дослідження [4], тому зупиняємось на цих принципах тут не будемо. **Мета даної статті** – зробити короткий огляд прогресивних тенденцій у розвитку технологій бібліотечного сервісу, які розробляються у провідних бібліотеках світу та мають узагальнену назву «Бібліотека-2.0» (L2¹). Буде подане визначення цьому терміну, охарактеризовано 10 ключових принципів Бібліотеки-2.0 та розкрито наявний сьогодні у бібліотечному співтоваристві спектр оцінок концепції L2.

Сьогодні концепція L2 дуже популярна, станом на серпень 2007 р. – більше мільйона посилань у

¹ L2 – прийняте скорочення від Library 2.0.

Google, в тому числі близько 500 посилань у спеціалізованій системі пошуку наукової інформації Google Scholar. На базі L2 розробляються спеціалізовані концепції: Публічна бібліотека-2.0 [5], Шкільна бібліотека-2.0 [6] тощо. Ставлення бібліотечної громадськості до ідеї L2 неоднозначне. Серед провідних бібліотекознавців світу вистачає як прихильників, так і супротивників цієї ідеї. Авторитетність як одних, так і інших не викликає сумнівів. Щоб не бути упередженими, концепцію «бібліотеки другого покоління» розглянемо у тих аспектах, у яких вона подана у статті «Library 2.0» у англійській Вікіпедії [7], тобто наведемо те компромісне визначення цього поняття, до якого прийшли всі учасники дискусії, зберігши рівень скепсису щодо L2, який наразі є серед світових бібліотекознавців.

Визначення та короткий огляд

Бібліотека-2.0 – це узагальнено визначена модель модернізованої форми бібліотечного сервісу, що відображає еволюцію шляхів надання сервісу користувачам. Маються на увазі онлайнні сервіси, такі як використання онлайнних каталогів та збільшеного зворотного інформаційного потоку від користувачів до бібліотеки [7].

Бібліотечний сервіс L2 передбачає постійність його вдосконалення та переоцінки з метою досягнення кращого рівня обслуговування бібліотечних користувачів. Бібліотека-2.0 має на меті також залучення бібліотечних користувачів до процесів розроблення та виконання бібліотечного сервісу шляхом заохочення зворотного зв'язку та участі користувачів у його наданні. Прихильники цієї концепції вважають, що врешті-решт модель сервісу L2 замінить традиційну, однібічну модель надання сервісу, яка була притаманна бібліотекам протягом століть.

Всі «2.0-філософії», і зокрема L2, повністю побудовані довкола потреб користувача, його дій, очікувань та прагнень. Отже, пристосування бібліотеки до своїх користувачів «червоною ниткою» проходить через усі принципи та положення L2.

Згідно з положеннями L2 бібліотечні сервіси повинні регулярно оцінюватись та вдосконалюватись з метою забезпечення їх постійної відповідності потребам користувачів бібліотеки, релевантності бібліотечного сервісу користувачам. Оскільки потреби користувачів змінюються дуже швидко, так само швидко повинні змінюватись і бібліотечні сервіси. Інстру-

ментом досягнення релевантності сервісу є заохочення зворотного зв'язку з користувачами та участь користувачів у розробленні та підтримці бібліотечних сервісів. Активний користувач, уповноважений бібліотекою брати участь у наданні сервісу, згідно з L2, стає вкрай важливою ланкою у технологічному циклі обслуговування. Тобто двосторонність інформаційних потоків – від бібліотеки до користувача та від користувача до бібліотеки – дає змогу бібліотечним сервісам бути високочутливими до змін потреб користувачів, постійно еволюціонувати та покращуватись відповідно до поточних потреб останніх. При цьому користувач є учасником, співавтором, розробником та консультантом бібліотеки, незалежно від того, про віртуальний продукт йдеться чи про фізичний. Тут потрібно зазначити, що незважаючи на те що ідея L2 прийшла до бібліотекознавства зі світу інтернет-технологій, мова йде не лише про ті сервіси, які виконуються в інтернет-середовищі, але і про поширення принципів L2 на всі ланки бібліотечного сервісу. Автори статті «Library 2.0: Service for the next-generation library» пишуть: «Будь-який сервіс, фізичний або віртуальний, якщо він має успіх у користувачів, систематично оцінюється та надається за участі користувачів, є сервісом Бібліотеки-2.0. Навіть старі, традиційні сервіси можуть бути Бібліотекою-2.0, якщо ці критерії наявні. Так само, новизни сервісу недостатньо, щоб зробити його сервісом Бібліотеки-2.0» [3].

Ключові принципи Бібліотеки-2.0

Ключові принципи Бібліотеки-2.0 стосуються не лише доступу до інформації. Вони охоплюють також широке коло питань, пов'язане зі створенням співтовариств, здатних проводити колективне аналітичне оброблення інформації і створювати вторинний інформаційний продукт. Це досягається шляхом довіри до користувачів та заохочення їх до розповсюдження своїх ідей через рецензування, оцінювання та коментування всього інформаційного змісту бібліотечних зібрань. Мова йде навіть про відкриття змісту бібліотечних зібрань для вільного використання, перероблення та вдосконалення користувачами.

«Головна відмінність між Бібліотеками 1.0 та 2.0 полягає у тому, що Бібліотека-1.0 базується на використанні однібічного інформаційного потоку [від бібліотеки до користувача], тоді як L2 – це «бібліотека для читання/запису», що надає корис-

Схема 1. Мем-карта Бібліотеки-2.0. Друга версія²

тувачам владу впливати на функціональність сервісу, який вони отримують» [8].

Перед наведенням ключових принципів L2 варто привести популярну мем-карту L2, яку розробила італійський бібліотекознавець Бонарія Біанку. Ця карта не є переліком принципів L2, але вона дозволяє зорієнтуватися у ключових відмінностях L2 від Бібліотеки-1.0.

Вікіпедія пропонує 10 ключових принципів L2 [7]:
 1. Браузер + Веб-2.0 програмні додатки + Сумісність = Повнофункціональний онлайнний каталог.

Основним ресурсом бібліотечних сайтів наразі є електронні каталоги. Отже, в першу чергу покращувати та вдосконалювати потрібно саме ці ресурси. Пояснимо, що мається на увазі під додатками повнофункціонального онлайнного каталогу.

Перше правило Веб-2.0 – *веб як платформа*, тобто концепція Веб-2.0 передбачає, що всі онлайнні інформаційні ресурси повинні бути доступними у веб-середовищі, а їх використання – можливим за допомогою звичайного веб-браузера та інтегрованих у нього програмних модулів, без використання спеціального програмного забезпечення. Це продиктовано вимогою доступності інформаційного змісту всім і всюди. Отже, користувач повинен працювати з електронним каталогом бібліотеки виключно у веб-інтерфейсі свого браузера.

Два інші додатки «формули повноцінного каталогу» (Веб-2.0 програмні додатки та Сумісність) пов'язані між собою і визначають, в першу чергу, різні аспекти впровадження технології веб-сервісів [9]. Тобто, сьогодні бібліотеки прийшли до розуміння того, що лише шляхом співпраці вони можуть створити конкурентоспроможний інформаційний продукт. Одним з основних методів співпраці у Веб-2.0 є використання веб-

² http://www.flickr.com/photo_zoom.gne?id=113222147&size=o (переклад на українську наш. – Д. С.).

сервісів (сервісів сторонніх розробників). Оскільки електронний каталог жодної бібліотеки не може містити вичерпних даних щодо тих елементів, які в ньому представлені (дані про авторів, тематику видань, їх популярність та цитованість тощо), електронні каталоги бібліотек повинні використовувати дані та програмні додатки інших розробників. З іншого боку, для того, щоб інші системи могли використовувати потужності онлайнного каталогу бібліотеки, важливо, щоб програмні додатки відповідали стандартам Веб-2.0, тобто були сумісними з іншими додатками. Отже, бібліотечний каталог повинен використовувати потужності інших систем та дозволяти іншим системам використовувати свої потужності.

Наведемо декілька прикладів. Електронна бібліотека ScienceDirect видавництва Elsevier (<http://www.sciencedirect.com/>) використовує дуже багато веб-сервісів, для прикладу наведемо декілька. Користувач ScienceDirect має змогу перевірити цитованість знайденої ним статті безпосередньо на платформі ScienceDirect. При цьому цитованість вираховується не програмними потужностями самої бібліотеки ScienceDirect, а пошуковим механізмом реферативної бази даних Scopus (<http://www.scopus.com/>), що використана в даному випадку як веб-сервіс. Інший веб-сервіс, використаний на ScienceDirect – Rightslink (<http://rightslink.copyright.com/>), – дозволяє користувачеві ScienceDirect безпосередньо зі сторінки публікації зробити запит до Copyright Clearance Center на отримання прав модифікації інформаційного змісту публікації. У обох випадках система ScienceDirect сама звертається до сторонніх серверів із запитом користувача, тобто користувачеві не потрібно проводити однаковий пошук на багатьох серверах, йому достатньо знайти потрібний зміст у електронній бібліотеці ScienceDirect, подальша трансляція запиту між серверами є автоматизованою. Інший приклад – електронний каталог Державної бібліотеки у Берліні (<http://staatsbibliothek-berlin.de/>), який використовує як базу даних авторів інформаційний зміст німецькомовної Вікіпедії (<http://de.wikipedia.org/>). Наразі німецькомовна Вікіпедія нараховує більше 600 тис. статей, 20 % з яких (приблизно 120 тис.) є статтями про особистості [10]. Щоправда, в даному випадку дані Вікіпедії використовуються не як веб-сервіс, Державна бібліотека у Берліні створила і регулярно оновлює локальну версію змісту Вікіпедії, але в будь-якому разі це добрий приклад того, як бібліотека може використовувати сторонні дані

для підвищення функціональності власного сервісу. Ще один приклад – каталог Бібліотеки округу Хеннепін, США (<http://www.hclib.org/>). Ця бібліотека однією з перших дозволила своїм користувачам коментувати записи у онлайнному каталозі [3]. Існує багато інших цікавих прикладів підвищення функціональності онлайнного каталогу, зокрема, інтеграції веб-сервісів. Так, активно обговорюється [11] доцільність інтеграції до онлайнних каталогів веб-сервісів найбільшого онлайнного книжкового магазину Amazon.com (<http://www.amazon.com/>) або створення бібліотеками власних подібних сервісів. Головна ідея всюди одна: користувач повинен отримувати якомога більше інформації про знайдений ним у онлайнному каталозі документ і мати якомога більше функціональності щодо використання цієї інформації безпосередньо з сайту бібліотеки.

2. Залучення бібліотечних користувачів як до розроблення, так і до реалізації бібліотечного сервісу.

Концепція L2, як вже говорилося, повністю будується довкола підвищення ефективності бібліотечного сервісу за рахунок залучення користувачів до розроблення та реалізації цього сервісу. «В онлайнному середовищі це реалізується в формах зворотного зв'язку, оглядів користувачів та соціальних мереж читачів. Всі сайти на кшталт Amazon, Flickr, MySpace, Facebook та Wikipedia залежать від широкого залучення користувачів до підвищення цінності продукту... Модель Бібліотеки-2.0 прагне використати знання наших користувачів для доповнення та покращання бібліотечних сервісів. Коментарі користувачів, тегування та рейтинги забезпечують [бібліотечні] сайти змістом, створеним користувачами. Зрозуміло, що це робить продукт більш інформативним для майбутніх користувачів. Користувачі вашої бібліотеки мають улюблені назви, авторів та жанри. Ваш каталог покращиться, якщо ви дозволите їм коментувати, писати огляди, тегувати документи та створювати власні рейтинги, а також забезпечите доступність цієї інформації для інших користувачів через багатофункціональний каталожний інтерфейс. Користувачі хочуть знати, що їх сусіди читають, слухають та дивляться» [3]. Приклад онлайнного каталогу Бібліотеки округу Хеннепін, США, де користувачі можуть залишати власні коментарі щодо представлених у ньому матеріалів, вже був наведений вище. Тому зупинимося на аспекті, що стосується використання «колективного

розуму» користувачів для систематизації (категоризації) інформаційного змісту. З 2001 р., коли Тім Бернерс-Лі запропонував свою концепцію Семантичних тенет [12], проблема категоризації змісту та створення онтологій стала дуже популярною в інформаційному світі. Системи здатні ефективно виконувати запити користувачів, такі як бібліотечні каталоги у їх сьогоdnішньому вигляді, перестали повною мірою влаштовувати громадськість, сьогодні мова йде про системи, здатні «розуміти мову» користувачів, «думати» за них, прогнозувати їхні потреби. А отже, весь інформаційний зміст має бути категоризованим мовою, однаково зрозумілою як кінцевим користувачам, так і програмним системам. З іншого боку, масиви наявної сьогодні інформації є такими, що ефективна орієнтація в них за допомогою традиційних засобів систематизації є великою проблемою. Так, не є новиною, що з величезних фондів бібліотек сьогодні використовується лише декілька відсотків матеріалів, багато матеріалів, в тому числі дуже цінних, не запитуються користувачами. Проблема тут у відсутності ефективних інструментів доведення інформації про такі ресурси до потенційної аудиторії цих матеріалів. Про феномен «довгого хвосту» буде сказано нижче, поки лише зазначимо, що сьогодні перед бібліотеками постає завдання оптимізації використання всіх матеріалів, наявних у їхніх фондах. Отже, традиційні засоби систематизації потребують якісної перебудови. У контексті L2 мова йде в першу чергу про запровадження онтологій, заснованих на фолксономії. Фолксономія – це колективно створена таксономія, тобто онтологія, що є актуальною і вичерпною для певної групи людей або суспільства в цілому. Тобто, образно, об'єкт має такі якості, які присвоїли йому всі члени групи, причому важливість кожної якості для загальної характеристики об'єкта прямо пропорційна кількості членів групи, які присвоїли об'єкту цю якість. (Детальніше про Семантичні тенета, тегування та фолксономію див., наприклад, [4].) Як приклад наведемо систему Reader² (<http://ua.reader2.com>)³. Проект є соціальною мережею читачів. Зареєстрованим користувачам надається можливість вводити до свого профілю дані про книжки, що були ними прочитані, тегувати їх, писати рецензії на них, каталогізувати свої домашні бібліотеки тощо. Далі користувачі отримують можливості пошуку книг, що їм сподобалися, можливості пошуку людей з

подібними смаками та уподобаннями тощо. Таким чином, база даних системи в цілому – це електронний каталог книжок з великою кількістю семантичних зв'язків між його елементами. Важливим, зокрема, є те, що кожна книжка описується багатьма читачами, кожним вона описується унікально, відповідно до його рівня освіти, віку, професії тощо. В той же час у кожній книзі є унікальний ISBN, тобто єдине поле у зведеній базі даних системи. А отже база даних Reader² в цілому містить сукупність книжок з фіксованими ISBN та велику кількість семантичних зв'язків між цими книжками, причому семантичні зв'язки створені читачами зрозумілою їм мовою.

Системи, засновані на фолксономії, позиціонуються як потенційне доповнення до існуючих бібліотечних класифікацій. У рамках однієї статті зупинитись на всіх тенденціях, пов'язаних з цим явищем, не є можливим. У бібліотечному світі ґрунтовною розробкою цього напрямку інформаційної діяльності займаються, в основному, потужні інституції. Так, Бібліотека Конгресу США має проект адаптації контрольованих словників для їх використання у Семантичних тенетах [13], питанням адаптації бібліотечних класифікацій та шляхам впровадження фолксономічних систем категоризації змісту присвячується досить багато уваги на конференціях IFLA (див., наприклад, [14]). Свій внесок у розвиток цього напрямку систематизації роблять також і невеликі бібліотеки, окремі приклади були наведені вище. Проте наразі це коло питань потребує ще ґрунтовних досліджень.

3. Бібліотечні користувачі повинні мати можливість створювати та змінювати сервіси, що надаються бібліотекою.

Цей принцип прямо пов'язаний з попереднім і впливає з нього. Проте, оскільки при описі попереднього принципу ми зупинилися лише на питаннях залучення користувачів до формування змісту сервісу, зараз згадаємо питання щодо форми (дизайну) бібліотечних проектів. У рамках концепції Веб-2.0 та похідної від неї концепції L2 за зрозуміле приймається відповідність дизайну бібліотечних сайтів стандарту ISO 13407 «Людино-центричні процеси проектування інтерактивних систем». Стандарт був прийнятий ISO ще у 1999 р., тому сьогодні, в основному, йде мова про нові форми забезпечення норм, закладених у цей стандарт. Згідно зі стандартом ISO 13407 дизайн веб-проектів має бути зорієнтованим на користу-

³ Подана адреса українського сегменту мережі Reader².

вачеві, тобто повністю відповідати його потребам, прагненням та очікуванням. Під цим мається на увазі дизайн, що характеризується активним залученням користувача в процес розроблення програмної системи для досягнення прозорого розуміння користувацьких вимог та відповідного розподілу функцій між користувачами та технологіями, а також інтерактивним характером підходу та мультидисциплінарністю залучених до розроблення спеціалістів. (Детальніше про зорієнтований на користувачеві дизайн та стандарт ISO 13407 див. [4].) Сьогодні наявна достатня кількість інструментарію для забезпечення автоматизованого збирання інформації щодо користувацьких вимог до проекту, тому зазначимо лише, що в рамках концепції L2 використання цих інструментів є обов'язковим.

4. Компанії, які хочуть мати справу з публічними або академічними бібліотеками, не повинні виробляти комерційного програмного забезпечення; Бібліотека-2.0 не є закритим поняттям.

Поняття тотальної відкритості (як програмних продуктів, так і всього інформаційного змісту) лежить в основі філософії Веб-2.0. Маються на увазі не лише автоматизовані бібліотечно-інформаційні системи (АБІС), але й операційні системи та прикладне програмне забезпечення, яке встановлене на бібліотечних комп'ютерах. «Відкритість Бібліотеки-2.0 поширюється на програмне забезпечення та комп'ютерну техніку, яку використовують бібліотеки, в тому числі на інтегровані бібліотечні системи (ILS). Гнучкі системи автоматизації та каталоги є кращими, ніж закриті комерційні системи. Чудовий приклад цього – проект Evergreen ILS, розроблений службою Публічної бібліотеки Джорджії для використання у програмі PINES» [3]. Пояснимо, про що йде мова. Бібліотека штату Джорджія, США розробила безкоштовну АБІС з відкритим вихідним кодом – Evergreen (<http://www.open-ils.org/>). Зацікавлені установи можуть вільно завантажувати та використовувати цю систему у локальному режимі. Понад те – якщо бібліотека має своїх кваліфікованих програмістів, вона може модифікувати цю АБІС, виправити знайдені помилки, додати певні необхідні компоненти або взагалі «переписати» її під свої потреби. Проект створювався для програми PINES, що являє собою віртуальну мережу з 265 публічних бібліотек США. Переваги проекту зрозумілі: оскільки всі бібліотеки-учасники проекту працюють з АБІС на єдиному програмному ядрі

Evergreen, їхні ресурси є сумісними між собою, але відкритість Evergreen дає змогу кожній конкретній бібліотеці модифікувати компоненти Evergreen відповідно до її потреб та масштабів діяльності. Сьогодні це не єдина АБІС з відкритим вихідним кодом, бібліотекам є з чого вибирати. Окремо варто сказати про першу АБІС з відкритим вихідним кодом – систему Koha (<http://www.koha.org/>) виробництва новозеландської компанії Katipo Communications. Ця система почала створюватись ще у 1999 р., сьогодні АБІС на ядрі Koha користуються сотні бібліотек по всьому світу (точну цифру сказати важко, оскільки вихідні програмні коди знаходяться у вільному доступі на численних серверах), в тому числі і Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника [15].

Концепція програмного забезпечення з відкритим вихідним кодом з'явилася вже досить давно, вона виникла як реакція на монополію корпорації Microsoft на ринку операційних систем. Оскільки жодна компанія не здатна була одноосібно протистояти гігантам ринку програмного забезпечення на кшталт Microsoft, рух за безкоштовне програмне забезпечення взяв за мету створення конкурентоспроможного програмного забезпечення шляхом колективної співпраці. Ідея співпраці полягає в тому, що у вільний доступ програмісти надають не готовий програмний продукт (не лише готовий продукт), а вихідний програмний код цього продукту. Кожен охочий програміст може змінити цей код, якщо він бачить шляхи його покращання. Таким чином у розробленні кожного проекту беруть участь тисячі або навіть мільйони програмістів по всьому світу. Сьогодні майже кожний тип програмного забезпечення (крім окремих вузькоспеціальних) представлений у вигляді програмних продуктів з відкритим вихідним кодом. Незважаючи на величезні капіталовкладення Microsoft з кожним роком операційні системи з відкритим вихідним кодом (Linux, Free BSD тощо) відвойовують все більше користувачів у операційних систем сімейства Windows. Хоча в контексті Веб-2.0 з його «першим правилом» – «веб як платформа» – мова взагалі вже йде про веб-орієнтовані операційні системи⁴. Подібна ситуація з прикладними програмами: у вільному доступі наявна велика кількість офісних продуктів, програм для роботи з мережами, антивірусних пакетів тощо. Функціональність АБІС також потерпає від монополізму на цьому

⁴ Див. http://en.wikipedia.org/wiki/Web_operating_system

ринку невеликої кількості потужних виробників. «Інтегровані бібліотечні системи взагалі майже не змінилися функціонально з часу своєї появи. Проте, зараз ми досягли критичної точки, коли маємо вимагати, щоб постачальники відкрили свої чорні скриньки і дозволили нам зазирнути всередину. Це не якісь незначні зміни, це повна перебудова у відносинах з постачальниками та їхнім програмним забезпеченням» [16].

Таким чином, концепція L2 передбачає, що бібліотеки не повинні платити за програмне забезпечення та самі не можуть створювати комерційні програмні продукти. Тут наявна проблема. Не кожна бібліотека може дозволити собі утримання власних програмістів. У разі якщо АБІС купується бібліотекою, остання може розраховувати на сервісну підтримку щодо оптимізації цієї АБІС відповідно до потреб конкретної бібліотеки. Виробник безкоштовного програмного забезпечення від надання таких послуг може відмовитись. Але, з іншого боку, сьогодні є багато бібліотек, для яких лише сам факт, що бібліотеки будуть використовувати саме їхнє програмне забезпечення, є питанням престижу. Отже, чи будуть великі бібліотеки допомагати малим у їх переході до використання відкритих програмних продуктів, може показати лише час.

5. Постійні зміни приходять на зміну старій моделі вдосконалення технологічних циклів.

З цим принципом, напевно, все зрозуміло без додаткових пояснень. Концепція L2 з'явилася у відповідь на мінливість сучасного світу та інтенсивність науково-технічного прогресу. Ще не всі бібліотеки встигли звикнути до використання інтернет-технологій у своїй практиці, а ми вже говоримо про перехід на суттєво новий рівень використання цих технологій. Але якщо бібліотеки хочуть залишитись посередниками на інформаційному ринку, вони повинні збагнути, що з кожним роком інтенсивність змін у інформаційному середовищі буде лише збільшуватись, а отже від бібліотечних технологій з кожним роком буде вимагатись все більша рухливість та адаптивність.

б. «Вічна Бета» («Beta is forever»).

У комп'ютерному світі префіксом «Beta» позначається перша публічна версія програмного забезпечення, яка не є закінченою і надається користувачам лише для тестування, оцінки та висловлення зауважень. У даному контексті цей термін пропонується поширити на всі продукти та сервіси

бібліотеки. Отже, «вічна бета» – це продукти, створення яких ніколи не буде закінченим, розробники завжди будуть шукати шляхи оптимізації їх роботи, приймати оцінки та відгуки користувачів і переробляти продукти згідно з отриманими даними. Напевно, в контексті другого та третього принципів L2, наведених вище, цей принцип вже не потребує детальних пояснень.

7. Збирання та інтеграція в моделі бібліотечного сервісу ідей та технологічних рішень із суміжних галузей.

Загальновідомо, що на сучасному етапі межі між галузями знання є нечіткими та умовними. Так, складно сказати, де закінчується економіка чи статистика і починається бібліотечна справа. Ще важче визначити межу між інформатикою та бібліотечною справою. Феномен не лише у тому, що бібліотечна справа стала більше уваги приділяти комп'ютерним технологіям, а й у тому, що інформатика стала більше торкатися гуманітарних аспектів інформаційних відносин. Так, незважаючи на те, що концепція L2 прийшла до бібліотекознавства з інформатики, суть цієї концепції більше стосується гуманітарних (філософських) аспектів бібліотечної діяльності, ніж технологічних. Американський бібліотекознавець Девід Лі Кінг зазначає, що з десяти ключових принципів L2 напряду технологій стосується лише перший (щодо складників повнофункціонального онлайнового каталогу) [17], суть інших дев'яти принципів поширюється на бібліотекознавство в цілому і стосуються переосмислення ролі бібліотечного соціального інституту.

Концепція L2 вимагає від бібліотек революційних перетворень як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях. Що стосується зовнішніх змін, мова йде про позиціонування бібліотеками себе у суспільстві як повноправних учасників ринку інтернет. На внутрішньому рівні мається на увазі реорганізація структури бібліотек згідно з вимогами часу. По суті, в багатьох бібліотеках сьогодні маємо ситуацію, коли один окремих структурний підрозділ, що займається автоматизацією бібліотечних процесів та підтримкою бібліотечного веб-сайту, забезпечує бібліотеці більшу відвідуваність, ніж усі разом узяті підрозділи, які залучені до «традиційного» обслуговування. Технічні працівники навіть не залучаються до прийняття стратегічних для бібліотеки рішень. «Тип змін L2 вимагає перегляду ставлення до відділів, які раніше несли головну відповідальність за обличчя

бібліотечної діяльності у суспільстві. Наприклад, ваші відділи ІТ (якщо ви маєте їх) традиційно були відділами підтримки та «підкручували гайки», залишаючись у тіні. Але їхня роль у процесі прийняття рішень стає все більшою і важливішою, так само, як і їхній вплив на сприйняття громадськістю вашої організації. По суті, змінюється тип людей, які працюють у цих відділах, оскільки значно змінюються вимоги до них» [16]. Сучасна бібліотека має бути сукупністю технологічних відділів, кожен з яких відповідає за свою ділянку впровадження і використання інформаційних технологій, а отже для бібліотекаря будь-якого відділу рівень кваліфікації у інформатиці стає не менш важливим, ніж кваліфікаційний рівень у бібліотекознавстві.

Це те, що стосується конвергенції проблем бібліотекознавства та інформатики. Але проблеми бібліотечної діяльності мають також багато спільного з економікою, педагогікою, журналістикою, іншими науками. Варто зазначити, що з появою концепції Веб-2.0 спеціалісти багатьох галузей, прямо або побічно пов'язаних з інформаційною діяльністю, стали розробляти свої галузеві концепції на базі Веб-2.0. Це говорить про спільність проблем та шляхів їх вирішення у різних сферах. Лише шляхом постійного моніторингу останніх досягнень у суміжних галузях бібліотечна діяльність зможе відстояти свої позиції у «інформаційному світі другого покоління».

8. Поєднання оцінки та вдосконалення сервісів з постійною готовністю змінити існуючий сервіс на інший, більш новий і кращий.

9. Негнучкість породжує невдачу.

Восьмий і дев'ятий принципи розглянемо разом. Принципи ці стосуються не лише бібліотек, вони давно відомі психологам та економістам, і стосуються конкурентоспроможності на ринку. В сучасному світі у бібліотек також з'явилися потужні конкуренти на ринку інформації. Цими конкурентами є потужні інтернет-компанії, що вкладають мільярди доларів у задоволення інформаційних потреб користувачів і відбирають аудиторію у бібліотек. Деякі дослідники для спрощення пропонують розглядати цю конкуренцію як конкуренцію між бібліотеками та компанією Google. Такий підхід багато в чому є виправданим. Американський дослідник Джон Блайберг пропонує поділ світу на «pre-Google» (інформаційне середовище до появи Google) та «post-Google» (світ після поя-

ви Google) [16]. Бібліотекам, як інформаційним установам, не просто втримати свою нішу у світі «post-Google». У сфері пошуку інформації, релевантності та повноти пошукових результатів Google вже сьогодні не має рівних собі [18]. З іншого боку, численні високофункціональні сервіси Google зробили цей портал платформою №1 у світі. У веб-середовища все ще є одна значна проблема – недостатність якісного інформаційного змісту. У відповідь на це Google оголосила стратегію поцифрування. Завдяки цьому проекту щодня на серверах Google з'являються значні обсяги високоякісного інформаційного змісту (<http://books.google.com/>). Для забезпечення цієї стратегії компанія Google охоче йде на партнерство з бібліотеками та видавцями по всьому світу. Феномен Google у тому, що ця компанія заробляє мільярди доларів на забезпеченні користувачам інтернету безкоштовного змісту та функціональності. По суті, Google надає бібліотечні послуги в інтернеті. В той же час, незважаючи на те що бібліотеки та Google перебувають у одному інформаційному полі, місія бібліотек суттєво різниться від місії Google. При цьому концепції L2 відводиться роль потенційної ніші для бібліотек у світі «post-Google». Тобто бібліотекам пропонується замислитись над тим, які види та типи послуг сучасному користувачеві не здатні надати високофункціональні сервіси Google і які з цих послуг здатні надати користувачеві бібліотеки. В цій конкурентній боротьбі бібліотеки розглядаються у сукупності. «Індивідуально ми не можемо протистояти гігантам на кшталт Google (хоч би як ми того хотіли). Але разом ми маємо достатньо ресурсів та суспільної ваги для надання потужних сервісів, потрібних на рівні глобального співтовариства» [16]. Отже, якщо розглядати інтернет-компанії та бібліотеки конкурентами на інформаційному ринку, варто придивитись до стратегії впровадження нових прогресивних тенденцій, що практикуються інтернет-корпораціями на кшталт Google або Yahoo. Ці компанії намагаються завжди пропонувати своїм користувачам найновіші розробки. Для цього ними підтримується велика кількість серверів-«ігрових майданчиків», де розробники експериментують з різними технологіями (пошук, надання інформації, оформлення проектів, використання зовнішніх веб-сервісів тощо). Підходи, які показують свою життєздатність та прогресивність, переносяться до основних серверів, таким чином «виросується» майбутній зміст порталів. У якості «експериментальних серверів» для потужних

інтернет-порталів іноді виступають невеликі сервери зовнішніх розробників. Якщо потужна інтернет-компанія бачить майбутнє у певному проекті, на певному етапі вона купує його і «вплітає» у власну концепцію розвитку. Так, наприклад, було з надпопулярним сьогодні сервісом Flickr, купленим компанією Yahoo, або з провідною блог-платформою Blogger, купленою компанією Google. Важливим тут є те, що потужні інтернет-проекти завжди мають кілька стратегічно різних варіантів подальшого розвитку. У сучасному технологічному середовищі лідерство дуже мінливе, і сьогоднішній лідер цілком може стати завтра аутсайдером, якщо вчасно не помітить певного прогресивного підходу. Так, пошукові механізми Google, як вже говорилося, сьогодні є найкращими, але Google продовжує розробки, в тому числі і тих технологій пошуку, які є зовсім відмінними від тих, що застосовуються нею сьогодні. Цілком можливо, що через деякий час «пошукова машина» Google буде не просто оновлена, а замінена новою. Концепція L2 вимагає від бібліотек такого самого підходу до своїх сервісів. Бібліотеки повинні завжди перебувати у стані готовності до заміни старих рішень новими, якщо умови будуть вимагати такого переходу. Інакше користувачі швидко переорієнтуються на використання сервісів тих організацій, які швидше зможуть адаптуватися до змін на інформаційному ринку.

10. Використання «довгого хвосту».

«Довгий хвіст» – це статистичний термін, що був запропонований у 2004 р. Крісом Андерсоном для позначення великого масиву інформаційних джерел, що користуються попитом у невеликій кількості користувачів [19].

Андерсон помітив, що наявна традиційна система розповсюдження книжок, DVD-дисків, mp3-файлів тощо (у його термінології, «сучасна індустрія розваг») зорієнтована на розповсюдження невеликої кількості з наявного інформаційного змісту. Ті твори, які не є популярними у суспільстві, навіть якщо вони мають високу якість, залишаються незатребуваними, оскільки про них просто не знають, і ніхто не докладає зусиль для інформування про них потенційних користувачів.

На наведеній схемі «довгий хвіст» позначений білим кольором. Це безкінечна (якщо говорити про весь наявний інформаційний зміст) сукупність інформаційних джерел, статистика використання яких є невисокою. Бібліотекарям не потрібно де-

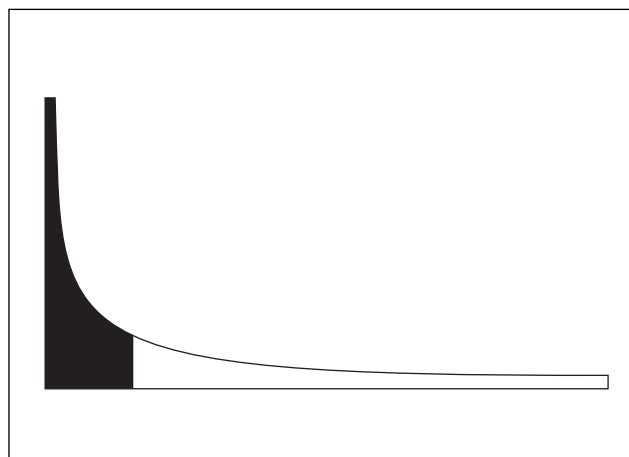

Схема 2. «Довгий хвіст»

тально пояснювати суть цього феномена, адже кожна бібліотека прекрасно знає про нього зі статистики використання її власних фондів. Досліджуючи феномен «довгого хвосту», віцепрезидент OCLC Лоркан Демпсей наводить дані щодо англomовної літератури: 10 % книжок формують 90 % бібліотечного книгообігу [20]. Відповідно, 90 % бібліотечних фондів є «довгим хвостом».

Повністю позбавитись «довгого хвосту» неможливо, адже неможливо зорієнтуватись користувачеві у безмежжі наявного інформаційного змісту. Але «довгий хвіст» можна успішно використовувати, впроваджуючи сучасні технології встановлення семантичних зв'язків між різними інформаційними джерелами. Андерсон навів дані з досвіду найбільшого онлайн-книжкового магазину Amazon.com (<http://www.amazon.com/>), інтернет-компанії Netflix, що займається прокатом DVD-дисків (<http://www.netflix.com/>), соціальної мережі меломанів Rhapsody (<http://www.rhapsody.com/>) та інших подібних систем. Ці системи аналізують смаки користувача та, за результатами аналізу, рекомендують йому той чи інший інформаційний зміст. (Детальніше про принципи функціонування подібних систем див. [4].) Більшу частину прибутків означені компанії мають саме на системах рекомендацій. Пол Андерсон називає такий підхід «новою економічною моделлю для медіа-індустрії та індустрії розваг» [19]. Пропонується три основні правила використання «довгого хвосту»:

1. Зробіть доступним все.
2. Знизьте ціни вдвічі. Не менше.
3. Допоможіть мені знайти це.

Бібліотеки можуть і повинні використовувати «довгий хвіст» для оптимізації комплектування та

документообігу обслуговування. Тут потрібно сказати, що забезпечення семантичних зв'язків між інформаційними джерелами можливе не лише за допомогою тих механізмів, які використовують у своїй практиці онлайнві проекти на кшталт Amazon.com. У науковому співтоваристві широко поширення набувають сьогодні системи, засновані на забезпеченні семантики цитованості наукових публікацій. Ідея у тому, що дослідника, який зацікавився певним дослідженням X, в першу чергу будуть цікавити ті дослідження, на які посилається автор дослідження X, а також ті дослідження, які посилаються на дослідження X. У більш складному вигляді дослідника може зацікавити загальна статистика цитованості одних авторів іншими або динаміка цитування певної публікації за роками. За таким принципом побудована реферативна база даних Scopus (<http://www.scopus.com/>) видавництва Elsevier. Крім цього, існує безліч традиційних для «Семантичних тенет» інструментів забезпечення семантики: оцінка змісту користувацьких сесій, тегування, коментування та рецензування інформаційного змісту користувачами тощо.

У контексті розгляду принципу використання «довгого хвосту» варто також зупинитись на принципі друку за запитом. Цей принцип стосується видавничої справи і визначає принципи видання та розповсюдження друкованої продукції. Як приклад наведемо видавничо-торговельний проєкт Lulu (<http://www.lulu.com/>). Зареєструвавшись на цьому проєкті, автори отримують доступ до веб-орієнтованої видавничої системи Lulu. За допомогою цієї системи вони можуть розробляти дизайн-макети для своєї продукції (книжок, е-книжок, брошур, DVD-дисків тощо). Інтерактивний калькулятор допомагає авторам вирахувати вартість свого майбутнього твору та додати суму бажаного ними авторського гонорару. Після цього твір потрапляє на «полицю» магазину Lulu. Коли ним хто-небудь зацікавиться, то за запитом він буде надрукований компанією Lulu, якщо ж ніхто не захоче купити цей твір, він так назавжди і залишиться існувати лише віртуально, на сервері Lulu.

Спектр оцінок концепції Бібліотеки-2.0 бібліотекознавчим співтовариством

Концепція Бібліотеки-2.0 стала джерелом суперечок у бібліотекознавчому співтоваристві. Так, деякі бібліотекознавці зазначають, що ключові принципи L2 не відрізняються новизною, вони

пропонувалися реформаторами бібліотечної справи ще у XIX ст. Так, наприклад, системний аналітик OCLC Уолт Кравфорд вважає, що L2 – надто гучна назва, а по суті – комбінація з низки інструментів та положень, які самі по собі є чудовими, але не новими для бібліотечної справи, та з деяких бізнес- та інструментно-орієнтованих положень, що не здатні обслуговувати весь контингент користувачів бібліотек. Він зазначає, що прийняття концепції L2 не дозволить бібліотекам залишитись джерелом інформації для всього суспільства. На думку Кравфорда, концепція L2 виникла на тлі конфлікту поколінь бібліотекарів [21]. Інші дослідники вимагають більш чітких прикладів того, як бібліотеки можуть стати L2. Так, американський бібліотекознавець Лора Кроссет говорить про концепцію L2 як про «клуб для багатих бібліотек» [16]. Разом з іншими бібліотекознавцями-скептиками щодо L2 вона наголошує, що бібліотекознавчі засади концепції L2 не надто відрізняються від «П'яти законів бібліотечної науки», запропонованих Ш. Ранганатаном у першій половині XX ст. [22]. Не погоджуючись з тим, що L2 не є технологічною концепцією, авторка нагадує, що ще досить багато бібліотек не є технологічно розвиненими, вони вимушені працювати з системою Windows 98 та нестабільним інтернетом. Пані Кроссет вимагає чітких прикладів того, як такі бібліотеки можуть стати L2 [23].

Поряд з великою кількістю скептиків ця нова бібліотекознавча стратегія L2 має також і багато послідовних прихильників. Серед них Стівен Абрам (віце-президент корпорації Sirsi, один з ключових бібліотекознавців США за версією Library Journal), Майкл Стефенс (доктор бібліотекознавства, реформатор 2005 року за версією Library Journal), Поль Міллер (керівник Центру взаємодії UKOLN, відомий британський бібліотекознавець) та інші. На критицизм вони відповідають, що деякі окремі положення L2, можливо, не є цілком новими, але конвергенція цих сервісних завдань та ідей з багатьма новими технологіями Веб-2.0 дозволяє говорити про появу бібліотечного сервісу нового покоління.

Як висновок наведемо цитату американського бібліотекознавця Джона Блайберга, який є послідовним прихильником концепції L2. «Я погоджуюсь (знову), що, напевно, «Бібліотека-2.0» – не найкращий ярлик. Такий ярлик означає, що всі наявні здобутки (в тому числі Олександрійська бібліотека) були «Бібліотекою-1.0». Це безглуздо. На мою думку, цей термін був вигаданий на хвилі

загальної ейфорії, частково спричиненої Веб-2.0, але більшою мірою – перспективою захопливої нової ери у сучасному бібліотекознавстві. Але замість того, щоб сперечатись про влучність ярлику, погляньте на свою діяльність і оцініть ефективність вашої установи.

Отже, врешті-решт, що ж таке Бібліотека-2.0? Чи це просто набір ідей? Чи це рух? Або революція? Напевно, всього потрохи та ще щось. Це може бути не точним ярликом, але чим би ЦЕ не було, це Є» [16].

Список використаних джерел

1. *O'Reilly, Tim*. What Is Web 2.0: Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software. – 30.10.2005. – Online resource. – Access path: URL: <http://www.oreillynet.com/pub/a/oreilly/tim/news/2005/09/30/what-is-web-20.html>.
2. *Casey Michael*. LibraryCrunch. – Online resource. – Access path: URL: <http://www.librarycrunch.com/>.
3. *Casey M. E., Savastinuk L. C.* Library 2.0: Service for next-generation library. – *Library Journal*. – Vol. 131, Issue 14. – P. 40–42.
4. *Соловяненко Денис*. Філософія Веб-2.0: короткий огляд: Доповідь для Міжнар. наук. конф. «Інтранет/Екстранет-ресурси в наукових бібліотеках» (Київ, 9–10 жовт. 2007 р.). – Електронний ресурс. – Засіб доступу: URL: <http://www.nbu.gov.ua/articles/2007/07sdvw20.pdf>.
5. *Chowdhury Gobinda, Poulter Alan, McMenemy David*. Public Library 2.0: Towards a new mission for public libraries as a «network of community knowledge» // *Online Information Review*. – 2006. – Vol. 30, Is. 4. – P. 454–460.
6. *Harris Christopher*. School Library 2.0 // *School Library Journal*. – 2006. – Vol. 52, Is. 5. – P. 50–53.
7. Wikipedia: The Free Encyclopedia. – Virtual Resource. – Access Path: URL: <http://en.wikipedia.org/>. – Date of Access: August 2007.
8. Library 2.0 – Bringing the Library to the User. (cover story) // *Multimedia Information & Technology*. – 2006. – Vol. 32, Is. 4. – P. 103–105.
9. *Соловяненко Д. В.* Стратегія забезпечення онлайн-ового бібліотечного сервісу // *Наук. праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. Вип. 13. – К., 2004.
10. *Danowski Patrick*. Library 2.0 and User-Generated Content: What can the users do for us? // *World Library and Information Congress: 73rd IFLA General Conference and Council*. – Virtual Resource. – Access Path: URL: <http://www.ifla.org/IV/ifla73/papers/113-Danowski-en.pdf>.
11. OPAC Web Services Should Be Like Amazon Web Services // *MaisonBisson.com*. – 2005. – Nov. 30. – Virtual Resource. – Access Path: URL: <http://maisonbisson.com/blog/post/10956/>.
12. *Berners-Lee Tim, Hendler James, Lassila Ora*. The Semantic Web // *Scientific American*. – May 2001, Vol. 284, Issue 5. – P. 34.
13. *Harper, C. A., Tillett, B. B.* Library of congress controlled vocabularies and their application to the Semantic Web // *Cataloging and Classification Quarterly*. – 2007. – Vol. 43, Is. 3–4. – P. 47–68.
14. Libraries for the future: Progress, Development and Partnerships: Preliminary Programme and Proceedings of the 73rd IFLA General Conference and Council «World Library and Information Congress», 19–23 August 2007, Durban, South Africa. – Virtual Resource. – Access Path: URL: <http://www.ifla.org/IV/ifla73/Programme2007.htm>.
15. *Дубик С. О.* Коха – подарок бібліотекам // *Бібліотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса: 14-я Междунар. конф. «Крым-2007»: Тр. конф.* – М., 2007. – Электронный ресурс. – Способ доступа: URL: <http://www.gpntb.ru/win/inter-events/crimea2007/cd/25.pdf>.
16. *Blyberg John*. 11 reasons why Library 2.0 exists and matters // *Blyberg. Net*. – 2006. – Jan. 9. – Virtual Resource. – Access Path: URL: <http://www.blyberg.net/2006/01/09/>.
17. *Lee King David*. Library 2.0 – Is it Techie Or Not? // *David Lee King Blog*. – 2007. – Aug. 3. – Virtual Resource. – Access Path: URL: <http://www.davidleeking.com/2007/08/03/library-20-is-it-techie-or-not/>.
18. *Iskold Alex*. The Race to Beat Google // *Read/Write Web*. – 2007. – Jan. 2. – Virtual Resource. – Access Path: URL: http://www.readwriteweb.com/archives/the_race_to_beat_google.php
19. *Anderson Chris*. The Long Tail // *Wired*. – 2004. – Vol. 12, Is. 10. – P. 170–177.
20. *Dempsey L.* Libraries and the long tail: Some thoughts about libraries in a network age // *D-Lib Magazine*. – 2006. – Vol. 12, Is. 4. – P. 17–27.
21. *Crawford Walt*. Library 2.0 and «Library 2.0» // *Cites & Insights*. – 2006. – Vol. 6, No. 2. – P. 1–32.
22. *Ranganatan S.* The five laws of library science. – 2 ed. – London, 1957. – 456 p.
23. *Crossett Laura*. Low tech library 2.0 // *lis.dom*. – 2006. – Jan. 4. – Virtual Resource. – Access Path: URL: <http://lisdom.blogspot.com/2006/01/low-tech-library-20.html>.

Сергей СИЛКОВ,

зав. отделом комплектования Государственного учреждения
«Белорусский научно-исследовательский центр электронной документации»
Комитета архивов и деловодства при Совете Министров Республики Беларусь

Информационные ресурсы Беларуси, их классификация и нормативно-правовое регулирование

В статье освещено современное состояние и основные направления использования информационных ресурсов Беларуси, представленных в виде мощных баз данных с поисковым аппаратом к ним, в деятельности органов государственной власти и управления. Описаны информационные ресурсы библиотек Беларуси, которые как устойчивые социальные институты единственно способны социализировать электронное информационное пространство. Представлена классификация информационных ресурсов Беларуси.

К л ю ч е в ы е с л о в а: информационные ресурсы, органы государственной власти и управления, библиотеки, электронное информационное пространство, Беларусь.

Введение

В основе развития теорий информационного общества и информационной экономики лежит необходимость анализа и обобщения тех мощнейших социально-политических и экономических трансформаций, которые порождены всемирным распространением информационных технологий (ИТ). Базисом основных теорий информационного общества является то, что:

- наличие субституции (эквивалентности) в экономическом плане информационных ресурсов (ИР) с энергетическими, трудовыми, материальными и другими ресурсами имеет глобальные социокультурные и политические последствия – самовозрастание интеллектуального капитала в целом существенно снижает значимость и темпы роста капитала физического;
- кооперативное пользование ИР развивает такие социально-экономические отношения, в которых высший приоритет имеет право пользования, а не традиционное право собственности: уникальная интеллектуальная собственность создается личностью путем интерпретирования полученных данных, отфильтровывания информации, генерации комплексированных знаний-оболочек. Кроме того, в явном, как правило, специализированном, реже профессиональном и в специфическом виде в некоторых случаях – практическом знании появляется возможность выделять «предметное» знание, направленное на объекты, процессы, явления (как на уровне ситуативной данности, так и на уровне глубинных инвариантов), и метазнание (знание

о знании и возможностях работы со знанием);

- интеграция ИР разнообразных сфер жизнедеятельности обществ обеспечивается созданием необходимых условий по обеспечению своевременности, достоверности и полноты представления информации всем субъектам управления, хозяйствования и гражданам; а также по взаимодействию с ИР других государств и международных организаций.

Глобальный процесс информатизации, который оказывает влияние на все стороны жизни общества, вызвал генерацию парадигм «информационное общество», «информационная экономика», «документационные системы управления», «документационно-информационные оболочки», «информационные пульсары», «управление знаниями» [1]. Применение современных ИТ позволило начать перевод накопленной человечеством информации в электронную форму и создание новых видов **ИР в электронном виде**, без использования которых немисливо становление современного информационного общества. После перевода в электронную форму и интеграции в единую систему ИР приобретают качественно иной статус, обеспечивающий более эффективную организацию, производство, распространение, хранение и использование информации.

1. Информационные ресурсы Республики Беларусь

Основной целью реализации концепции информационной модели государственного управления Республики Беларусь (далее – РБ) является форми-

рование единого информационного пространства как одного из этапов перехода к информационному обществу, обеспечивающего создание условий для эффективного функционирования национальной экономики и государственного управления.

В результате культурной, научной и производственной деятельности организаций, учреждений и предприятий РБ, а также при документировании управленческих функций органов государственной власти и управления образуются электронные ИР.

Согласно положениям одного из системообразующих нормативных правовых актов информационного законодательства РБ – Закона РБ от 6 сентября 1995 г. «Об информатизации» [2] (далее – Закон об информатизации), а также Закона РБ «О Национальном архивном фонде и архивах в РБ» [3] под ИР понимается любая организованная совокупность документированной информации, находящаяся в активном использовании и постоянном изменении: банки данных (включая государственные кадастры, регистры, реестры); БД учетно-статистического характера; научные и образовательные БД; БД нормативно-справочной и библиографической информации; интернет-публикации (информационные серверы и отдельные веб-сайты органов государственной власти и управления; образовательные и научные веб-сайты; веб-сайты средств массовой информации); другие массивы информации в информационных системах.

Кроме ИР, существуют также объекты, отношения по поводу которых законодателем урегулированы при помощи права. Это: «документированная информация (документ)»; «массив документов»; «информационные технологии»; «информационные системы и сети».

Согласно ст. 1 Закона об информатизации, документированная информация (документ) – это зафиксированная на материальном носителе информация (сведения о лицах, предметах, фактах, событиях, явлениях и процессах) с реквизитами, позволяющими ее идентифицировать. Документированная информация может выступать в формах отдельного документа или массива документов (документального фонда, архива, базы данных (БД) и базы знаний (БЗ), других форм организации информации) (согласно ст. 10 Закона).

Документированная информация в форме массива документов (зафиксированного на машинном носителе) является информационным ресурсом как организованной совокупностью документированной информации, включающей БД и БЗ, др. массивы информации в информационных систе-

мах. Информационная система – это совокупность информационных ресурсов; информационных технологий и комплекса программно-технических средств, осуществляющих информационные процессы в человеко-машинном или автоматическом режиме (ст. 1 Закона об информатизации).

Постановлением Совета Министров Республики Беларусь (далее СМ РБ) от 28 августа 2000 г. № 1344 «О государственной регистрации информационных ресурсов» [4] введено понятие «информационный массив»: государственной регистрации подлежат информационные ресурсы как общего пользования, так и специализированные, любой тематической направленности, назначения и структуры, представленные в форме БД, БЗ, банков данных, а также в иной форме, дающей возможность их обработки с помощью электронно-вычислительной техники (информационные массивы).

Согласно Закону об информатизации понятие ИР является более общим, чем инфомассивы: ИР включает в себя любые массивы документированной информации, организованные на машинных носителях.

А. Б. Антопольский (Россия) считает, что так как ИР представляет собой понятие собирательное, не применимое к обозначению выделенных единичных объектов, которые участвуют в обороте и подлежат регистрации, то термин «информационные ресурсы» является некорректным, и не ИР, а именно инфомассивы должны быть предметом учета и анализа. Инфомассив обладает следующими признаками, выделяющими его среди других видов ИР [5, с. 13–21]: 1) создается в результате целенаправленного сбора, систематизации или упорядочения информации; 2) представляет собой совокупность некоторых элементарных информационных единиц (например, документов, строк или записей), к каждой из которых возможен индивидуальный доступ; 3) обладает функциональной и (часто) тематической и видовой однородностью; 4) практически идентифицируется как самостоятельный объект; 5) допускает количественное измерение.

Правовой режим объектов информационного права раскрывается также в нормативных актах гражданского права, помимо правовых актов публичного плана.

Основными субъектами правоотношений в области ИР как объектов интеллектуальной собственности являются:

- «автор (соавтор) ИР» – лицо (лица), творческим трудом которого (которых) создан ИР как результат интеллектуальной деятельности;

- «правообладатель ИР» (обладатель исключительных прав на ИР) – государство как субъект правоотношений в области ИР, юридические и физические лица, осуществляющие распоряжение и пользование ИР в соответствии с законодательством Беларуси;
- «пользователь (потребитель) ИР» – юридическое или физическое лицо, обращающееся к разработчику ИР для получения ИР или его фрагментов;
- «разработчик ИР» – юридическое или физическое лицо, уполномоченное автором (соавторами) или правообладателем обеспечивать совокупность действий, связанных с созданием ИР, его поддержанием в актуальном состоянии, хранением, распространением и представлением пользователю (потребителю) ИР.

Правообладатель ИР одновременно может являться его автором (соавторами), а также разработчиком.

Первоначально, в Законе РБ от 16 мая 1996 г. «Об авторском праве и смежных правах» [6], в ст. 3, БД определялась как объективная форма представления и организации совокупности данных, систематизированных таким образом, чтобы эти данные могли быть найдены и систематизированы с помощью ЭВМ. В новой же редакции Закона РБ от 11 августа 1998 г. «Об авторском праве и смежных правах» [7], в ст. 4, БД определяется как компиляция материалов, данных, информации по подбору и расположению материалов, представляющая результат творческого труда. «...Если изъять из данного определения критерий авторско-правовой охраны БД – творческий характер подбора и расположения материалов – мы получим максимально общую дефиницию, обозначающую любой массив информации вне зависимости от формы его представления, формы и формата носителя и т.д. ...» [8].

БД в терминологии действующего Закона РБ «Об авторском праве и смежных правах» фактически аналогична массиву документов в терминологии Закона об информатизации.

Термин «база данных» определен в Директиве ЕС о правовой охране БД [9]: «Подборка произведений, данных или другой информации, системно или методически скомпонованных, к которой может быть осуществлен индивидуальный доступ с помощью электронных или иных средств». К таким объектам А. Б. Антопольский относит собственно БД, веб-сайты, регистры, каталоги, реестры, кадастры, библиотечные, архивные фонды,

электронные издания, электронные музеи, электронные карты и др. [5, с. 13–21].

В Законе РБ от 22 марта 1995 г. «О библиотечном деле в РБ» в редакции Закона РБ от 11 ноября 2002 г. [10] (далее – Закон о библиотечном деле), в ст. 3, документ определен как носитель информации, в том числе электронный, на котором информация содержится в виде текста, звукозаписи или изображения и который предназначен для передачи во времени и пространстве в целях хранения и общественного использования. В Законе о библиотечном деле понятие «документ» раскрывается не через категорию содержания, как в Законе об информатизации, а через категорию формы объективации (носитель информации машинный, т.е. материальный).

В Законе РБ от 10 января 2000 г. «Об электронном документе» [11] и государственном стандарте РБ СТБ 1221-2000 «Документы электронные. Правила выполнения, обращения и хранения» даны определения электронного документа (ЭД), которые существенно эже выводимого из определений документа в Законе об информатизации и Законе о библиотечном деле: требование обязательного наличия ЭЦП, связанное с правовым регулированием организационно-распорядительной документации.

2. Классификация ИР Беларуси

Классификация – как система соподчиненности объектов – осуществляется на основе учета признаков объектов и их взаимосвязей. Классификация ИР, образующихся в деятельности организаций Беларуси, предназначена для выявления характерных отличий и определенных свойств ИР, образующихся в процессе деятельности организаций.

Классификация ИР и ЭД по группам:

- 1) электронные версии типовых документов на бумажных носителях;
- 2) БД подразделений нормативно-правового, кадрового и т.п. обеспечения деятельности организаций;
- 3) БД документационного обеспечения управления, содержащие информацию, отраженную в бумажных документах, не являющихся документами постоянного хранения;
- 4) БД, основанные на нормативных и организационно-распорядительных ведомственных актах, которые заведомо подлежат приему на постоянное хранение на бумажном носителе;
- 5) БД, аккумулирующие информацию различных видов документации на бумажном носителе (мобилизация информации из разных источников в рамках одной БД);

б) БД, содержащие ценную информацию, не повторяющуюся в документах на бумажном носителе.

Классификация ЭД по видам ИТ:

А) *Автоматизированные системы (АС)*. К данной группе относятся ЭД, циркулирующие в АС следующих видов: 1) автоматизированных системах управления (АСУ): автоматизированных системах управления предприятием (АСУП), автоматизированных системах документационного обеспечения управления (АСДОУ), автоматизированных системах управления технологическими процессами (АСУТП), интегрированных АСУ (ИАСУ), автоматизированных системах обработки данных (информации) (АСОД, АСОИ) и др.; 2) автоматизированных обучающих системах (АОС); 3) системах автоматизированного проектирования (САПР) и др.

В) *Банки данных, БД, системы управления БД*. К данной группе относятся ЭД, циркулирующие в: банках данных; БД; системах управления БД.

С) *Информационные системы*. К данной группе относятся ЭД, циркулирующие в системах следующих видов: 1) информационно-вычислительных системах (ИВС); 2) информационно-поисковых системах (ИПС); 3) информационно-справочных системах (ИСС); 4) информационно-управляющих системах (ИУС); 5) информационных сетях (ИС); 6) информационно-измерительных системах (в т.ч. телеметрических системах); 7) информационных сетях телекоммуникаций.

Классификация постоянно обновляемых ИР по видам ИТ: 1) БД, банки данных (государственные кадастры; государственные регистры; государственные реестры; БД учетно-статистического характера; научно-исследовательские БД; БД нормативной, справочной и библиографической информации); 2) интернет-публикации (правительственные интернет-сайты; интернет-сайты органов государственной власти и управления; образовательные и научные интернет-сайты; интернет-сайты СМИ).

Классификация ИР по срокам хранения:

- 1) постоянно обновляемые ИР постоянного срока хранения, подлежащие передаче на государственное хранение: а) официальные БД и банки данных (государственные кадастры, государственные регистры, государственные реестры, государственные информационные системы); б) научно-исследовательские БД; в) интернет-публикации органов государственной власти и управления; г) отдельные интернет-сайты НИИ, вузов, СМИ и др.;
- 2) постоянно обновляемые ИР постоянного срока

хранения, не подлежащие передаче на государственное хранение: а) официальные БД и банки данных организаций, заключивших с учреждением Государственной архивной службы РБ договор на продление сроков хранения документов; б) БД нормативной, справочно-методической и библиографической информации; в) интернет-публикации, не подлежащие передаче на государственное хранение, но имеющие постоянную ценность для организации;

- 3) постоянно обновляемые ИР временного срока хранения (информационные БД прикладного и вспомогательного характера, которые хранятся в организации до минования надобности и которые могут уничтожаться по решению экспертной комиссии организации).

Классификация ИР по виду: электронные библиотеки, электронные книги, электронные журналы, фотографии в электронном виде, отчеты в электронном виде, дневники в электронном виде и т.д.

Классификация ИР по тематике: экономические, правовые, общественно-политические, научно-исследовательские, технические и т.д.

Классификация ИР по форме собственности: государственные, частные.

Классификация ИР по доступности: особой важности, совершенно секретные, секретные, для служебного использования, открытые.

Классификация ИР по форме представления: текстовые, изобразительные, звуковые.

Отдельную группу ИР в Беларуси составляют *веб-сайты различных организаций*. Они в настоящее время вызывают все более возрастающий интерес.

Веб-сайты органов государственной власти и управления РБ прежде всего ориентированы на решение актуальных задач экономического, социально-политического, культурного, информационного развития белорусского общества и призваны обеспечивать:

- 1) реализацию законных прав гражданина на доступ к информации о деятельности любого органа государственной власти и управления;
- 2) оперативное доведение до населения достоверной информации о деятельности и решениях властных структур, а также иной информации, которой они обладают;
- 3) постепенную интеграцию ИР органов государственной власти и управления в целях укрепления единства и безопасности общенационального информационного пространства.

Система веб-сайтов органов государственной

власти и управления РБ строится на следующих основных принципах:

- 1) доступности, достоверности, полноты и своевременности предоставления информации;
- 2) обеспечения прав физических и юридических лиц в информационной сфере, включая защиту информации персонального характера;
- 3) обеспечения информационной безопасности общества и государства.

К веб-сайтам органов государственной власти и управления относится информационный Правительственный сайт. Постановлением СМ РБ от 7 июля 2005 г. № 764 «Об информационном правительственном сайте» [12] установлено, что информационный Правительственный сайт является государственным информационным ресурсом круглосуточного функционирования в глобальной компьютерной сети интернет, содержащим сведения, предназначенные для информирования ее пользователей в РБ и за рубежом о деятельности СМ РБ. Это Постановление принято в целях повышения качества и оперативности информации о деятельности СМ РБ.

К веб-сайтам органов государственной власти и управления относятся также веб-сайты республиканских органов государственной власти и управления и подчиненных им ведомств, веб-сайты областных, районных и местных исполнительных комитетов и их структур.

В РБ создание архивных копий постоянно обновляемых ИР для передачи в архив ЭД является обязательным. Поскольку ИР не является ЭД в «узком смысле слова», то при его отборе на государственное хранение создается архивная копия на фиксированный момент времени. Эта архивная копия должна оформляться и удостоверяться в соответствии с общими требованиями как отдельный ЭД, который является точной копией ИР на данный момент времени или формируется по содержанию ИР в формате архивного хранения [13]. Но сегодня снятые с интернета версии сайтов (а некоторые из них актуализируются ежедневно) фактически не сохраняются, что, кроме всего прочего, не дает возможности детально проследить эволюцию интернета в РБ.

3. Нормативно-правовое регулирование ИР Беларуси

В соответствии с Постановлением СМ РБ от 28 августа 2000 г. № 1344 «О государственной регистрации информационных ресурсов» [14] и Постановлением СМ РБ от 23 января 2004 г. № 69 «О внесении изменений и дополнений в Постановле-

ние СМ РБ от 28 августа 2000 г. № 1344» [15] в РБ осуществляется государственная регистрация ИР. Научно-методическое руководство работами по регистрации ИР осуществляется Национальной Академией наук Беларуси (НАНБ) как органом государственного управления РБ в сфере научно-технической информации.

Постановлением СМ РБ от 29 мая 2001 г. № 784 «О перечне информационных ресурсов, имеющих государственное значение» [16] утвержден «Перечень информационных ресурсов, имеющих государственное значение». Этот фундаментальный перечень постоянно обновляется и составляет на данный момент более 120 ресурсов. Структурно перечень содержит разделы: 1. Общество; 2. Природные ресурсы, охрана окружающей среды, гидрометеорология, картография и геодезия; 3. Имущество и недвижимость; 4. Промышленная сфера; 5. Агропромышленный комплекс; 6. Строительство, архитектура; 7. Транспорт и связь; 8. Внешнеэкономическая деятельность; 9. Предпринимательство; 10. Экономика, финансы и кредиты; 11. Наука, научно-техническая и инновационная деятельность; 12. Нормативно-техническое и нормативно-правовое обеспечение.

Постановлением СМ РБ от 12 апреля 1999 г. № 494 утверждено Положение «О порядке информационного взаимодействия государственных кадастров, регистров и иных информационных систем». Положение определяет общий порядок обмена документированной информацией и данными между государственными кадастрами, регистрами и иными информационными системами. Положение распространяется на юридические лица, осуществляющие ведение государственных кадастров, регистров и иных информационных систем, связанных с созданием информационной продукции и включенных в перечень государственных кадастров, регистров и иных информационных систем, участвующих в информационном взаимодействии. Объектами информационного взаимодействия являются документированная информация, данные или информационная продукция.

Внедрение комплексных информационно-аналитических систем сдерживается пока отсутствием единых ИР, фактической невозможностью организации оперативного доступа к БД на ведомственном и межведомственном уровне, отсутствием общих стандартов внедрения приложений для аналитики.

НАНБ определены типы ИР, допускаемых в Беларуси к государственной регистрации [17]:

- 1) **БД на веб-сайтах и (или) электронных носителях**, в том числе: а) библиографическая БД

- (БД, содержащая лишь ссылки на источники информации (книги, статьи, доклады, нормативные акты, БД и т.д.); b) реферативная БД (библиографическая БД, включающая дополнительно аннотацию или реферат каждого документа); c) фактографическая БД (БД, содержащая информацию, относящуюся непосредственно к предметной области); d) лексикографическая БД (БД, записи в которой содержат данные об одной лексической единице и соответствуют статье словаря); e) текстовая БД (БД, записи которой содержат, главным образом, текст на естественном языке); f) полнотекстовая БД (текстовая БД, содержащая полные тексты документов); g) гипертекстовая БД (текстовая БД, записи которой содержат связи с другими записями, позволяющими компоновать ансамбли записей на основе их логической связности);
- 2) **электронное издание** – содержащее отдельное произведение сетевое или на носителях (научная статья, учебное пособие, художественное произведение, произведение искусства и т.д.);
 - 3) **коллекция электронных изданий** (содержащее коллекции произведений с информационно-поисковыми системами (ИПС) – сетевая или на носителях, а также сетевые электронные издания (журналы), имеющие печатные аналоги;
 - 4) **коллекция электронных документов** (электронная библиотека, электронный музей, галерея и др.);
 - 5) **хранилище данных** – предметно-ориентированное, интегрированное, поддерживающее хронологию неизменяемое собрание данных, ориентированное на процессы принятия управленческих решений;
 - 6) **специальный массив научных данных** (этапонная модель объектов, массив экспериментальных данных и др.);
 - 7) **БЗ, диагностическая, экспертная система;**
 - 8) **конструкторско-технологическая документация** (прежде всего, создаваемая в рамках CALS-технологий);
 - 9) **геоинформационная система и электронные карты** (массивы геоданных);
 - 10) **веб-сайты организаций (предприятий)**, содержащие общие сведения об ИП, в том числе о выпускаемых изданиях, БД, массивах конструкторских документов и т.п.

Кроме того, в содержательном плане ИП можно разбить на:

- 1) **мультимедийные системы:** а) компьютерные игры, б) изображения (тематические сборники фотографий, рисунков, пиктограмм и т.п.); c) *video* (кино- и видеофильмы, клипы и т.п.); d) *audio* (музыкальные произведения, песни, их сборники и т.п.); e) *презентации* организаций, информационных и др. систем, ролики и т.п.;
- 2) **обучающие системы** (системы типа электронных экзаменаторов в ГАИ по правилам дорожного движения, другие обучающие и тестирующие системы);
- 3) **ИПС и справочные системы** – тематические справочные системы с встроенным информационно-поисковым аппаратом, предназначенные для поиска необходимой информации в рамках тематики, в т.ч.: а) *научно-технические ИПС* – охватывающие различные области знаний; б) *консультационные ИПС* – обеспечивающие юридическими и другими сведениями по различным жизненным вопросам, c) *бытовые ИПС* – телефонные справочники, кулинарные книги, городские справочные системы (улицы, транспорт), транспортные расписания железной дороги, авиалиний, автобусов.

Рубрикация ИП – указание предметной области, к которой относится ИП – производится в соответствии с Государственным рубрикатом научно-технической информации России [18].

4. Информационные ресурсы библиотек Беларуси

Потребности всех обществ в информации сейчас трансформировались: высокоприоритетным в информационном обеспечении научных и образовательных отраслей стал доступ к источникам информации в электронной форме. Создание принципиально новых видов ИП – электронных библиотек – представляет собой качественно иной уровень производства, хранения, организации и распространения информации.

Радикальные социально-политические и экономические преобразования изменили статус библиотек в обществах, резко расширили и усложнили их функции. Библиотеки являются основными компонентами информационной инфраструктуры нового типа: как устойчивые социальные институты, единственно они способны социализовать электронное информационное пространство.

Республиканские библиотеки Беларуси разрабатывают следующие ИП, имеющие государственное значение [19]:

- 1) *Национальная библиотека Беларуси:* БД «Архи-

висть»; «Картоведение»; «Подляшье»; «Авторефераты диссертаций и диссертации»; «Геральдика»; «Документы международных организаций»; «Изодокументы»; «Карты»; «Книги»; «Книги Беларуси»; «Книговедение»; «Культура и искусство Беларуси»; «Неопубликованные документы по культуре и искусству»; «Ноты»; «Периодические издания»; «Радзівіліяна»; «Редкая книга»; «Ретроспективный сводный каталог иностранных периодических и продолжающихся изданий»; «Статьи»; «Электронные ресурсы»; «Аудио-, видеодокументы»; «Беларусь в падзеях і асобах»; «Белорусский национальный документ (ретроспекция)»; «Гісторыя Беларусі»; Библиографическая БД «Чернобыль»; Электронное издание «Беларускі каляндар» и др.

- 2) *Президентская библиотека РБ*: БД «Вопросы местного управления и самоуправления»; «Государство и право»; «Парламентская деятельность: теория и практика»; «Экономика Республики Беларусь»; «Электронная картотека статей»; «Электронный каталог книг»; «Электронный каталог сериальных изданий»; БД авторефератов; БД изданий миниатюрного и малого формата; веб-сайт Президентской библиотеки РБ.
- 3) *Центральная научная библиотека имени Я. Коласа НАНБ*: БД «Электронный каталог документов»; Беларускаяе мовазнаўства; Биобиблиография ученых НАНБ; Биографистика НАНБ: краткие биографические сведения об ученых НАНБ; Биографии академиков и членов-корреспондентов НАНБ; Издания НАНБ; Информационный веб-сайт Центральной научной библиотеки им. Я. Коласа НАНБ; Материалы симпозиумов, съездов, конференций, совещаний с участием ученых НАНБ; Навука Беларусі ў асобах; Наука и научно-исследовательская работа в Беларуси; Научные съезды, конференции, совещания в Беларуси; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі; Обзоры по электронной технике; Природа Беларуси; Словари и справочники отдела справочно-информационной работы; Экология и охрана окружающей среды Беларуси.
- 4) *Республиканская научная медицинская библиотека*: Библиографическая БД «Национальная библиография по медицине и смежным отраслям»; Библиографическая БД по медицине и смежным отраслям «Электронный каталог новых поступлений»; Библиографическая БД «Сводный каталог иностранных периодических изданий по медицине и смежным областям»; интернет-версия рецензируемого научно-прак-

тического ежегодника «Достижения медицинской науки Беларуси»; интернет-каталог «Здравоохранение Беларуси. Учреждения, услуги и товары. Кто есть кто»; Реферативная БД мировой литературы по онкологии «ONCOLIT»; Реферативная БД официальных документов МЗ РБ «Современные методы диагностики, лечения, профилактики заболеваний»; Электронное справочное руководство «Медицинские ресурсы интернета» и др.

- 5) *Республиканская научно-техническая библиотека (РНТБ)*: веб-сайт РНТБ; БД «Нормы РНТБ»; «Пользователи методическими услугами РНТБ»; «Материалы международных выставок»; «Устойчивое развитие»; «Базы данных патентной документации на CD-ROM»; «Библиотечное дело и научно-техническая информация»; «Внедренные изобретения в РБ»; Сводный электронный каталог «Периодические издания РНТБ»; Электронный каталог «Книги РНТБ» и др.
- 6) *Белорусский государственный университет*: «Электронная библиотека Белорусского государственного университета» и др.

5. О Едином государственном ИР Беларуси

В рамках Государственной Программы информатизации РБ на 2003–2005 гг. и на перспективу до 2010 г. «Электронная Беларусь» [20] большое внимание уделяется формированию единого национального ИР, охватывающего социально-политическую, научно-техническую, финансово-экономическую и производственную сферы общественной деятельности.

Через единый национальный портал любой гражданин, предприниматель и государственный служащий смогут оперативно взаимодействовать как с государством, так и между собой. Этот ИР призван фундаментализировать общегосударственную информационную систему и обеспечивать релевантной информацией органы государственной власти и управления, научные и образовательные организации, финансово-промышленные, социальные и др. структуры.

Заключение

В заключение необходимо отметить, что:

- Представленная классификация ИР, которыми располагает Беларусь, не может пока претендовать на исчерпывающую полноту. Работы в этом направлении необходимо интенсифицировать с целью скорейшего достижения более адекватной картины состояния ИР.

- До начала работ по созданию любого ИР необходимо иметь формализованные базовые разработки предметной области. Например, в архивном деле: классификатор документной информации и стандарт архивного описания должны быть базовыми ИР для унифицирования терминологии, классификации и т.д.; необходимо иметь такие базовые ИР, как словари предметной области (например, гармонизированный «Словарь архивной терминологии»).
- Для построения автоматизированных систем в различных отраслях необходим фундаментальный унифицированный ИР – общедоступный перечень организаций–источников комплектования библиотек, архивов, музеев и т.д.
- Анализ современного состояния и основных направлений использования национальных ИР в деятельности органов государственной власти и управления РБ позволяет сделать вывод о том, что сейчас, в основном, они представлены в виде мощных БД с поисковым аппаратом к ним. Поэтому одним из необходимых направлений работы по созданию национального ИР и единого информационного пространства Беларуси – как интегрированной совокупности ИР, информационных систем и коммуникационной среды – должен стать процесс унификации описания ИР, обеспечение информационного взаимодействия между автоматизированными системами различного уровня и назначения.
- Отсутствие единых технических нормативно-правовых актов (национальных стандартов и других руководящих документов РБ) ведет к тому, что создание государственных ИР и организация доступа к ним в органах государственной власти и управления на уровне межведомственного взаимодействия для обеспечения приоритетных информационных потребностей субъектов управления, оказания информационных услуг субъектам управления, хозяйствования и гражданам (принцип «одного окна» и др.) имеет пока еще нескоординированный характер. Существенная причина этому – отсутствие центров координационного управления общенациональными ИР.

Литература

1. Силков С. В. Knowledge management как современный этап развития документационного обеспечения управления // Проблемы правовой информатизации. – НЦПИ при Президенте Республики Беларусь, 2006. – № 2. – С. 20–24.
2. Об информатизации: Закон Республики Беларусь от 6 сентября 1995 г. // Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. – 1995. – № 33. – Ст. 428.
3. О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь: Закон Республики Беларусь.
4. О государственной регистрации информационных ресурсов: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 28 августа 2000 г. № 1344.
5. Антопольский А. Б. Информационные ресурсы России: научно-методическое пособие. – М.: Либерия, 2004.
6. Об авторском праве и смежных правах: Закон Республики Беларусь от 16 мая 1996 г. // Ведомости Верховного Совета Республики Беларусь. – 1996. – № 20. – Ст. 366.
7. Об авторском праве и смежных правах: Закон Республики Беларусь от 11 августа 1998 г. // Ведомости Национального собрания Республики Беларусь. – 1998. – № 31–32. – Ст. 472.
8. Ляхова О. А. О проблеме правовых дефиниций в информационном законодательстве // Проблемы правовой информатизации. – 2006. – № 1(11). – С. 88–90.
9. О правовой охране БД: Директива Европейского Союза 96/6 от 11.03.1996.
10. О библиотечном деле в Республике Беларусь: Закон Республики Беларусь от 11 ноября 2002 г.
11. Об электронном документе: Закон Республики Беларусь от 10 января 2000 г.
12. Об информационном правительственном сайте: Постановление СМ РБ от 7 июля 2005 г. № 764.
13. Силков С. В. Правовое регулирование электронного документооборота и электронных архивов в Республике Беларусь // Проблемы правовой информатизации. – НЦПИ при Президенте Республики Беларусь, 2006. – № 1. – С. 83–88.
14. О государственной регистрации информационных ресурсов: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 28 августа 2000 г. № 1344.
15. О внесении изменений и дополнений в Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 28 августа 2000 г. № 1344: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 23 января 2004 г. № 69.
16. О перечне информационных ресурсов, имеющих государственное значение: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 29 мая 2001 г. № 784.
17. Об утверждении нормативных документов по регистрации информационных ресурсов: Постановление НАНБ от 22 апреля 2004 г. № 1.
18. Государственный рубрикатор научно-технической информации: 5-е изд. – М.: ВИНТИ, 2001. – 391 с.
19. Информационные ресурсы Беларуси: Каталог. Вып. 4 / Под общ. ред. М. М. Маханька, О. И. Галиновского. – Мн.: Адукацыя і выхаванне, 2005. – 256 с.
20. О Государственной программе информатизации Республики Беларусь на 2003–2005 гг. и на перспективу до 2010 г. «Электронная Беларусь»: Постановление Совета Министров Республики Беларусь от 27 декабря 2002 г. № 1819.

Галина КОВАЛЬЧУК,

завідувачка відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ, д-р іст. наук

Рідкісні українські книги в бібліотечних фондах: пам'яткознавчий аспект

У статті розкривається українознавчий критерій визначення книжкових пам'яток – з метою забезпечення цим книгам у державних сховищах особливих умов зберігання як пам'яткам історії та культури, а також їх найповнішої фіксації у Державному реєстрі національного культурного надбання.

К л ю ч о в і с л о в а: українська книга, рідкісні та цінні книги, книжкові пам'ятки, Державний реєстр національного культурного надбання.

Пам'яткознавчий аспект передбачає розгляд книги як пам'ятки історії та культури свого часу або книжкової пам'ятки. Книжкові пам'ятки – це визнана на сьогодні категорія серед інших видів рухомих пам'яток. Під рухомими пам'ятками історії та культури розуміють твори різних видів мистецтва, у т. ч. образотворчого, декоративно-прикладного, а також документальні пам'ятки: архівні документи (на будь-яких матеріальних носіях), книжкові пам'ятки (рукописні книги, стародруки та рідкісні й цінні видання пізнішого часу) та ін. Рукописні книги, з огляду на штучний спосіб їх виробництва, є безумовними рідкостями, а отже цінними пам'ятками історії та культури, тому надалі ми будемо вести мову тільки про друковані книги.

Серед *критеріїв*, які визначають, чи є та чи інша книга книжковою пам'яткою, а отже, підлягає довічному зберіганню та фіксації у Державному реєстрі національного культурного надбання, традиційно виділяють:

хронологічний (давність створення книги, це стосується, насамперед, стародруків видань XV–XVIII і початку XIX ст.);

історичний (значення книги для розвитку суспільства, регіону, світу);

пов'язаний з цим критерій *етапності* (книга є пам'яткою переломного періоду в житті країни, його невід'ємною частиною);

унікальності (вирізняє книгу як єдину в своєму роді, що збереглася в єдиному примірнику чи з індивідуальними особливостями, які мають наукове або історичне значення – з автографами, власницькими записами, додатковими вкладеннями чи малюнками);

меморіальності (співвіднесеність книги з життям та працею видатних історичних особистостей

або наукових чи творчих колективів, а також з пам'ятними місцями);

колекційності (характеризує книгу щодо її належності до колекцій, які мають властивості важливого історико-культурного об'єкта) та ін.

Пріоритетним для нашої держави ми вважаємо також українознавчий критерій визначення книжкових пам'яток (видань українською мовою, де б вони не були видані; книжок, виданих в Україні будь-якою мовою; видань, які змістом стосуються України; творів авторів-українців тощо. На нашу думку, у відділах рідкісних книг великих бібліотек потрібно зосереджувати **всю україніку**, випущену до 1922 року. Така конкретна межа зумовлена, з одного боку, закінченням періоду визвольних змагань, видання якого апріорі є дуже рідкісними й цінними, а з іншого – становленням системи книговидання в Україні, її одержавленням, збільшенням друкованої продукції, поступовою її ідеологізацією і, нарешті, бібліографічною фіксацією Книжковою палатою. Таким чином, ми вважаємо рідкісними і цінними всі українські стародруки незважаючи на кількість збережених у конкретному фонді примірників, а також усі українські та українознавчі видання XIX – початку XX ст., з огляду на складний шлях розвитку українського книговидання, переслідування української книги владою тих держав, до складу яких входила Україна. Такий підхід є історично справедливим щодо вітчизняної книги, об'єктивним і дозволить фондохранителям спростити експертизу та відбір книжок із основних і резервних фондів до відповідних підрозділів рідкісних книг й, водночас, до Державного реєстру книжкових пам'яток (за цим критерієм).

Мусимо на початку зупинитися на розумінні національної стародрукованої книги щодо України, адже української мови в сучасному розумінні тоді

ще не було, як і держави Україна також. Найбільш поширене уявлення – українськими вважаються кириличні стародруки, видані на території сучасної України. Але з історії книги добре відомо, що в українських землях одночасно активно друкували книжки латинським шрифтом – польською, латинською мовами, зокрема, твори з природознавства, техніки, сільського господарства, медицини. Тому безумовно, що видані друкарнями на українських землях книги є українськими, незалежно від того, якою мовою вони надруковані. Часто в одній друкарні випускалися твори автора, який писав, скажімо, церковнослов'янською чи «простою руською» (староукраїнською) або польською мовою. Наприклад, у Києво-Печерській друкарні вийшли такі видання українського політичного, церковного й культурного діяча XVII ст. Лазара Барановича: «Меч духовний» (1666), «Apollo chrześcijański opiewa iuwoty niewiastych...» та «I uwoty niewiastych...» (1670), «Lutnia Apollinowa...» (1671), «Трубы словес проповідних на нарочитыя дни...» та «Трубы на дни нарочитыя» (1674), «Плач о претавленіі Алексея Михайловича» (1676). Так само різними мовами написані й видані його твори в Новгород-Сіверській та Чернігівській друкарнях¹. Подібна картина й щодо видань Іоанкія Галатовського, Петра Могили, Мелетія Смотрицького та ін. Такими були реалії тогочасного книгописання та книговидання, так розвивалася вітчизняна культура, унормовувалася писемність церковнослов'янською, «простою руською», латинською і польською мовами. Якщо в перші десятиріччя після запровадження постійного книгодрукування в українських землях переважали книги церковнослов'янською мовою, релігійні за змістом, то вже до середини XVII ст., за підрахунками Я. Д. Ісаєвича², значну частку видавничої продукції склали книжки, видані польською, латинською мовами – 201 видання, або 54,9 % загальної кількості видань, і 41 видання (11,2 %) українською «простою» мовою. Щоправда, за обсягом і тиражами видань безумовно першість тримали церковнослов'янські друки – 75,8 %.

Виходячи з викладеного, мусимо ще раз наголосити на нагальній потребі звернути пильну увагу в бібліотеках, а також у музеях і архівах, на польсько- та латиномовні українські стародруки, невеликі

¹ Див.: *Запаско Я. П., Ісаєвич Я. Д.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга перша. – Львів, 1981 (№ 516, 517, 524, 555, 603, 611 – кириличним шрифтом, № 526, 537, 538, 539, 540, 593, 594, 614, 615 – польською мовою).

² *Ісаєвич Я. Д.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 391.

за обсягом – брошури, видані, як правило, малими накладками, а отже на сьогодні, не виключено, дуже рідкісні. Світські за змістом, скромно видані, вони становлять значну цінність для повноти українського бібліографічного репертуару, для повноцінної картини історії культури України. Наразі добре відомо, що в радянські часи, з огляду на хронічний нестаток площ, «не пріоритетність», бо тематика цих книжок була далекою від проблем соціалістичного будівництва, масиви польськомовних та латиномовних видань, у т. ч. виданих в Україні, у великих бібліотеках передавали до обмінно-резервних фондів, оскільки обробити їх завжди не вистачало часу. Що робили з такими книжками в невеликих масових бібліотеках, якщо вони туди випадково потрапляли, теж зрозуміло: списували з обліку як застарілі чи такі, що не користуються попитом. Таким чином, цілком імовірно, що були чи існують досі друки, не відбиті в загальних бібліографіях, тобто унікальні книжки, збережені в одному-двох примірниках у світі. Так, у відділі стародруків і рідкісних видань НБУВ введено в обіг унікальний примірник луцького видання XVIII ст., не зареєстрованого ні в польській бібліографії К. Естрайхера, ні в бібліографії українських стародруків Я. П. Запаска та Я. Д. Ісаєвича³.

У зв'язку з цим слушною видається пропозиція академіка НАН України, директора Інституту українознавства ім. І. П. Крип'якевича НАНУ Ярослава Дмитровича Ісаєвича щодо підготовки нового, доповненого видання «Каталогу українських стародруків». Це дуже важливе, перспективне завдання, яке потребує не тільки додавання кількох, виявлених останніми роками, стародруків чи інформації про час їх видання. Треба створити сучасну електронну пошукову базу (де будуть указані всі фондоутримувачі тих чи інших примірників) з доповненими й виправленими описами видань, із передачею повних назв, складу видання, вказівкою на варіанти друку, що дозволить фондохранителям на місцях правильно атрибутувати те чи інше видання у фонді.

На пильну увагу вітчизняних книгознавців заслуговують і видання, що вийшли поза межами України, але були призначені для українських читачів, наприклад, книги, надруковані Швайпльтом Фіолем у Кракові на початку 90-х років XV століття, в церковнослов'янській мові яких значна кількість українізмів. Такий підхід добре відомий у світі.

³ *Ціборовська-Римарович І. О.* Рідкісне видання XVIII століття друкарні Луцького домініканського монастиря в фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Наукові праці НБУВ. – 2003. – Вип. 10. – С. 149–156.

Зокрема, ні в кого не викликає заперечення визнання білоруськими друків Франциска Скорини, хоча його видання буди випущені в Празі та Вільно, або те, що видані у Венеції в першій половині XVI ст. для потреб сербської громади книжки вважаються сербськими тощо. Гадаємо, і про це свого часу писав ще проф. С. І. Маслов, що стародруки друкарень Замостя, Перемишля тощо, які випускалися для української громади (там були етнічні поселення українців), також слід зараховувати до українських видань – безумовно, після бодай поверхового ознайомлення зі змістом та мовою книжок.

На особливу увагу заслуговують також видання гражданським шрифтом, що був запроваджений у Росії в 1708–1710 рр., а в українських друкарнях поступово застосовується від 1764 р. Адже на сьогодні стародруками, або виданнями ручного друку (Hand Press Book⁴) вважаються видання до 1830 р. включно (раніше до 1800 р.). Доведено, що літературні та видавничі процеси першої чверті чи навіть третини XIX ст. є природним продовженням і завершенням відповідних процесів XVIII ст.⁵ Початок нового етапу припадає на середину 20-х – початок 30-х рр., коли відбулися принципові зрушення у сфері видавничої справи: професіоналізація видавничої та письменницької праці, розширення книжкового репертуару, значне зростання тиражів. Але найголовніше те, що відбулися кардинальні зміни в поліграфічному та паперовому виробництві: перехід від ручного до машинного способу друкування та виробництва паперу.

Для України цей період ознаменувався, зокрема, відкриттям друкарні при заснованому 1804 р. Харківському університеті, коли його фундатором В. Каразіним було придбано 4 верстати, матриці для 12 кирилических і трьох латинських шрифтів, цифр, математичних і календарних знаків, нот⁶. Більша частина виданих університетською друкарнею книжок – це, безумовно, наукові видання та навчальні посібники. З 1812 р. у Харкові починають виходити перші на території України журнали: часопис «Харьковский еженедельник», надалі «Харьковский Демокрит» (1816), «Украинский вестник» (1816), «Украинский журнал» (1823) та ін.; загалом за першу половину XIX ст. 12 періодичних видань.

⁴ Машиночитаемая каталогизация старопечатной книги / РНБ, Консорциум европейских научных библиотек. – СПб., 2000. – 120 с.

⁵ Формирование, сохранение и использование единого фонда книжных памятников страны: Метод. рекомендации. – М., 1997. – С. 11.

⁶ Петров С. О. Книги гражданського друку, видані на Україні: XVIII – перша половина XIX ст. – К., 1971. – С. 16.

Вони були російськомовними, хоча переважала тут українська тематика⁷. За перше десятиліття діяльності в Харківському університеті було випущено більше 200 книжок, тобто понад 20 книг на рік⁸. Немає сумнівів, що всі збережені досі примірники цих видань є на сьогодні книжковими пам'ятками. Загальнобібліотечне поняття «зайво дублетні» до таких книжок застосовуватися не повинно.

На початку XIX ст. найбільша на той час в Україні друкарня Києво-Печерської лаври, як і раніше, друкувала в основному релігійні тексти церковно-слов'янською мовою, та ще й в русифікованому варіанті. При ній діяла друкарня Київської духовної академії, що видавала релігійні та світські книжки російською мовою гражданським шрифтом. Зміцнення технічної бази друкарні Києво-Печерської лаври, розширення тематики книжок було пов'язано з діяльністю видатного вченого, бібліографа, митрополита Київського Євгенія (Болховітінова), який здійснював контроль за діяльністю лаврської друкарні в 1821–1837 рр. Митрополит Євгеній випишував потрібне для друкарні обладнання, матеріали, шрифти з Москви, навіть із Лейпцига, а надалі налагодив відливання шрифтів і виготовлення друкарського обладнання безпосередньо в Києві. На клопотання митрополита Євгенія Синод дозволив лаврській друкарні випускати книжки, різні за змістом, і навіть виконувати за плату замовлення приватних осіб. Гражданським шрифтом видавали підручники для початкового навчання, календарі, пізніше – періодичні видання. Бібліографічну монографію С. В. Рукавіциної про відповідну діяльність Є. Болховітінова, з покажчиком (за архівними матеріалами) усіх випущених друкарнею Лаври в цей період видань, як і окремі публікації на цю тему, готує до друку Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

Крім лаврської, гражданським шрифтом випускають бланки і різну урядову літературу друкарня губерньського правління, власне, як і в інших губерньських містах – Харкові, Чернігові, Житомирі та ін. Таку літературу ніколи особливо не збирали в бібліотеках, і це наразі дуже рідкісні видання. Незважаючи на те що всі стародруковані видання є визнаною категорією книжкових пам'яток, серед них є також більш і менш цінні. І цінність може становити зміст, значення книги для історії, художнє оформлення, а також і рідкісність того чи іншого примірника. Крім того, для уявлення про

⁷ Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 396.

⁸ Книга і друкарство на Україні. – К.; Х., 1965. – С. 114.

книжкову культуру певної доби потрібно зберегти в автентичному вигляді звичайну і для того часу масову літературу, а не лише раритети.

Проте є книжки, значення яких для історії культури важко переоцінити. Нову українську літературу й, відповідно, книговидавництво українською мовою, прийнято починати з першого видання «Енеїди» І. П. Котляревського, що була видана Максимом Пампурою 1798 р. в Петербурзі. Хоча українська народно-розмовна мова вживалася інколи в друкованих книжках, але це були або окремі вкраплення в іншомовних виданнях, або лише передмови та післямови в книжках, надрукованих т. зв. книжною мовою, що відрізнялася від живої розмовної. Видання «Енеїди» було першою ластівкою в розвитку українського за мовою та змістом книговидавництва, це дуже цінна книжкова пам'ятка, в якій поєдналися кілька критеріїв рідкості та цінності – і час виходу (це ще стародрук), і місце видання української книжки – Петербург, і зміст її, мова, певна контрафактність виходу – без дозволу І. П. Котляревського, і її зовнішній вигляд, характерний для книжок громадянського друку загалом. Додаткову цінність тому чи іншому примірникові можуть надати власницькі записи. Наприклад, у НБУВ зберігаються примірники першого видання «Енеїди» з автографами Л. Глібова, Б. Грінченка тощо.

Книжки, видані в Російській імперії за межами України, мали загальноукраїнське значення. Своєрідними центрами українського книговидавництва в XIX ст. були Петербург і Москва. Саме у Петербурзі вийшов уперше «Кобзар» Тараса Шевченка (1840), значення якого на сучасників важко переоцінити. Він об'єктивно сприяв пробудженню свідомості українського народу. В Петербурзі вийшли також поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» (1841), «Гамалія» (1844), альманах «Ластівка» Є. Гребінки (1841) та ін. У Москві було видано збірки українських народних пісень, зібрані М. Максимовичем, повісті Г. Квітки-Основ'яненка, «Москаль-чарівник» І. Котляревського. Незважаючи на місце видання це наші, українські книжкові пам'ятки, які відіграли важливу роль у розвитку вітчизняної літератури та культури загалом і є не менш цінними й дотепер. Вони заслуговують на особливі умови зберігання і потребують більш прискіпливої уваги за їхнім станом, ніж це може бути реально організовано в загальних фондах і при книговидачі у великих читальних залах. Категорично неприпустимо ксерокопіювати їх, як це безжалісно намагаються робити деякі читачі. Якщо читачеві потрібен власне текст твору, треба завжди пропонувати йому заміни-ти при книговидачі першодрук на сучасне переви-

дання. Оригінал такої цінної пам'ятки може бути виданий лише дослідникові на нетривалий час, тільки в спеціально облаштованому читальному залі в присутності співробітника. За необхідності скопіювати текст чи його початкову сторінку (для ілюстрування при перевиданні) виготовляється фото, бажано цифрове, що може використовуватися при подальшому обслуговуванні читачів неодноразово. Те саме, без сумніву, стосується й інших книжкових пам'яток.

Безумовними книжковими пам'ятками є й друки, видані в першій половині XIX ст. на теренах самої України. Зокрема, випущені в Харкові в 30-х роках, після послаблення цензури, «Запорожская старина» І. Срезневського, п'єси І. Котляревського «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник», посмертне повне видання «Енеїди», твори Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського, перші українські альманахи: «Украинский альманах» (1831), «Украинский сборник» (1838), «Сніп» (1841), «Молодик» (1843).

Видатною подією в культурному житті всієї Російської імперії було відкриття 1834 р. у Києві університету, з яким нерозривно пов'язаний дальший розвиток громадянського книгодрукування. Основну частину продукції складають підручники та навчальні посібники. Це така література, що досить активно використовується читачами, а значить, зберігається погано. І за змістом, і за кількістю збережених примірників видання університету становлять безперечну цінність. Зокрема, видання першого ректора університету М. Максимовича. Він же почав видавати науково-літературний журнал «Киевлянин» (1840). З відкриттям університету значно поглиблюється вивчення історії та археології. Велику роль тут зіграла «Комісія для розбору давніх актів», створена в Києві 1843 р. Вже в 40-х–50-х роках XIX ст. ця археографічна комісія збрала та опублікувала ряд важливих історичних документів, видала 4 томи «Памятников» з історії України XVI–XVIII ст., 3 томи «Летописи» С. Величка, «Летопись» Г. Грабянки та ін. Активну участь у роботі комісії брав Т. Шевченко як художник і записувач народних пісень, казок, легенд. Це все дуже цінні книжкові пам'ятки нашого народу.

У Західній Україні, як відомо, до 40-х років XIX ст. не було жодної друкарні, яка б мала громадянський шрифт. Книжок старослов'янською мовою чи іноземними мовами видавалося, зокрема у Львові, немало, проте, за виразом Франка, там і згадки не було про життя народу⁹. Перша книжка українською мовою західноукраїнських авторів, підготовлена

⁹ Франко І. Твори в двадцяти томах: Т. XVI. – С. 40.

т. зв. «Руською трійцею» – М. Шашкевичем, І. Вагилевичем, Я. Головацьким, – «Русалка Дністровая» вийшла 1837 р. у Буді, бо у Львові цензура її заборонила, і вона для Західної України мала таке саме значення, як «Енеїда» для України Східної. Вважається, що з 1000 примірників 900 було конфісковано.

Пожвавлення національного книговидання було пов'язане з активізацією культурного життя в Росії в кінці 50-х – на поч. 60-х рр. XIX ст. Революційна ситуація 1859–1860 рр. не тільки спричинила скасування кріпацтва, але й принесла деякі полегшення для суспільної думки і для розвитку національних культур, зокрема української. Початок нової доби засвідчило видання Пантелеймоном Кулішем у 1856–1857 рр. фольклорно-історичного збірника «Записки о Южной Руси» (надрукованого т. зв. кулішівкою – розробленим ним фонетичним правописом, яким до певної міри ми користуємось і сьогодні) і заснування ним і Д. Каменецьким 1857 р. друкарні в Петербурзі. Тут були віддруковані двотомник Г. Квітки-Основ'яненка, альманах «Хата», «Кобзар» Шевченка, виданий 1860 р. на кошти П. Смирненка накладом 6050 прим. Ця друкарня приймала замовлення і інших видавців, хоча насамперед випускала підготовлені та фінансовані П. Кулішем друки. Великий вплив на сучасників, як і на наступні покоління, мав український за тематикою місячник «Основа», що виходив у 1861–1862 рр. в Петербурзі у тій же друкарні Куліша українською та російською мовами, за редакцією В. Білозерського та П. Куліша, накладом близько двох тисяч примірників. «Основа» об'єднала кращі сили української культури того часу і безперечно справила позитивний вплив на її подальший розвиток. Друкарня П. Куліша започаткувала також видання першої серії українських книжок «Сільська бібліотека», в якій протягом 1860–1862 рр. вийшло 39 назв невеликих брошур, переважно белетристичних творів, у першу чергу самого Куліша та його дружини Ганни Барвінок. Це ті перлини, з яких складається скарбниця вітчизняної культури, без яких уявити собі національне відродження неможливо. Саме з виданнями друкарні П. Куліша і з «Основою» пов'язано створення й широке застосування першого українського фонетичного правопису (т. зв. правопис «Основи»), що призвело до визнання в Україні мови Тараса Шевченка і Марка Вовчка як зразка та основи літературної національної мови¹⁰.

Поява в Україні недільних шкіл зумовила видання численних Букварів та інших підручників для

початкового навчання: «ГраMATка» П. Куліша (Петербург, 1867), «Буквар южнорусский» Т. Шевченка (1861), «Українська абетка» М. Гатцука (Москва, 1861) та ін. Відомо, що букварі погано зберігаються з часом, вони «зачитуються» дітьми й поступово знищуються, тим більше потрібно зберегти ці дорожці пам'ятки, яким уже майже півтора століття.

Поступовий видавничий рух української книги перервали жорстокі репресії. Їхній ініціатор – міністр внутрішніх справ Росії П. Валуєв – став виразником позиції тодішніх російських урядових кіл, переляканих розвитком національних рухів у Польщі й Україні. У відповідь на подання про друкування українського перекладу Євангелія, підготовленого Пилипом Морачевським, міністр заборонив не лише це видання, але й будь-які книги українською мовою, крім художньої літератури. У відповідному циркулярі 1863 р. він вказав мотив: «ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може»¹¹. Відтоді кількість українських видань в Росії різко зменшується: якщо 1862 р. у Російській імперії вийшло друком 40 українських книжок, то впродовж 1863 р. – 15, а наступними роками публікувалися лише окремі книги, зокрема фольклорні збірники і два різні видання Кобзаря 1867 р. у Петербурзі. У Києві наукові видання друкувалися в цей час тільки російською мовою. 1864 р. по всій Росії було видано 12 українських книг і брошур, у 1865 – 5, у 1866 – жодної, у кожному з трьох наступних років по 2 книги, а в 1870 – 5¹². Отже, за 7 років після цензурного циркуляру вийшло стільки ж книжок, як в одному 1862. Як видання, так і розповсюдження українських книжок серед читачів мало переважно випадковий, кустарний характер, було пов'язане із значними труднощами. Видані в Петербурзі чи в Києві книжки не могли потрапити на полиці книжкових магазинів, їх доводилося продавати за допомогою студентів і семінаристів на базарах і ярмарках в різних містах, пересилати приватним особам. Як тоді, так і тим більше зараз, українські книжечки тієї доби є дуже рідкісними зразками вітчизняної книжкової культури.

У середині 70-х років на Наддніпрянщині дещо пожвавилось видання художньої і науково-популярної літератури. Головне місце в цей період, як і раніше, в Україні через цензурні перепони посідає книга фольклорно-етнографічного змісту, переважно збірники народнопоетичних творів, але поступово зростає питома вага наукової книги. Особливо

¹⁰ Книга і друкарство на Україні. – К.; Х., 1965. – С. 130–131.

¹¹ Мишук Р. С. Валуєвський циркуляр 1863 // УЛЕ. – 1988. – Т. 1. – С. 267.

¹² Книга і друкарство на Україні. – К.; Х., 1965. – С. 134.

слід відзначити «Архив Юго-Западной России» – 10 томів (з 1859 по 1870). Діяльні члени «Київської громади» – М. Лисенко, М. Драгоманов, М. Старицький – активізують роботу в галузі української культури, що знаходить своє яскраве відбиття в книзі. Видається низка оригінальних художніх творів, а також перекладів. У 1872–1873 рр. частка українських видань у Києві становила 4 %, а вже в 1874–1875 рр. – 23 %. Особливо жваво розвивалося видання масової науково-популярної літератури медичного та природничого змісту. В Києві у цей час працювало вже 10 друкарень, 20 книжкових магазинів, 8 бібліотек¹³. Відкриваються нові друкарні в інших повітових містах. І раптом т. зв. «Емський указ» імператора Олександра II від 30 травня 1876 р., що забороняв видання будь-яких книг українською мовою, крім історичних документів, етнографічних матеріалів і дозволеної цензурою художньої літератури. Заборонялися також театральні вистави та тексти до нот українською мовою. Своєрідною відповіддю на Емський указ стало заснування М. Драгомановим за дорученням Київської громади Вільної української друкарні в Женеві. Найвідоміші женецькі видання – збірники «Громада» (т. 1–5, 1878–1882) і однойменний журнал (1881), твори самого Михайла Драгоманова і Сергія Подолинського, мініатюрного формату «Кобзар» 1878 р. Драгоманівські видання нелегальними каналами пересилалися в Україну, але поліцейський контроль був достатньо дієвим, так що це надзвичайно рідкісні і, безумовно, дуже цінні книжки.

За створення і поширення масової української книги в кінці XIX ст. взялася молода українська інтелігенція, дуже нечисленна, але щиро віддана справі. Особливо великими щодо цього були заслуги Бориса Грінченка. Разом із дружиною Марією Загірною він розпочав друкування в Чернігові доступних для широких кіл читачів творів літератури (красного письменства) і освітніх книжечок, у яких наукові знання, щоб обійти цензуру, викладалися в художній формі. За 8 років було видано 50 назв, що на той час було величезним досягненням для українського книговидання. В Харкові засновано видавництво, на книжках якого було позначено «видано Вс. І. Гуртом». Книжки готували Гнат Хоткевич і його однодумці – всі гуртом. Стабільно працювало київське видавництво «Вік», яке створили визначні громадські та культурні діячі Олександр Кониський, Василь Доманицький, Сергій Єфремов, Олександр Лотоцький¹⁴. У зв'язку з відзначен-

ням 1898 р. сторіччя першого видання Енеїди Котляревського тут було підготовлено і видано тринадцятотомну фундаментальну антологію української літератури XIX віку, яку так і назвали: «Вік».

Велике значення мала поява в Україні нових друкарень, серед них сучасно обладнаних, зокрема С. Кульженка у Києві та Є. Фесенка в Одесі. Найбільше нотне видавництво і друкарня нот діяли в Києві при нотній книгарні Л. Ідзиковського. Поява друкарень у провінційних містах створювала умови для розгортання і там видавничої діяльності. Сьогодні маленькі, копійчані тогочасні книжечки коштують на антикварному ринку від 100 гривень. Але найціннішим є їхнє історико-культурне значення для національного пробудження народу. Ілюстрованих видань було ще мало, загалом книжки були досить скромними. Тим більшої уваги заслуговують тогочасні ілюстровані видання, наприклад «Казки» Г.-Х. Андерсена в перекладі М. Старицького з ілюстраціями М. Мурашка. Видатною пам'яткою тогочасного книжкового мистецтва є альбом «Из украинской старины», де поєднані кольорові акварелі С. Васильківського та легкі віньєточні малюнки М. Самокиша і текст-пояснення Д. Яворницького.

Безумовно, не всі українські твори, підготовлені в XIX ст. – на початку XX ст., побачили світ. Наприклад, лише в 1918 р. вперше було опубліковано за єдиним, конфіскованим цензурою рукописом, «Книги битія українського народу», підготовлені членами Кирило-Мефодіївського братства¹⁵. Цілком імовірно, що в Санкт-Петербурзі, в матеріалах дореволюційних цензурних установ, зберігаються невідомі широкому загалу твори українських авторів – як рукописи, так і примірники заборонених друків.

У радянський час у багатьох великих бібліотеках СРСР були утворені значні колекції нелегальних і заборонених дореволюційних видань, із викривленими часто вихідними даними. Не виключено, що бібліотекарі на місцях, не маючи відповідної підготовки й досвіду, не можуть їх правильно атрибутувати. Іноді підказкою щодо нелегальності (контрафактності) виходу тієї чи іншої книги є бібліотечні цензурні помітки на зразок: «К выдаче не подлежит», «Не выдавать!», «Запрещенная» тощо. Знов-таки, всі такі примірники є книжковими пам'ятками своєї доби, вони якнайкраще характеризують цю епоху, книговидання і книгорозповсюдження того часу. Допомогу бібліотекарям у розпізнаванні нелегальних і заборонених дореволюційних видань може надати «Сводный каталог русской нелегаль-

¹³ Там само. – С. 138.

¹⁴ Єфремов С. На світанку українських видавництв («Вік») // Бібліологічні вісті. – 1925. – № 1–2. – С. 109–111.

¹⁵ Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 397–398.

ной и запрещенной печати XIX века» в дев'яти частинах, виданий у 70-х роках XX ст., доповнений та перевиданий 1981 р. Він містить відомості про 2260 книг і 110 періодичних видань, розкрито авторів багатьох анонімних видань, встановлено вихідні дані, відсутні у книгах. Проте така кількість зареєстрованих видань зовсім не виключає існування інших, у т. ч. українських, які залишилися не відомими укладачам зведеного каталогу, бо з накладу могли лишитися поодинокі примірники, відсутні в московських бібліотеках у зв'язку з ареалом розповсюдження, через політичні причини тощо. Певною ознакою нелегальності виходу того чи іншого видання є відсутність на ньому цензурного дозволу.

Назвати всі дореволюційні українські книжкові пам'ятки неможливо в одній статті. Повного українського бібліографічного репертуару досі не існує, хоча значні напрацювання в цій ділянці останніми роками з'явилися. Це й каталоги україномовної книги з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та з фондів бібліотек системи Міністерства культури; це й ряд випусків Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника картотеки українського бібліографічного репертуару, підготовленої нашими попередниками – бібліографами першої половини XX ст. на чолі з Ю. О. Меженком; це й випуски бібліографічного покажчика С. Й. та С. С. Петрових «Книга в Україні» (1861–1917), що видаються НБУВ. Проблема полягає у тому, що багатьох видань, випущених в Україні чи українською мовою до початку бібліографічної реєстрації Книжковою палатою України, вже не існує, принаймні в державних фондах. Кожна така пам'ятка є доволі рідкісною і однозначно цінною. І чим більший час буде віддаляти нас від тієї доби, тим ціннішими будуть ставати ці книги, і тим більше зусиль треба буде докладати до їх фізичного збереження і, водночас, до їх популяризації – за допомогою новітніх способів поцифрування.

Зрозуміло, що видання 1914–1921 рр., тобто часів війн і революцій, збереглися ще гірше. Йдеться не лише про книги, але й про періодику, листівки та плакати. Кожна влада намагалася ідеологічно підкріпити свою політику, а друковане слово було тоді єдиним масовим засобом комунікації. Тому всі видання цього періоду є дуже важливими документальними пам'ятками доби. І незважаючи на ставлення до тих чи інших партій чи політичних течій завдання бібліотекарів і архівістів найповніше зберегти всі пам'ятки історії. Досить того, що радянська влада нищила видання ворожих їй партій, і добре, якщо хоч одиничні примірники виживали у спецсховищах, але більшість їх зникла назавжди.

Бібліотечна та архівна справа лише зароджувалися, переживали період становлення, віднаходили важкі шляхи комплектування та обліку фондів. При залишковому принципі фінансування завжди не вистачало спеціалістів, достатніх площ для фондів. Годі й дивуватися, що ми в жодній установі не маємо повноцінного бібліографічного репертуару тієї доби. Особливо це стосується видань часів Центральної ради та Української Народної Республіки, Гетьманату, Директорії, які надалі активно знищувалися радянською владою. Вихід із ситуації – це не тільки дбайливо зберігати, обліковувати наявні пам'ятки у різних книгосховищах для узагальнення інформації і створення єдиного розподіленого банку даних українських видань у державних сховищах (що й має здійснити Державний реєстр національного культурного надбання та його невід'ємна частина «Книжкові пам'ятки України»), а й, можливо, шукати приватних колекціонерів, бібліофілів, які незважаючи на загрозу політичних переслідувань змогли зібрати видання доби «визвольних змагань». Мова не йде про «реквізицію» цих видань, а насамперед про опрацювання їх *de visu*, укладання бібліографічних описів із зазначенням, з дозволу власників, тієї чи іншої колекції. В ідеалі, безперечно, було б доцільно доукомплектувати державні фонди відсутніми примірниками, зробити їх таким чином доступними для спеціалістів. На жаль, відомі непоодинокі факти, коли спадкоємці колекціонера, для якого збирання книжок становило сенс життя, безглуздо розпорошують бібліофільські зібрання, розпродаючи раритети і викидаючи на смітник те, що їм видається не вартим уваги. Там можуть бути унікальні видання, відсутні у державних фондах. Тому потрібна розумна політика бібліотекарів і, найголовніше, наявність відповідних площ, щоби організувати передачу і забезпечити належні умови цілісного зберігання в державних фондах, як історико-культурної книжкової пам'ятки, колишньої приватної колекції бібліофіла, котрий, як правило, набагато краще знав видавничий репертуар тієї чи іншої доби, ніж відповідальні посадовці. Гадаємо, що всі бібліофіли рано чи пізно замислюються над подальшою долею своїх книжкових скарбів і розуміють, що природа книжки, на відміну від інших пам'яток, складається не тільки з матеріального предмета – видання, але й зі змісту надрукованого в ньому тексту. Випадки, коли в державних установах, м'яко кажучи, недбайливо ставилися до колишньої приватної бібліотеки, розпорошували її і навіть гадки не залишали про її збирача, також добре відомі, і це відлякує потенційних дарувальників, а значних коштів, щоби придбати колекцію, у державних

бібліотек, на жаль, немає. Сказане стосується не тільки видань названого періоду, але й будь-яких книжкових пам'яток.

Якщо ми визнаємо книжковими пам'ятками всі українські видання до 1922 р., то, з огляду на історію та специфіку подальшого книговидавництва й книгорозповсюдження, серед видань, що вийшли до кінця 1945 р., українські книжкові пам'ятки слід визначати шляхом експертизи. Видань випускалося дедалі більше й більше, їх загальний рівень, відверто кажучи, не дуже високий, тому визнати їх усіх книжковими пам'ятками уявляється неможливим і недоцільним. Але значна частина з них на сьогодні є рідкісними й цінними, оскільки, знову, з'являється цензура – вже радянська, яка не тільки забороняла до виходу певні підготовлені тексти, але й знищувала вже випущені книжки, як правило, з ідеологічних чи політичних мотивів. Суть експертизи – визначити, наскільки те чи інше видання за своїм значенням для історії та культури України є чи було вагомим, значущим. Це можуть бути абсолютні різні за тематикою видання, не тільки художні твори, хоча про них відомо найбільше. У кожній сфері в 20-х роках ХХ ст. існували, так би мовити, піонерські видання, дуже важливі для цієї галузі. Наприклад, для розвитку книгознавства (і не тільки українського), яке тоді бурхливо розвивалося, дуже важливими були видання Українського наукового інституту книгознавства (УНІК) у Києві. За 8 років плідної діяльності тут було видано 25 випусків журналу «Бібліологічні вісті», який мав своїх кореспондентів, дописувачів і передплатників далеко за межами України, 4 томи «Трудів УНІК» (1-й – з історії української книги; 2-й – дослідження проблем читання; 3-й – бібліографія з літературознавства; 4-й – бібліографія української періодики за 100 років, з 1816 по 1916, підготовлена співробітником УНІК В. А. Ігнатієнком), 6 випусків «Науково-популярної бібліотеки книгознавства», випуск «Українські бібліологи», присвячений 25-річчю наукової діяльності С. І. Маслової, а також десятки окремих книгознавчих розвідок. Для історії вітчизняного книгознавства кожне з цих видань є дуже цінним і становить своєрідну історико-культурну пам'ятку. Так само і в інших галузях молодій українській науці можна визначити найвагоміші видання, які слід обов'язково зберегти для реконструкції послідовного розвитку тієї чи іншої галузі знань. Насамперед йдеться про академічні видання, які надалі, у зв'язку з розпочатою в 30-х роках «чисткою» кадрів, нищилися. Безумовно, бібліотекар не може бути спеціалістом з усіх галузей знань, тому для експертизи тієї чи іншої книж-

ки чи масиву однотипних видань потрібно залучати спеціалістів.

Отже, значна частина видань 30-х років ХХ ст. була знищена, і це штучно зробило вцілілі примірники рідкісними, проте не всі вони є цінними, бо щоб набути статусу книжкової пам'ятки, необхідно поєднання цих двох компонентів – рідкісності та цінності. Мабуть, правильно вчинили ті бібліотеки, котрі на початку 90-х років ХХ ст., коли розкривалися «спецсховища», зберегли їх як колекційну книжкову пам'ятку реабілітованої літератури. Адже сьогодні молодий бібліотекар, який не має належного досвіду і відповідних знань, не може визначити, чи є книжковою пам'яткою, наприклад, примірник масового видання «Кобзаря» Т. Шевченка 20-х років, адже це вже не прижиттєве видання. Підказкою може бути наявність чи вирізана передмова акад. С. О. Єфремова, завдяки чому після процесу над СВУ були заборонені всі публікації Єфремова, в т. ч. і вступні статті до літературних праць інших письменників. Таких прикладів можна навести багато. Зокрема, нещодавно дослідниця із США українського походження, перебуваючи в Києві на стажуванні, подарувала відділу стародруків і рідкісних видань НБУВ куплений нею на Андріївському узвозі примірник вибраних праць М. В. Гоголя українською мовою за 1935 рік. Інформацію про цей переклад у доступній літературі ми не знайшли: можливо, репресованим був хтось із перекладачів. З огляду на це ми з вдячністю прийняли цей дарунок, який посяде своє місце в колекції рідкісних видань відділу.

Надзвичайно рідкісними є й видання періоду Великої Вітчизняної війни, знов-таки, не тільки книги, але й листівки, газети тощо. Причому, книжковими пам'ятками можуть бути видання, випущені в окупованій фашистами Україні, в радянському тилу, в еміграції. Зокрема, пам'яткою такого роду ми вважаємо одержаний нами від відомого історика Ігоря Шевченка для колекції рідкісних видань примірник видання українською мовою сатиричного твору Д. Оруела «Колгосп тварин» (переклад І. Чернятинського з видання 1945 р., видавництво «Прометей»).

Теоретично книжковими пам'ятками можуть бути визнані й певні видання та примірники пізнішого часу, що також має визначити експертиза. Саме безстроковість зберігання книжкових пам'яток дозволяє поставитись навіть до багатотиражного документа як до пам'ятки історії та культури, особливо якщо вона містить додаткові артефактні позначки: автографи видатних особистостей, чудові мистецькі екслібриси, додаткові вкладення тощо.

Наталія ШАЛАШНА,

доцент Слов'янського державного педагогічного університету,
канд. іст. наук

Історико-книгознавча тематика в діяльності Одеського товариства історії та старожитностей у другій половині XIX ст.

Статтю присвячено одному з аспектів науково-теоретичної та практичної діяльності Одеського товариства історії та старожитностей, а саме плідній праці членів цієї організації в галузі виявлення, збереження й дослідження книжкових пам'яток на території Південної України у другій половині XIX ст. Аналізується методика й завдання цієї діяльності, визначаються найважливіші здобутки Одеського товариства в цій галузі. Визначається місце науковців Одеси у початковому етапі формування української історії книги як самостійної науки.

К л ю ч о в і с л о в а: книгознавство, історія книги, Одеське товариство історії та старожитностей, книжкові пам'ятки.

Поява в суспільстві писемності й книги засвідчує перехід цього суспільства на новий етап розвитку, перетворення культури на цивілізацію. Тому історія книги як духовного феномена завжди була для науковців однією з найцікавіших тем. Для української культури це особливо актуально, оскільки в умовах бездержавності книга поряд з усною народною творчістю виступала одним із головних чинників збереження національної самосвідомості. Закономірно, що історія книги як самостійна галузь наукових досліджень починає свій розвиток у добу національно-культурного відродження кінця XVIII–XIX ст. Становлення історичного книгознавства протягом цього часу має свої внутрішні закономірності й етапи розвитку, вивчення яких дає можливість повніше зрозуміти загальне явище відродження національної культури України. Інтерес становить будь-яка організація, наукова установа, особистість, які зверталися до дослідження історії вітчизняної книги протягом зазначеного періоду. Однією з таких організацій було Одеське товариство історії та старожитностей.

Історія цього товариства є взагалі дуже цікавою, і вивчення її розпочалося ще з XIX ст. [1], однак один із важливих аспектів плідної роботи товариства – діяльність в галузі опису, збереження, дослідження й публікації вітчизняних книжкових пам'яток – є ще не опрацьованим. Дана стаття є продовженням висвітлення цього аспекту діяльності товариства [2] і стосується особливостей його роботи у другій половині XIX ст.

У контексті завершального етапу процесу національно-культурного відродження українське

історичне книгознавство в другій половині XIX ст. отримує важливий стимул до розвитку і поступово оформлюється в окрему наукову сферу. Однією з найхарактерніших ознак розвитку історії книги як науки протягом другої половини XIX ст. і першого десятиріччя XX ст. була співпраця діяльності наукових установ та організацій із широким колом аматорів, яких спонукала до праці цікавість до культури власного народу й патріотичні почуття. Поступово більшість таких дослідників долучалася до роботи наукових товариств вже на систематичних засадах. Завдяки цьому в українській науці XIX ст. (утім, як і майже в усіх країнах Європи цього часу) поряд із фаховими працями важливе значення у накопиченні наукового матеріалу мають роботи аматорські. Співвідношення між кількістю фахових та аматорських наукових публікацій в окремих регіонах України у цей час залежало від кількості наукових центрів з усталеною дослідницькою традицією та чисельності високоосвічених людей. Висвітлюючи діяльність Одеського товариства історії та старожитностей, цей чинник слід враховувати, адже Південна та Південно-Східна Україна в XIX ст. були нещодавно заселеними регіонами.

Робота Одеського товариства історії та старожитностей із фіксації, вивчення та збереження вітчизняних книжкових пам'яток розпочалася ще з 30-х років XIX ст. До середини століття було сформовано в загальних рисах програму цієї роботи та її основні завдання. Слід відзначити, що більшістю членів товариства завдання організації у цьому напрямі розумілися значно ширше, ніж краєзнавчі дослідження, що були основною метою.

Безумовно, насамперед ставилося завдання виявлення, опису і, за можливістю, придбання для Музею товариства пам'яток книжності, які збереглися на території Новоросійського краю. Однак подальше використання зібраного матеріалу розумілося як частина загальноукраїнських історичних досліджень.

Протягом 30–50-х років XIX ст. товариством було достатньо чітко сформульовано мету й завдання історико-книгознавчої роботи. Передбачалося планомірно дослідити всі наявні в краї архіви, зібрання документів, які належали офіційним установам та приватним особам, і виявити важливі з історичної точки зору документи, в тому числі рукописи та стародруки. Критеріями відбору було визначено: важливість цих пам'яток як свідчень старовини, як історичних реліквій; значення їх з філологічної точки зору як писаних слов'янськими мовами певного періоду; цінність для історії краю тих відомостей, які містяться у документах [3].

Далі планувалося якомога швидше вилучити знайдені пам'ятки з тих архівів або зібрань, де вони знаходилися, і передати їх для зберігання до Одеського історичного архіву. Відібрані документи передбачалося публікувати в друкованому органі товариства – «Записках Одесского общества истории и древностей», так само як і результати їх дослідження. Цю роботу було розпочато з 1835–1836 рр., й результати постійно обговорювалися на засіданнях товариства.

У другій половині XIX ст. товариство продовжує свою діяльність із вивчення й збереження рукописів та стародруків, однак в основних характеристиках цієї роботи можна побачити деякі зміни порівняно з її початковим періодом. Зберігається увага до книги як пам'ятки культури в цілому, однак інтерес науковців до книги стає більш спеціалізованим, насамперед філологічним та церковно-історичним. Поряд зі збільшенням обсягу публікацій спостерігається зменшення їх кількості (якщо за перші п'ятнадцять років роботи Одеського товариства опубліковано десять розвідок з історико-книгознавчої тематики, то протягом наступних п'ятдесяти років – приблизно стільки ж). Увагу науковців привертають, як правило, вже не щойно знайдені рукописи та стародруки, але ті, що зберігались у фондах товариства досить давно, проте не були ще досліджені. І, нарешті, слід відзначити те, що в масиві публікацій зникає систематичність, вони відображають вже не цілеспрямовану роботу, скоординовану товариством, а результати окремих дослідників.

Таким чином, можна говорити про певні зміни в напрямах роботи Одеського товариства історії та старожитностей у галузі історичного книгознавства у другій половині XIX ст. Це має свої причини і відбувалося на тлі тогочасного загального піднесення історичного книгознавства в Україні.

У працях Одеського товариства історії та старожитностей розуміння книги як пам'ятки культури, а не лише матеріального носія тексту, було дуже чітко сформованим. Причиною цього, мабуть, слід вважати відносно невелику кількість слов'яномовних рукописів та стародруків на теренах Півдня України і, натомість, велику спадщину єврейських, грецьких та арабських манускриптів в Криму та Причорномор'ї.

На основі аналізу публікацій історико-книгознавчої тематики в «Записках Одеського товариства історії та старожитностей» можна виявити певні особливості підходу до книги та її історії на Півдні України. По-перше, впадає в око відсутність будь-якого виняткового ставлення до православної книжності. По-друге, історичне книгознавство в працях членів товариства є невіддільним від вивчення історії краю. По-третє, поряд із дослідженнями, в яких можна побачити лише окремі історико-книгознавчі відомості, публікуються перші цілісні наукові праці, що мають предметом вивчення чітко сформульовані проблеми історії книги.

Книга уважно досліджувалась і цінувалась як пам'ятка культури, незважаючи на її мову, зміст, художні якості чи інші ознаки. Головним критерієм, що визначав зацікавлення науковців, є старовинність книги, її давнє походження, а отже, причетність до історії краю. Цю тенденцію можна простежити в усіх публікаціях з історії книжності Новоросійського краю, незалежно від того, хто був їх авторами – науковці-філологи, історики, релігієзнавці чи просто аматори.

Такими є статті архимандрита Антоніна [4], А. Ристенка [5], Ф. Терновського [6], М. Палеолога [7], Б. Ляпунова [8], С. Серафимовича [9]. М. Палеолог, наприклад, повідомляючи про Євангеліє, отримане Музеєм Одеського товариства від священика М. Кафафова, має на меті зробити висновок, чи гідна вказана книга посісти місце у Музеї. Дослідник прямо зазначає, що жодних визначних особливостей щодо змісту, художніх якостей тощо книга не має [7], проте, незважаючи на свою ординарність, має залишитись у Музеї як пам'ятка старовини.

Так само перш за все старовинність привертає

увагу автора в Євангелії, описаному Б. Ляпуновим [8]. Мета дослідження автором визначається як встановлення часу створення книги та вивчення її історії. Джерелом відомостей є палеографічні особливості тексту та історичні, вкладні та інші записи на книзі: «Написанная, как это ясно из правописания, первоначально где-то в области южно-русских говоров XII столетия, рукопись попала в руки какого-то книжника XVI века, болгарина или вообще хорошо знакомого со средне-болгарской письменностью, а в XIX веке, прежде чем попасть в библиотеку Общества, также находилась в руках болгарина, м.б. из Тарнова, хотя и была одно время (в 1837 или 1851 году) в области сербской (Новом Саде)» [8].

Так само насамперед зацікавлення давниною рукопису простежується в публікації архімандрита Антоніна [4]. Наводячи відомості про склад Євангелія, його збереженість, мову й письмо, відзначаючи наявність ініціалів, докладно описуючи кожну мініатюру, автор все ж насамперед цікавиться історичними записами на берегах тексту, які доводять давність книги, а також містять багато відомостей для історії міста Судака та його християнської общини.

Дещо ширшими за тематикою і більш фаховими з точки зору історичного книгознавства є статті С. Серафимовича та Ф. Терновського, де друга є доповненням до першої. Аналізуючи вивезений з Єгипту в 1830 р. грецький манускрипт, обидва автори приділяють увагу його художнім яким, докладно описуючи дві збережені мініатюри та ініціали. Власне, предметом статті С. Серафимовича [9] є порівняння тексту старовинного Євангелія з сучасними редакціями для потреб історії церкви. Водночас сама книга виступає пам'яткою книжкового мистецтва і описується з цієї точки зору. Ф. Терновський робить доповнення стосовно часу створення пам'ятки, відзначаючи, що згадані в приписці монети «романіати», за які було куплено книгу, могли бути у вжитку лише за часів правління у Візантії імператора Романа, і це у співставленні з іншими ознаками дає дату 1028–1034 рр. [9].

Певний матеріал до історії друкарства в Новоросійському краї містить стаття Я. Грахова [10]. Єдина відома на території Півдня України друкарня князя Потьомкіна привертала увагу вже одного з перших українських істориків книги і одного із засновників Одеського товариства історії та старожитностей М. Мурзакевича [11]. У 1848 р. в «Записках» товариства було опубліковано його досить

докладне дослідження історії цієї друкарні. Я. Грахов повертається до цієї тематики з метою уточнення її долі після смерті князя. Стаття містить коротку хронологію діяльності друкарні, перелік її працівників, вагу й вартість замовлених додатково у 1807 р. шрифтів. Як підсумок щодо роботи цього першого видавничого осередку у Південній Україні вказується, що «известий о дальнейшей судьбе походной типографии не найдено, вероятно она поступила совершенно в ведение губернского правления и послужила основанием нынешней типографии при оном» [10]. Власне, дослідник мав на меті не стільки вивчити діяльність друкарні князя і її подальшу долю, скільки опублікувати знайдені ним в архіві губернського правління Катеринослава документи, що мали стосунок до історії заселення й духовного розвитку краю.

Найбільш фаховою книгознавчою роботою із тих, що виходили в Записках Одеського товариства історії та старожитностей у другій половині XIX ст. – на початку XX ст., можна назвати роботу А. Ристенка [5]. Рукописи описуються ним з використанням вже сформованої на той час методики: подаються відомості про назву, склад, стан збереженості, матеріал, палеографічні особливості тексту, характер оформлення. Робляться припущення стосовно датування й авторства рукопису, якщо це прямо не зазначено в тексті. Відзначено наявність приписок, у тому числі навіть незначущі проби пера власників, деякі приписки наводяться повністю. Науковий характер роботи над зібранням рукописів і над кожною окремою книгою підтверджується тим, що автор мав на меті не лише повідомити наукову громадськість про наявність тих чи інших книг у Одеського наукового товариства, а зробити якомога легшим подальше їх наукове використання. З цією метою відзначається, наскільки відомим є той чи інший текст дослідникам, повністю наводяться уривки, які раніше не фігурували як предмет філологічного, історичного й палеографічного вивчення, даються короткі довідки про монастирі, церкви та особистості, які згадуються в приписках. Опис супроводжується іменним, географічним та предметним покажчиками.

Історичне книгознавство в другій половині XIX ст. зазнало змін у тематиці не лише в публікаціях Одеського товариства історії та старожитностей, але й в цілому по Україні. Причини цього полягають у тому, що різноманітні краєзнавчі товариства, гуртки любителів старовини, окремі діячі виступали в першій половині XIX ст. майже єдиними

суб'єктами розвитку історичної науки, натомість з появою професійних наукових установ та організацій історичного напрямку потреба у такій широкій тематиці діяльності краєзнавчих організацій відпадає, і вони переважно концентрують свою увагу на локальних історичних дослідженнях, у яких все більше спеціалізуються і досягають значних здобутків. На доказ того, що в цей час історичне книгознавство розвивалось в Одесі і поза межами товариства, можна навести яскраві роботи, здійснені того часу одеськими вченими: «Дослідження російської журналістики XVIII–XIX ст.» В. Лазурського [12] та «Нарис історії книги» А. Кирпичникова [13].

Робота В. Лазурського відрізняється великою кількістю фактографічних відомостей і систематичним підходом до їх висвітлення. Розуміючи предмет вивчення як історію журналістської справи, історик включає до розгляду не лише власне відомості про той чи інший періодичний орган, а й про його засновників, видавців, редакторів, робить висновки стосовно тематики й змісту журналів, порівнює видання на території Російської держави із сучасними їм зарубіжними. Особливо відзначається істориком значення літературно-художніх журналів початкового періоду щодо знайомства вітчизняного читача з кращими творами європейської літератури (окремо докладно висвітлюється перекладацька діяльність М. Пермського) та роль сатиричних журналів у викоріненні вад і недоліків суспільного життя. Журналістика не відділяється від просвіти, а тому окремою темою виділено діяльність М. І. Новикова як народного просвітителя. Таким чином, історія журналістики у розгляді В. Лазурського перетворюється на історію літератури й навіть культури в цілому.

Подібні ж риси (увага до просвітницької ролі книги в суспільстві; розуміння тісного взаємозв'язку між розвитком книжності й культурою в цілому; відзначення окремих видатних діячів книжкової культури тощо) можна простежити і в праці А. Кирпичникова, хоча вона й мала дещо інше призначення. Якщо робота В. Лазурського планувалась як ґрунтовне наукове дослідження, то «Очерки истории книги» А. Кирпичникова – це дві публічні лекції, призначені для широкого загалу, й мав на меті подати найважливіші відомості про історію книжкової справи. Перша лекція присвячувалась історії рукописної книги, а друга висвітлювала питання історії книги друкованої. Розгляд автор починає ще з ассирійських клино-

писних табличок, бажаючи ввести читача в контекст світової історії писемності й книги. Але головну увагу приділено, звичайно, книжковій культурі Русі. Так само, як і у В. Лазурського, книга розглядається як одне з явищ культури поряд з іншими одночасними і рівнозначними феноменами. Окрім відомостей власне про книгу й книжників розповідається про складання літописів, досягнення у зображувальному мистецтві, в освіті тощо. Найкращі книжкові пам'ятки, які збереглися від того часу, розглядаються окремо.

Обидві вказані праці, безумовно, були відомі членам Одеського товариства історії та старожитностей, однак значно відрізняються тематикою від його публікацій. Отже, у другій половині XIX ст. можна говорити про початок свідомої наукової спеціалізації Одеського товариства на вивченні книги саме як пам'ятки місцевої історії. Звідси формувалось й специфічне ставлення до книги – її розглядали як свідчення старовини в контексті інших феноменів культури краю, специфічне ж ставлення до книги походило із розуміння її подвійної природи – як феномена мистецтва і як носія тексту.

Протягом другої половини XIX ст. до висвітлення історико-книгознавчих питань звертались й інші аналогічні за напрямом роботи організації та товариства, наприклад, Харківське історико-філологічне товариство, Ніжинське історико-філологічне товариство, Історичне товариство імені Нестора-Літописця при Київському університеті, Київське товариство старовини й мистецтв, губернські вчені архівні комісії у Чернігові, Катеринославі, Полтаві тощо. У їх діяльності можна простежити ту саму тенденцію, що і в роботі Одеського товариства – одночасно із появою систематичних наукових праць високого рівня, де предметом дослідження виступає історія книги як суспільного феномена, публікуються дослідження, у яких книга описується як пам'ятка старовини, що має значення для історії краю. Прикладів можна навести багато.

Так, членами Харківського історико-філологічного товариства протягом другої половини XIX ст. було опубліковано ряд статей історико-книгознавчої тематики (Д. Багалій [15; 16], М. Сумцов [17], О. Русов [18], А. Лебедев [19] та ін.), де поряд із описом книги як пам'ятки старовини наявні важливі узагальнення й сформований науковий підхід (особливо це стосується праць Д. Багалія та М. Сумцова). Проте так само наявна еволюція в бік «краєзнавчого» розуміння книжкової пам'ятки,

що чітко сформульовано в інструкції Харківського товариства «Про збирання історико-етнографічних матеріалів» [14].

Такі самі тенденції простежуються в діяльності членів вчених архівних комісій [20], Київського товариства старовини та мистецтв. На засіданнях останнього, наприклад, доволі часто обговорювались доповіді його членів про ті чи інші видатні книжкові пам'ятки, що були придбані або подаровані для музею товариства, проте завжди йшлося лише про пам'ятки історії та мистецтва, а не окремі прояви загального розвитку культури [21].

Опубліковані праці членів Ніжинського історико-філологічного товариства підтверджують цю тенденцію. Дослідження збірки рукописів товариства, здійснені Є. Петуховим [22] та М. Сперанським [23], відзначаються високим науковим рівнем, хоча в цілому напрям діяльності товариства був майже виключно краєзнавчим.

Отже, насамкінець, слід зауважити, що історико-книгознавча діяльність Одеського товариства історії та старожитностей відбувалась відповідно до загального розвитку історичного книгознавства в Україні й може бути визнана вагомим внеском у процес формування вітчизняного історичного книгознавства як самостійної науки.

Література

1. Браун Ф. К. Одесское общество истории и древностей, его записки и археологические собрания. – Одесса, 1870.
2. Шалашина Н. М. Діяльність Одеського товариства історії та старожитностей у галузі вивчення і збереження книжкових пам'яток (перша половина XIX ст.) // Схід. – 2006. – № 5. – С. 57–61.
3. Записки Одесского общества истории и древностей. – 1850. – Т. 2. – Отд. 2, 3. – С. 562–568.
4. Антонин, архимандрит. Заметки XII–XVI века, относящиеся к Крымскому городу Сугдее (Судаку), написанные на греческом Синаксаре // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1863. – Т. V. – С. 595–628.
5. Рыстенко А. В. Рукописи, принадлежащие библиотеке Императорского Одесского Общества истории и древностей // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1910. – Т. XXVIII. – С. 35–120.
6. Терновский Ф. Древнее греческое рукописное Евангелие (апракос) Одесского музея // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1877. – Т. X. – С. 175–176.
7. Палеолог М. О Евангелии, писанном на пергаменте и принадлежащем Александропольской церкви // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1858. – Т. IV. – С. 464–465.
8. Ляпунов Б. М. Несколько слов о рукописи евангельских чтений, хранящейся в библиотеке Императорского Одесского общества истории и древностей // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1907. – Т. XXVII. – С. 76–95.
9. Серафимович С. Манускрипт греческого древнего Евангелия // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1867. – Т. VI. – С. 507–513.
10. Грахов Я. О походной типографии князя Потемкина-Таврического // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1858. – Т. IV. – С. 472–472.
11. Мурзакевич Н. Начало книгопечатания в Новороссийском крае // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1848. – Т. II. – Отд. I. – С. 211–219.
12. Лазурский В. Ф. Исследования русской журналистики XVIII–XIX вв.: IP НБУВ. – Ф. 244. – № 6. – 26 арк.
13. Киртичников А. И. Очерк истории книги: Две публичные лекции, читанные в Одесе. – СПб.: Изд. жур. «Пантеон лит.», 1888. – 72 с.
14. О собирании историко-этнографических материалов // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1899. – Т. 11. – С. XII–XIII.
15. Багалея Д. Заметка о новых материалах для истории Слободской Украины // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1893. – Т. 5. – С. 167.
16. Багалея Д. О рукописном сборнике сатирических статей XVIII в. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1894. – Т. 6. – С. III–IV.
17. Сумцов Н. Заметка о старопечатных книгах Харьковской духовной семинарии // Киевская старина. – 1888. – Т. XXI. – № 6. – С. 89–90.
18. Русов А. Некоторые документы, касающиеся Густинского и Мгарского монастырей // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1892. – Т. 4. – С. 90–112.
19. Лебедев А. Вотчинный быт монастырей (по архивным документам) // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – 1892. – Т. 4. – С. 113–238.
20. Симоненко І. М. Вчені архівної комісії в Україні: історія, діяльність, здобутки: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 2001. – 343 с.
21. Протоколи засідань правління Київського товариства старовини та мистецтв: IP НБУВ. – Ф. 241. – № 1. – Арк. 86, 137, 138.
22. Петухов Е. Б. Заметки о некоторых рукописях, хранящихся в библиотеке историко-филологического института князя Безбородько // Известия Историко-филологического института кн. Безбородько. – Т. XV. – Нежин, 1895. – С. 1–56.
23. Сперанский М. Н. Описание рукописей библиотеки Историко-филологического Института кн. Безбородько // Известия Историко-филологического ин-та кн. Безбородько в Нежине. – Т. XVIII. – Нежин, 1900. – VI, 143 с.; Т. XIX. – Нежин, 1901. – VIII, 39 с.; Т. XXI. – Нежин, 1903. – 28 с.; Т. XXII. – Нежин, 1905. – 40 с.

Ольга САК,

завідувачка відділу рідкісних видань Херсонської ОУНБ ім. О. Гончара

Зібрання рідкісних і цінних видань у фондах Херсонської ОУНБ ім. О. Гончара (до 135-річчя заснування книгозбірні)

У статті наведені відомості про книжкові та рукописні колекції, які сформували рідкісний та цінний фонд Херсонської ОУНБ ім. О. Гончара. Розглянуто історію започаткування окремих особистих зібрань, зокрема, колекцій книг відомого бібліофіла, композитора, музичного критика початку ХХ ст. С. В. Юферова, херсонського книголюба М. А. Ємельянова, родинного архіву Гошкевичів тощо. Приділено увагу особливостям окремих примірників із фонду книжкових рідкостей та висвітлено цікаві подробиці стосовно історії їх видання. Розкрито роль краєзнавчих джерел у формуванні фондів документальних цінностей. Висвітлено питання збереження рідкісних фондів.

К л ю ч о в і с л о в а: рідкісні та цінні фонди, збереження фондів, колекції, пам'ятки друку, стародруки, гражданський друк, кириличні видання, краєзнавчі видання, картографія, бібліофілство, Херсонська ОУНБ ім. О. Гончара.

Фонд рідкісних видань Херсонської ОУНБ ім. О. Гончара сформувався, в основному, протягом першого століття існування бібліотеки, хоча на той час ще не окремо виділеним масивом.

Фонди бібліотеки з часу її заснування (1872) поповнювалися за рахунок подарунків приватних осіб, місцевих та іногородніх організацій і установ. Майже всі державні міністерства, Академія наук, більшість наукових товариств надсилали бібліотеці свої видання безкоштовно.

Отже, у провінційному Херсоні кінця ХІХ – початку ХХ століття, де не було жодного вищого навчального закладу, поступово сформувалося громадське книгосховище, яке за складом своїх фондів посідало сьоме місце в імперії [2, с. 1–13; 13, с. 40–57; 14, с. 7–33].

Тож формування фонду рідкісних видань, що нині є складовою національної культурної спадщини, – справа не одного покоління бібліотечних працівників нашої книгозбірні.

Ідея створення відділу рідкісних видань як спеціалізованого структурного підрозділу бібліотеки перетворилась на реальність у 1994 р., і поступово там зосередилася основна частина книжкових цінностей. Нині в бібліотеці зберігається понад 27 тис. документів, які сьогодні можна віднести до пам'яток друку. Це – книги, брошури, образотворчі, нотні, картографічні видання та доволі значний масив періодики з фондів основного книгосховища, відділу рідкісних видань і краєзнавчого відділу.

Справжнім скарбом і окрасою фондів є колекція

видань кирилицею та книги гражданського друку ХVІІІ–ХІХ ст., яка нараховує понад 140 примірників іноземними мовами.

Серед раритетів відзначимо найстаріші:

12-й том «Історії Англії...» («Histoire d'Angleterre») французькою мовою, що вийшов друком в 1738 р. у Гаазі (Голландія). Тринадцяти-томна праця французького історика Рапена де Туара (1661–1723) була написана в містечку-фортеці Везелі (пруській окрузі Дюссельдорфа), де він провів свої останні роки життя. Перший том побачив світ у 1724 р. вже після смерті автора, а останній – в 1735 [8, с. 272; 12, с. 58]. Можна зробити припущення, що наявний 12-й том «Історії...», який містить опис останніх десяти років правління королеви Анни, – вже друге перевидання відомої роботи історика, бо він датований 1738 роком. Праця була продовжена паризьким видавцем Давідом Дюраном, а видана голландськими книговидавцями – П'єром де Хондом і Ван Дюреном.

Серед читачів академічної бібліотеки Петербурзької академії наук була і принцеса Анна Леопольдівна (1718–1746), майбутня правителька Російської імперії. В переліку французьких книг, які вона брала протягом 1734–1735 рр., були і десять томів «Історії Англії» [12, с. 70, 78–80].

До Московської книжкової крамниці ця праця Рапена Туара надійшла у продаж 18 квітня 1749 р., і ніким не була придбана аж до 1759 р. через надто високу ціну. Вартість видання з додатком становила 56 руб. 50 коп., а пуд житнього хліба на

той час вартував 19 коп. Охочих придбати книгу було доволі багато, але тільки в тому разі, якщо ціна буде знижена [12, с. 160]. Пізніше «Історія Англії» була перекладена на російську мову придворним радником Степаном Решетовим. При Імператорській Академії наук вийшло друком всього 6 книг названої праці. Згодом видання було припинено у зв'язку зі смертю перекладача. Його вдова у 1784 р. продала рештки накладу Академії наук [7].

Серед зразків книг громадянського друку XVIII–XIX ст. – «Подлинное и обстоятельное описание... Ледяного Дома...» Г. Крафта (СПб., 1741), що як бібліографічна рідкість ще в XIX сторіччі була включена до відомого покажчика «Редких русских книг и летучих изданий XVIII века» Ю. Бітовта. Видання було надруковане російською, французькою і німецькою мовами, та примірник російською вважався найрідшим [9, с. 169]. Придбанням цього раритету бібліотека завдячує відомому херсонському книголюбу М. А. Ємельянову, частина колекційного зібрання якого нині зберігається в бібліотеці.

Окрасою колекції є також «Древняя история об египтянах, о карфагенянах, об ассирианах...» Ш. Роллена в перекладі відомого російського поета, академіка та перекладача В. Тредіаковського, яка побачила світ у 1753 р. Видання було надруковане при Імператорській АН у Санкт-Петербурзі.

Імператорська Академія наук того часу зазвичай опікувалася створенням необхідних умов праці авторів та перекладачів, включно до письмового приладдя. Так, наприклад, у справі «О напечатании Ролленевой истории» з архіву конференції Академії наук зазначено: «1745 году февраля 5 дня в журнале канцелярии Академии наук записано: секретарю господину Тредьяковскому для перевода Ролленевых книг выдать полстопы хорошей пищей бумаги и пучек перьев...» [5, с. 217].

Наші «старожили» надруковані на особливому папері – цупкому та легкому, виготовленому на основі тканини. Тому вони і пережили майже безболісно не одну історичну епоху. Деякі з них зберегли чудові шкіряні оздоблення палітурок, як, наприклад, перше видання чотирьохтомної «Истории Малой России» Д. Бантиш-Каменського, на титульній сторінці якого вміщено гравюрні портрети гетьманів України. Ця книга була видана коштом автора в московській друкарні Семена Селивановського у 1822 р.

Серед первістків українського друку – «Мінея» (церковний календар на серпень) (К.: Друк. КПЛ,

1787). Книга прикрашена вишуканою гравюрою на фронтисписі та цікавими заставками-триптихами роботи талановитого гравера на дереві ієродиякона Севастяна (І. С.) [3, с. 224].

Своєрідною духовною енциклопедією можна назвати видання відомої агіографічної праці Дмитрія (Данила) Туптала, згодом митрополита Ростовського, під загальною назвою «Книга житий святых», яка була подарована бібліотеці настоятелем однієї з херсонських церков протоієреєм Віктором Анипком.

Димитрій Ростовський працював над своєю монументальною працею понад 20 років (1684–1705 рр.). Перше і друге видання чотиритомної «Книги житий святых» було здійснено в друкарні Києво-Печерської лаври. Пізніше вона неодноразово перевидавалася в Москві. Ми маємо неповний примірник третього московського перевидання цієї епохальної праці (1764). Історики російської і української стародрукованої спадщини підкреслювали літературне, почасти історіографічне, значення цієї зведеної праці, складеної на основі численних російських, українських, польських, слов'янських і західноєвропейських джерел. «Четъ-Мінеї» Дмитрія Туптала-Ростовського були видані просто, без кіноварі і особливих прикрас [6, с. 91, 97].

Одним із картографічних раритетів є «Атлас світу», датований кінцем XVIII ст. Виготовлений він був на замовлення Географічного відділення Французької академії наук німецьким королівським картографом Тобіасом Конрадом Лоттером (1717–1777) в Аугсбурзі (Німеччина) протягом 1770-х років. Складається атлас із 50 карт відтисків гравюр на міді, розфарбованих аквареллю від руки. Згідно з традиціями того часу карти атласу прикрашені картушами.

Успадкувавши видавничий бізнес від свого тестя – знаного гравера-картографа, засновника аугсбурзької школи картографії Георга Матіаса Зойтера (Georg Matthias Seutter) (1678–1757), Лоттер гідно продовжив справу вже під своїм власним ім'ям. Гравіюванням карт та видавничою діяльністю також займалися його сини, Матеус Альбрехт Лоттер (Matthias Albrecht Lotter) (1741–1810) та Георг Фридрих Лоттер (Georg Friderich Lotter) (1744–1801) [1]. Деякі з друкарських дошок атласу підписані саме їхніми іменами. Так, карта Португалії («Regna Portugalliae et Algarbiae») гравійована у 1762 р. Георгом Лоттером, карта Бельгії («Belgica Foederata...») виконана Матеусом Лоттером. Порівнюючи виставлені на зарубіжних

сайтах оригінали карт Лоттера, можна зробити припущення, що перший відбиток карти Польщі («Regnum Poloniae et Magnum Ducatum Lithuaniae...») був зроблений у 1772 р. Лоттером-старшим, а примірник карти з нашого атласу виготовлений його синами на 20 років пізніше, оскільки на ній вказані межі поділу Речі Посполитої не тільки 1772 р. (перший поділ), а й 1793 р. (другий поділ).

Атлас має не тільки наукову, а й художню цінність. Старовинні карти є витвором мистецтва, дивуючи нас майстерністю виконання, ювелірно точним гравіюванням. Завдячуючи численним ілюстраціям ми маємо змогу вивчати багато куточків світу, окрім Австралії, частини Північної Америки та частини Сибіру, оскільки їх там немає. В кінці XVIII ст. ці землі були ще не достатньо дослідженими.

Скільки взагалі було зроблено відбитків з карт атласу, невідомо. Цілком імовірно, що наклад не був значним, оскільки процес виготовлення карт у той час був доволі копітким і тривалим. Найімовірніше, наш атлас – один із небагатьох тиражованих примірників, але своєї історичної і наукової цінності від цього він не втрачає.

Прижиттєві та посмертні видання відомих письменників, політичних діячів, істориків, філософів у наших фондах становлять більшість. Серед них: 2-ге перевидання «Кобзаря» Т. Шевченка, надрукованого в друкарні П. Куліша у Санкт-Петербурзі в 1860 р.; науковий та публіцистичний спадок М. Грушевського; «Словарь української мови» Б. Грінченка (1908); прижиттєві видання творів О. Пушкіна, Ф. Достоєвського, О. Купріна, В. Короленка, Л. Андрєєва; збірки поезій В. Жуковського, М. Некрасова, О. Блока тощо.

Фонди бібліотеки час від часу поповнювались особистими зібраннями відомих діячів культури і науки, так чи інакше пов'язаних з історією краю. Таким чином у 20-х роках XX ст. під час націоналізації до Державної центральної бібліотеки (так тоді називалась наша книгозбірня) потрапила частина книг із приватного зібрання відомого бібліофіла, композитора, музичного критика Сергія Володимировича Юферова. Характер бібліотеки, яка нараховувала 2000 томів, визначається спеціальністю власника – це книги з музики російською та іноземними мовами, прижиттєві видання творів А. Доде, Гі де Мопассана, О. Дюма, А. Франса мовою оригіналу. Більшість видань із його колекції позначені власним екслібрисом та штампом [11, с. 5–17].

Найцікавіші примірники з бібліотечного зібрання книг з екслібрисами завжди привертають увагу відвідувачів. Книжкові знаки графа Г. Строганова, військового лікаря з Миколаєва Ф. Зільберштейна, інженера В. Пещанського ніби повертають нас у минулу епоху XIX – початку XX ст. Деякі з них описані у відомій праці уродженця Херсона, історика-краєзнавця, колекціонера, екслібрисиста С. Сильванського «Провинциальные книжные знаки» (Херсон, 1927, 47 с.), яка нині також вже стала бібліографічною рідкістю. Книжкові знаки херсонців роботи талановитого херсонського майстра графіки Ф. Кідера, книгознавця Я. Бердичевського, херсонського колекціонера Л. Ширяєва та ін. позначені характерними рисами того часу.

Колекція книг з екслібрисами поповнюється завдяки херсонським книголюбам, таким як М. А. Ємельянов, родина Л. К. Ширяєва, які передали в дар нашій бібліотеці чимало цінних видань зі своїх колекційних зібрань. М. А. Ємельянов подарував 207 унікальних примірників видань XVIII – початку XX ст., а також колекцію «Блокіани», яка посідає особливе місце серед подарованих цінностей. Вона нараховує 108 примірників, з них 21 – прижиттєві видання поетичного та публіцистичного спадку поета. Справжньою окрасою зібрання стали «Стихи о России» О. Блока (Пг., 1915) та «Полное собрание сочинений» Л. Андрєєва (СПб., 1915, т. 1) з автографами авторів.

Колекція видань з автографами посідає чільне місце у бібліотечному фонді. Майже від заснування бібліотеки почалося їх збирання. Нині маємо в колекції твори друку з авторськими написами відомих земляків: історика С. Тарле, бібліотекаря В. Шенфінкель, яка більше 30 років опікувалася справами Херсонської громадської бібліотеки, відомого бібліофіла-краєзнавця С. Сильванського. Багато митців слова побували у нашому краї і залишили на спогад свої книжки з автографами. Це, передусім, О. Гончар, М. Бажан, Я. Баш, Ч. Айтматов, С. Баруздин та інші.

Не менш цінну частину бібліотечного фонду становлять видання 1920–1930 років та книги, які побачили світ під час Великої Вітчизняної війни.

Фонд книжкових пам'яток також містить періодичні видання XVIII – початку XX ст., у тому числі і первістки української періодики, такі як «Основа», «Киевская Старина», «Літературно-науковий вісник» тощо.

Особливе місце серед документальних джерел посідають краєзнавчі видання. Краєзнавчою діяльністю бібліотека займається з перших днів

свого існування. На початку ХХ ст. у Херсоні діяли 7 друкарень. Видавали вони переважно земські та міські офіційні матеріали, аркушеву продукцію (афіші, бланки), але траплялися й наукові та літературно-художні видання. Всі вони систематично надходили до бібліотеки. Унікальний фонд місцевих газет, починаючи з 1865 р. («Херсонские губернские ведомости», «Юг»), має значну історико-культурну і наукову цінність. Більшість видань стали бібліографічною рідкістю.

Коли йде мова про краєзнавчі видання, не можна не згадати ще раз про діяльність В. Шенфінкель, яка в 1890 р. була обрана до складу дирекції Херсонської громадської бібліотеки. Виборна дирекція на той час опікувалася всіма напрямками роботи книгозбірні. У 1890–1908 рр. В. Шенфінкель підготувала фактичні відомості до 18 опублікованих щорічних звітів дирекції бібліотеки. В історію бібліотечної справи В. Шенфінкель увійшла і як бібліограф, укладач та упорядник друкованих каталогів бібліотеки і бібліографічних покажчиків. У 1892 р. під її керівництвом було випущене доповнення до каталогу, виданого у 1888–1890 рр., а в 1897 р. – складено новий посібник за її редакцією «Систематичний каталог Херсонської громадської бібліотеки (1872–1896)». Пізніше, в 1901, 1905, 1911 рр., вийшли 1-ше, 2-ге та 3-тє доповнення до основного каталогу. Каталог повністю відображає книжковий фонд бібліотеки від часу її заснування до 1897 р. включно. Це близько 12,5 тис. примірників книг. Крім того, в каталозі знайшли відображення окремі статті з журналів, які передплачувала книгозбірня. Каталог Херсонської бібліотеки був визнаний одним із найповніших видань такого типу.

Плідною була співпраця Віри Костянтинівни з Михайлом Євгеновичем Беккером – добрим генієм бібліотеки. Протягом 36 років він був членом бібліотеки, 18 років входив до складу її дирекції та був активним учасником усіх її справ: від складання звітів про роботу, дослідження історії, до опікування будівництвом приміщення. У пам'ять про заслуги М. Беккера був організований відділ, названий його іменем, а в основу покладено особисте зібрання літератури М. Є. Беккера. У відділі була зосереджена література з питань міського самоврядування та земських справ. У 1911 р. був виданий систематичний покажчик фонду відділу – кращий взірець бібліографічних посібників того часу [2; 13; 14].

Однією з важливих ділянок роботи відділу рідкісних видань нашої книгозбірні є оброблення

та наукове описування фонду рукописів, які зберігаються в бібліотеці. Найстарішим примірником, який започаткував колекцію, є «Генеральний Регламент», писаний від руки на гербовому папері та датований 1720 роком. Не менш цікаві експонати колекції – рукописні збірки поетичних творів О. Пушкіна (без зазначення дати і місця видання) та К. Рилєєва (1820) у власницьких палітурках. Фонд рукописів включає і родинний архів херсонського священика, протоієрея Л. Гошкевича, невелику частину цього зібрання бібліотека мала щасливу нагоду придбати у місцевого краєзнавця.

Видатні представники великої і славетної родини Гошкевичів залишили по собі добру пам'ять та відіграли значну роль у культурному житті не тільки Херсона, а і країни в цілому. Їхній родинний архів, який зберігається в наших фондах, нараховує 390 документів 1834–1951 рр. Архів містить біографічні матеріали, господарчо-побутові документи, матеріали службової та громадської діяльності, листування і фотографії Л. І. Гошкевича, його старшого брата М. І. Гошкевича та батьківську документальну спадщину. Особисті документи, які відображають службову та громадську діяльність Леоніда Івановича Гошкевича, становлять більшість (325 од. зб.) і датуються 1834–1951 рр. Це – численні рукописи його проповідей за 1910–1947 рр., службові посвідчення, документи про нагородження, листування і фотоматеріали.

Проникливі та глибокі за змістом проповіді, написані рукою отця Леоніда, повертають до нас із небуття його добре слово, звернене до людей. Збереглися навіть твори з питань богослужіння, складені учнем 4–5 класів [Києво-Подольського духовного училища] Леонідом Гошкевичем. Серед фото- та ілюстративних матеріалів викликають інтерес 2 фотографії з Японії. Одна – з дарчим написом від співучня Леоніда Гошкевича по Київській духовній семінарії Міріа Сайкаки і малюнок олівцем, датований 1885 роком, від нього ж. А друга – фотографія священнослужителя (без написів і дати). Нещодавно вдалося встановити, що на ній зображений Миколай, Архієпископ Японський (1836–1912), лист від якого, датований 18 серпня 1910 р., зберігся також в архіві отця Леоніда. Це єдине нагадування серед сімейних документів про його славнозвісного родича – Йосипа Антоновича Гошкевича, першого російського дипломатичного представника в Японії. Ієромонах Миколай (Іван Касаткін) прибув до Японії в 1861 р., як настоятель церкви при російському консульстві, де в той час Йосип Антонович Гошкевич

виконував функції посла. Члени родини Гошкевичів, зокрема Віктор Іванович та пізніше Леонід Іванович, підтримували дружні стосунки з ієромонахом Миколаєм. Про це свідчить і вищезазначений лист, і спогади Віктора Івановича Гошкевича, надруковані в «Русских Ведомостях» за 1912 р.

Викликає зацікавлення також невелика кількість документів релігійних установ Херсонщини періоду 1834–1894 рр.: Указ Херсонського духовного правління від 8 лютого 1834 р. про призначення на пономарське місце Юхима Петрова, фрагменти записів про хрещення 1867–1887 рр., донесення про недостойну поведінку священника Херсонської Свято-Духівської церкви Севастіяна Шумігорського (1886–1894) тощо.

Наукове опрацювання родинного архіву Гошкевичів тільки розпочалося. Наша головна мета – збереження і вивчення того, що ми вже одержали, а в майбутньому – можливе поповнення колекції новими матеріалами [10].

Рідкісний фонд бібліотеки багатий не тільки на раритети минулих століть, фахівці також ретельно зберігають взірці поліграфічного мистецтва сучасності. Не перестає дивувати своїми розмірами книжка-крихітка розміром всього 17 x 20 мм із колекції мініатюрних та малоформатних видань. Це збірка прислів'їв «Лучше всяких лекарств, питья да яств» (М., 1975), яка визнана найменшим виданням у місті. Захоплення всіх відвідувачів неодмінно викликає ще одне диво сучасної поліграфії – роман М. Булгакова «Мастер и Маргарита», вміщений на одній стандартній сторінці.

У колекції факсимільних і репринтних видань маємо примірники сучасних перевидань пам'яток рукописної спадщини минулого XI–XVII ст., таких як «Остромирове Євангеліє» (1056–1057), «Пересопницьке Євангеліє» (1556–1561) тощо.

Ознакою позитивних змін у нашому духовному житті є колекція зарубіжних видань української діаспори (рідкісні публікації творів М. Куліша, праці істориків І. Крип'якевича, О. Оглоблина та ін.). Заборонена раніше література українського зарубіжжя стала доступною широкому загалу і тепер користується великим попитом, особливо у студентської молоді.

Створення відповідних умов для збереження рідкісного і цінного фонду, його вивчення та наукове опрацювання, а також забезпечення його раціональної доступності користувачеві – нагальне завдання сьогодення, що стоїть перед бібліотекою на порозі її 135-річного ювілею, а також робота з реалізації «Програми збереження бібліотеч-

них та архівних фондів на 2000–2005 роки» і створення «Державного реєстру національного культурного надбання».

З метою забезпечення фізичного збереження та більш зручного використання рідкісні фонди відокремлені від основного фонду і зберігаються на одному з ярусів багатоповерхового книгосховища бібліотеки.

Для визначення загальної кількості рідкісних і цінних видань щодо присвоєння їм статусу пам'ятки національного культурного надбання переглянуто та опрацьовано понад 4000 примірників видань із фондів Херсонської ОУНБ, бібліотек Держархіву Херсонської області, Краєзнавчого музею, Державного університету та Обласної медичної бібліотеки. Створено початкову базу даних реєстру рідкісних і цінних документів у Херсонській області, яка нараховує 2000 описів видань. Інформацію надано до Національної парламентської бібліотеки України.

На виконання положення «Програми збереження бібліотечних та архівних фондів» стосовно їх фізичної збереженості проведено аналіз та зроблено оцінку фізичного стану фондів бібліотек – фондоутримувачів цінних видань. За виявленими даними розпочато роботу з їх ремонту та реставрації. Протягом останнього п'ятиріччя обласною книгозбірнею частково відреставровано понад 1,5 тис. примірників цінного бібліотечного фонду, в т. ч. і краєзнавчих видань, а одинадцять пройшли поаркушеву реставрацію, що становить близько 2 тис. аркушів. Виготовлено понад 500 картонних контейнерів для фазової консервації особливо цінних примірників. Також бібліотекою було придбано обладнання з метою здійснення репрографічного відтворення документів. Тож, з 2003 р. відділом розпочато роботу з переведення рідкісних і краєзнавчих фондів на електронні носії шляхом сканування (поцифрування) та створення страхових копій документів. У першу чергу для сканування відібрані стародруки та краєзнавчі видання. На цей час поцифровано понад 140 прим. рідкісних документів, що становить майже 15 тис. сторінок тексту та ілюстрацій.

Вивчення фондів потребує ретельної роботи з кожним документом. У разі необхідності працівниками відділу рідкісних видань проводиться атрибуція видання (встановлення автора анонімного твору), ідентифікація дефектного документа, встановлення вихідних даних тощо. При здійсненні наукового опису кожного примірника наводяться додаткові відомості щодо наявності

конволютів, маргіналій, автографів, дарчих написів, екслібрисів, печаток, штампів та інших знаків на виданнях.

Результати досліджень оприлюднюються у виступах на наукових конференціях, у місцевих телепередачах, публікаціях у місцевій пресі, при проведенні масових заходів у бібліотеці тощо. Підсумком дослідницької роботи з вивчення фонду також є видання друкованих каталогів на його окремі колекції. Це «Каталог зарубіжних видань української діаспори» (1993), «Книги громадянського друку. 1753–1860» (1996), «Дивосвіт мініатюрного друкарства» (2002). Триває робота зі створення бібліографічного покажчика часописів дореволюційного періоду і на черзі – підготовка та видання друкованого каталогу документальних цінностей з наших фондів, що будуть включені до «Державного реєстру національного культурного надбання України». Паралельно створюється електронна база даних дореволюційної періодики. Також розпочато роботу зі створення «Електронного музею книги», який буде розташований на бібліотечному сайті. Незважаючи на те що 2005 р. був завершальним у реалізації «Програми збереження бібліотечних та архівних фондів», зокрема й у створенні «Державного реєстру», основні положення та завдання цих загальнодержавних документів залишаються й наразі для нас актуальними. Планується редагування та поповнення баз даних, розроблених за вимогами «Державного реєстру». Й надалі триватиме робота зі створення страхових копій наших раритетів у електронному вигляді. Адміністрацією бібліотеки розглядається питання щодо можливого переведення на мікроносії частини газетного фонду книгозбірні. В першу чергу це стосується газет XIX – початку XX ст. та краєзнавчих видань. Невдовзі планується обов'язкова паспортизація всіх колекційних зібрань, створення «Інструкції про порядок визначення умовної вартості рідкісних та цінних видань» та оновлення «Інструкції з організації, збереження та використання фонду рідкісних та цінних видань».

Отже, перспективи визначені, і всі наші зусилля будуть спрямовані на благородну справу – збереження національного культурного надбання й донесення його до нащадків.

Література

1. Атласы, карты, планы: [Лоттер, Тобиас Конрад] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.maphist.com>. – Загл. с экрана.
2. Джерело знань: історичний нарис про Херсонську обласну універсальну наукову бібліотеку ім. О. М. Горького / О. М. Хропач, О. І. Катущкіна, Н. А. Школьник. – 2-е вид. перероб. і доп. – Херсон, 1992.
3. *Запаско Я. П.* Мистецтво книги на Україні в XVI–XVIII ст. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971.
4. *Каменская В.* Херсонская общественная библиотека: исторический обзор // Русская школа. – 1895. – № 5–6 (май–июнь). – С. 373–385.
5. Книга в России. Ч. 1. Русская книга от начала письменности до 1800 г. / Под ред. В. А. Адарюкова и А. А. Сидорова. – М., 1924.
6. Книга і друкарство на Україні. – К., 1964.
7. [Рапен де Туара, Поль. История Англии] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.setbook.ru/lib_stock/4/geography/main.html. – Загл. с экрана.
8. Рапен-Туаре [о нем] // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1899. – Т. 51.
9. Редкие русские книги и летучие издания XVIII века / Сост. Ю. Битовт. – М., 1905.
10. *Сак О.* Архів Леоніда Гошкевича у фондах Херсонської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гончара // Константи: альманах соціальних досліджень. – Херсон, 2006. – № 1. – С. 96–98.
11. *Сильванский С. А.* Библиотеки старого Херсона. – Херсон, 1928.
12. Французская книга в России в XVIII в. Очерки истории. – Л., 1986.
13. Херсонский библиофил: Альманах. – Херсон, 2005 – Вып. 1.
14. Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека: від минулого століття майбутньому: Зб. ст. / Укл. Н. Ф. Попова; Ред. Л. І. Зелена. – Херсон, 1998.

Віктор ВЕРГУНОВ,

директор Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки
Української академії аграрних наук, д-р с.-г. наук, професор

Науково-методична діяльність Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки Української академії аграрних наук: історія, здобутки, перспективи

У статті висвітлено діяльність ДНСГБ УААН – науково-дослідного та методично-координаційного центру сільськогосподарської галузі.

К л ю ч о в і с л о в а: форми методичного впливу, методичні рекомендації, мережа бібліотек, координуючі функції, ДНСГБ УААН.

Соціально-політичні зміни, що відбуваються в Україні після набуття державності, із кожним роком наближають її до європейських стандартів системи цінностей. Чи насправді все так, що є позитивного, що у такому разі потребує більш виваженого або стратегічного вирішення, маємо на меті розглянути на прикладі одного складника в роботі головної сільськогосподарської бібліотеки – організації науково-методичної діяльності для більш успішного доведення інформації від накопичених не одним століттям духовних цінностей нації у вигляді книг.

Понад 70 останніх років Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Української академії аграрних наук (ДНСГБ УААН) виконує функції Головного науково-методичного та координаційного центру в єдиній системі бібліотек агропромислового комплексу України. Саме тому науково-методична робота – один з головних і традиційних напрямів її діяльності.

Сьогодні, коли сільськогосподарські бібліотеки України переживають складний період нестабільності, виникає багато проблем щодо удосконалення змісту науково-методичної діяльності, йде активний пошук шляхів її формування.

Визначення основних форм методичного впливу ДНСГБ УААН неможливе без урахування минулого досвіду науково-методичної діяльності бібліотеки. З 20-х років минулого століття – самого початку організації ДНСГБ – у бібліотеці розв'язувалися питання, які сприяли піднесенню на новий рівень діяльності сільськогосподарських бібліотек України, розроблялись методики вирішення найважливіших проблем, визначались орієнтири і завдання, які стояли перед ними.

До середини 60-х років минулого століття науково-методичну діяльність на допомогу сільськогосподарським бібліотекам України здійснювали всі структурні підрозділи ДНСГБ, але зміст цієї діяльності значно розширився завдяки організації у бібліотеці (1966 р.) науково-методичного відділу. Цьому періоду було притаманне жорстке адміністративне або організаційне керівництво діяльністю бібліотек мережі з боку державних і центральних бібліотечних установ. Особливо актуальними були перевірки бібліотек з метою поліпшення ідеологічної, культурно-просвітницької та інформаційної діяльності. Впроваджуючи ці вимоги, методисти та фахівці відділів ДНСГБ щорічно здійснювали до 20 виїздів у сільськогосподарські бібліотеки різних областей України, які через фінансові проблеми тепер практично не здійснюються.

Важливо зазначити, що з самого початку функціонування науково-методичного відділу бібліотеки головну увагу було зосереджено на розвиток сільськогосподарських бібліотек і надання їм методичної та практичної допомоги. Впроваджені основні форми методичного впливу: аналітична діяльність, яка передбачала аналіз діяльності бібліотек мережі, напрацювання нових управлінських технологій, підготовка інструктивно-методичних документів, організація науково-практичних конференцій, семінарів-нарад, практикумів, стажувань тощо.

Однією з ефективних форм методичного впливу в цей період була підготовка та видання науково-методичних посібників. Вже у 1967 році у відділі було розроблено і надіслано в бібліотеки мережі ряд методичних матеріалів: «Бібліотека технікуму

і її діяльність», «Організація алфавітного каталогу», «Наочна пропаганда літератури» та багато ін. Вони були першими публікаціями відділу на той час і мали велике значення для роботи бібліотек мережі.

У науковій методичній діяльності велика увага приділялася впровадженню передового досвіду в роботу бібліотек: у 1968 р. було видано перший збірник «З досвіду роботи деяких сільськогосподарських бібліотек мережі Міністерства сільського господарства УРСР», в якому висвітлено діяльність кращих бібліотек мережі, передовий досвід у бібліотечно-інформаційній діяльності та ін.

Традиційно велике значення у 60-ті роки надавалося підвищенню кваліфікації бібліотечних працівників мережі. На першому плані була робота з організації семінарів, стажувань, консультаційна діяльність. У 1968 році бібліотека у співпраці з відділом інформації і пропаганди Міністерства сільського господарства України, Харківським інститутом культури, ЦНСГБ ВАСГНІЛ (Москва) провела Перший республіканський семінар для бібліотек науково-дослідних установ. Відтоді ДНСГБ щорічно проводила 3–5 нарад, конференцій, семінарів (республіканських, зональних, міжрайонних) для бібліотек мережі, на які запрошували працівників інших республік, зарубіжних країн.

У 70-х роках, коли бібліотека переїхала з Харкова до Києва, у науково-методичній діяльності ДНСГБ почався новий етап. У цей період науково-методичне забезпечення мережі сільськогосподарських бібліотек ДНСГБ спрямовується на пошук, розроблення, впровадження прогресивних форм роботи, удосконалення та зміцнення системи методичного керівництва.

Для 70–80-х років науково-методичній діяльності ДНСГБ притаманні особливо активна співпраця та координація у проведенні спільних заходів із бібліотеками республіканського значення, вищими навчальними закладами культури України, Росії. Зокрема, ДНСГБ УААН щорічно з ЦНСГБ ВАСГНІЛ, Державною бібліотекою Міністерства культури УРСР, Інститутами культури (Харків і Київ) проводили науково-теоретичні конференції з різних напрямів інформаційної довідково-бібліографічної роботи, що стало традиційним для науково-методичної діяльності ДНСГБ УААН.

У 1981 році спільно з ЦНСГБ ВАСГНІЛ, Республіканською бібліотекою Білорусії, Казахстану, Азербайджану на базі ДНСГБ УААН проведено

Всесоюзну нараду працівників сільськогосподарських бібліотек, основним завданням якої була координація інформаційно-бібліографічної діяльності. У 1982 р. спільно з Державною бібліотекою Міністерства культури УРСР, Інститутами культури (Харків і Київ) проведено нараду-семінар «Удосконалення бібліотечного обслуговування вчених та спеціалістів сільського господарства в умовах централізації». Такі конференції, наради, семінари ДНСГБ УААН щорічно проводила до 1991 року. З 1992 року аналогічна робота була не-систематичною через брак коштів.

У системі форм методичного впливу вагоме місце посідає робота з вивчення і пропаганди передового бібліотечного досвіду. Цій проблемі саме у 80-х роках присвячений значний обсяг методичних видань: збірник «Робота сільськогосподарських бібліотек України і Молдавії» (1976 р.), «Впровадження НОП в роботу сільськогосподарських бібліотек» (1980 р.), «День науки в сільськогосподарській бібліотеці: передовий досвід» (1983 р.) та багато інших.

Підсумовуючи досягнення науково-методичної діяльності ДНСГБ УААН у 60–80-х роках, слід відзначити провідну роль цієї бібліотеки як республіканського координаційного центру в поліпшенні роботи сільськогосподарських бібліотек України. Проте, методична діяльність ДНСГБ у той період була деякою мірою адміністративною, оскільки мала ознаки інспектування і більше виконувала контрольні функції. За таких умов втрачалась особиста творча ініціатива бібліотек на місцях, тому що вони чітко підпорядковували свою діяльність рекомендаціям, постановам.

У 90-ті роки минулого століття науково-методичній діяльності ДНСГБ УААН притаманне значне послаблення авторитарних рис, і на зміну їм прийшли більш демократичні принципи. Головним стало надання методичної допомоги бібліотекам мережі, впровадження інновацій, підвищення кваліфікації, підтримка ініціативи працівників бібліотек.

Історично склалося так, що в Україні – великій аграрній державі – у минулому не були створені обласні аграрні бібліотеки, що негативно впливало не тільки на обслуговування спеціалістів, а й на систему методичного керівництва сільськогосподарськими бібліотеками науково-дослідних установ, аграрних навчальних закладів.

Мережа аграрних бібліотек, сформована ще у 60-ті роки ХХ століття, була недосконалою через відсутність у регіонах України обласних сільсько-

господарських бібліотек, які б координували діяльність бібліотечних закладів області. Склалася ситуація, коли сільськогосподарські бібліотеки з однаковими функціями своєї діяльності не мали зв'язку між собою, що негативно вплинуло на інформаційно-бібліотечне обслуговування фахівців аграрного профілю.

У сучасних ринкових умовах змінюється зміст і характер науково-методичної діяльності ДНСГБ УААН. Насамперед, необхідно удосконалювати організацію системи науково-методичної діяльності сільськогосподарських бібліотек мережі, подолати відомче розмежування в їх роботі. Саме тому, з метою удосконалення науково-методичної роботи та об'єднання інформаційно-бібліотечних ресурсів в аграрній галузі, координації, співпраці бібліотек в інформаційно-бібліотечному обслуговуванні науковців, спеціалістів, у кожному регіоні та області України створені об'єднання сільськогосподарських бібліотек. Фактично, в областях України впроваджена нова організаційна форма співробітництва сільськогосподарських бібліотек.

Ці об'єднання мають важливе значення, оскільки вони стануть важливою ланкою в галузевій системі методичного керівництва. Ця нова організаційна форма координації має забезпечити повноцінне бібліотечно-інформаційне обслуговування на рівні сучасних вимог, що сприятиме процесу об'єднання інформаційних ресурсів, створить сприятливу базу для впровадження нових інформаційних технологій, зумовить створення повноцінної системи інформаційно-бібліографічного забезпечення аграрної науки, освіти, виробництва.

Головна роль в організації та функціонуванні об'єднань належить ДНСГБ УААН – організаційно-методичному, координаційному центру мережі аграрних бібліотек України. ДНСГБ УААН забезпечує організацію діяльності з головними бібліотеками об'єднань згідно із зведеними координаційними планами роботи з усіх напрямів їхньої діяльності, здійснює комплекс науково-методичних заходів, спрямованих на співпрацю як з Головними бібліотеками об'єднань, так і окремими бібліотеками мережі: організовує та проводить науково-практичні конференції, семінари, готує інструктивно-регламентуючі, методичні посібники, рекомендації, проекти законодавчих актів, спрямованих на подальший розвиток мережі сільськогосподарських бібліотек.

Нині в Україні діє 263 сільськогосподарські бібліотеки аграрних науково-дослідних установ системи УААН і навчальних закладів системи

Міністерства аграрної політики України. Кожна група бібліотек виконує свою специфічну функцію і відповідно до своїх завдань буде своєю діяльністю. Тому на сучасному етапі головне завдання науково-методичного відділу ДНСГБ УААН – це оновлення змісту методичної діяльності, диференційований підхід у роботі, з урахуванням типів і видів бібліотек.

Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995 р.) підтвердив, що науково-методична діяльність є основним напрямом діяльності кожної бібліотеки. Змінилися і погляди на функції бібліотек, характер бібліотечної роботи, має місце нове осмислення й оновлення науково-методичної роботи, тому науково-дослідний напрям роботи став провідним у науково-методичній діяльності бібліотеки.

У ДНСГБ УААН запроваджена принципово нова функція науково-методичної служби, яка побудована за такими напрямками:

- організація та підготовка стратегії розвитку сільськогосподарських бібліотек України; передбачає участь бібліотеки у розробленні програм, концепцій, регламентуючих документів розвитку та інформатизації сільськогосподарських бібліотек України;
- проведення і координація наукових та експериментальних досліджень, передбачає, що функціонування науково-методичної діяльності базується на результатах наукових та експериментальних досліджень;
- організаційно-управлінська діяльність (менеджмент);
- науково-аналітичний – передбачає збір і узагальнення фахової інформації бібліотек мережі та підготовку на її основі оглядових матеріалів, рекомендацій;
- організаційно-методичний – забезпечує допомогу в підготовці інструктивно-регламентуючої, методичної документації для функціональних відділів ДНСГБ і бібліотек мережі, а також видань наукового, рекомендаційного, допоміжного характеру;
- інноваційний – забезпечує впровадження у діяльність бібліотек мережі здобутків бібліотечної галузі, прискорення процесу інформатизації бібліотек;
- інформаційно-педагогічний – сприяє формуванню інтегрованого професійного світогляду, розширення, міжнародної співпраці бібліотек, підвищення кваліфікації бібліотечних працівників мережі.

В основі такого підходу лежить спільний наказ № 178/45 від 1 липня 2002 року Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук «Про Центральну наукову сільськогосподарську бібліотеку» та Постанова Кабінету Міністрів України № 1697 від 29 жовтня 2003 року «Про створення Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН».

У сучасних умовах науково-методична робота у ДНСГБ здійснюється на основі єдиних принципів: науковості, активності, порад, оперативності та диференційованому підході. Останні роки характерні для ДНСГБ УААН перебудовою науково-методичної роботи в нових економічних умовах.

Однією з ефективних форм методичного впливу є підготовка та видання репертуару науково-методичних документів. Прикладом такого є спецвипуск «Бюлетеня ДНСГБ УААН» (2004, 130 с.). З метою удосконалення діяльності бібліотек мережі в нових умовах, підвищення їхньої ролі в розвитку аграрної науки, освіти, виробництва у ДНСГБ УААН розроблено ряд методичних рекомендацій. Всі розроблені за останні шість років нормативні галузеві документи, що затверджені вченою радою бібліотеки та погоджені з УААН і Мінагрополітики України, опубліковані у «Бюлетені ДНСГБ УААН» разом із іншою інформацією щодо основної діяльності установи (Бюлетень ДНСГБ УААН. – 2001. – Вип. 1–4; 2002. – Вип. 1–4; 2003. – Вип. 1–4; 2004. – Вип. 1–4; Спецвипуск; 2005. – Вип. 1–2; 2006. – Вип. 1–2).

Відповідно до наукової теми «Розробити і створити віртуальну сільськогосподарську бібліотеку: електронну мережу бібліотек УААН, інтегровану в мережі академічних та інших бібліотек України» опрацьовано концепцію створення національної галузевої електронної мережі бібліотеки України, підготовлено веб-сторінку ДНСГБ УААН та базу даних сільськогосподарських бібліотек мережі. Згідно з цією темою підготовлено ряд методичних матеріалів. Завершено розроблення і здійснено попереднє обговорення в бібліотеці концепції порталу «Українська академія аграрних наук».

Тільки з 2000 по 2004 роки в ДНСГБ УААН на допомогу сільськогосподарським бібліотекам мережі підготовлено понад 50 методичних та інструктивно-регламентуючих матеріалів, посібників з різних напрямів діяльності бібліотек. Зокрема це: «Положення про об'єднання сільськогосподарських бібліотек АР Крим та областей України», «День спеціаліста», «День науки», «День кафедри», «День інформації». «День аспіранта», «Мето-

дичні поради щодо складання плану та річного звіту» та ін.

Ці методичні матеріали відіграють позитивну роль у поліпшенні організації роботи бібліотек науково-дослідних установ, навчальних закладів, впровадженні в їх діяльність нових теоретичних ідей, нововведень, що підвищить рейтинг бібліотечних установ. Використання та впровадження інструктивно-регламентуючих документів дасть змогу сільськогосподарським бібліотекам створити комплексну систему організаційних, технологічних заходів і впровадити єдині методологічні засади діяльності.

Великого значення надаємо науково-аналітичній діяльності, яка стає одним із провідних напрямів методичної роботи ДНСГБ УААН. Науково-аналітична діяльність – це своєрідне дослідження змісту, форм, методів роботи і статистичних показників роботи бібліотек, оскільки прикладні дослідження дають змогу аналізувати зміст роботи кожної бібліотеки, прогнозувати її діяльність і таким чином активно впливати на удосконалення роботи і розвиток бібліотек. За результатами цієї діяльності є можливість визначити рейтинг бібліотеки та ефективність її роботи. Результатами даних досліджень є щорічні випуски «Огляди діяльності сільськогосподарських бібліотек мережі Міністерства аграрної політики України та Української академії аграрних наук». Протягом останніх п'яти років «Огляди» виходять спеціальними випусками «Бюлетеня Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки УААН».

Аналіз кадрового складу працівників 263 сільськогосподарських бібліотек України свідчить про його незадовільний стан, що негативно впливає на якість інформаційно-бібліотечного обслуговування фахівців аграрної галузі. Сьогодні, коли активувалися творчі ресурси аграрних наукових установ, відбулися позитивні зміни в освіті, постала потреба в бібліотечних спеціалістах нового типу, професійні якості яких відповідали б сучасним вимогам.

В основі забезпечення аграрних бібліотек професійними кадрами лежить система безперервної інформаційно-бібліотечної освіти як цілеспрямованого процесу підготовки і підвищення кваліфікації працівників бібліотек, яка передбачає оновлення, розширення знань, ознайомлення із сучасними інформаційними технологіями, перекваліфікацію та здобуття додаткової спеціальності, бо є характерною ознакою останнього десятиріччя серед новоприйнятих до мережі установ, взагалі пройти ази майбутньої копійки роботи.

З огляду на це у ДНСГБ УААН за підтримки УААН та МАП України впроваджені різні форми безперервної освіти: аспірантура, докторантура, науково-теоретичні конференції, семінари, постійно діючі курси підвищення кваліфікації.

Особливо відзначимо постійно діючі курси, які ДНСГБ УААН щорічно від 2002 року і систематично проводить з Інститутом післядипломної освіти НАУ (Київ). Розроблено програму занять, яка містить практичне, інноваційне призначення – допомогти працівникам бібліотек опанувати сучасні інформаційні технології організації роботи бібліотеки. Виконання перспективного графіка проведення занять дає можливість підвищити фахову освіту всім співробітникам бібліотек мережі.

Організація курсів з підвищення кваліфікації бібліотечних працівників сільськогосподарських бібліотек – це перші кроки до створення повноцінної системи безперервного підвищення фахової освіти. До речі, за час існування курсів підготовку на них пройшли 200 працівників бібліотек підпорядкованої мережі, а також з інших міністерств і відомств країни.

Впроваджуючи інновації у науково-методичну діяльність, ДНСГБ зберегла традиції з організації і проведення науково-теоретичних конференцій, нарад, семінарів. Із зарубіжними бібліотеками проведено ряд міжнародних семінарів та зустрічей: у 1992 році міжнародний семінар «Інформаційні послуги – сільському господарству» за участю КАБІ Інтернейшн (Велика Британія) та Агроінформ (Угорщина), працівники бібліотеки брали участь у роботі круглого столу сільськогосподарських бібліотек США та Центральної і Східної Європи у 1993 році у Варшаві, у 1995 році в Празі, а також семінари-практикуми із застосування інформаційної системи інтернету у бібліотеках, який відбувся у місті Нітра (Словаччина) у 1995 році. У квітні 1995 року в Києві ДНСГБ спільно з бібліотекою університету штату Айова (США) провела міжнародний семінар.

Спільно з Українською академією аграрних наук і Міністерством аграрної політики України проведено ювілейні науково-практичні конференції, присвячені науковій діяльності ДНСГБ у 1991, 1996, 2002, 2006 роках.

Для Головних бібліотек територіальних об'єднань з 2004 року ДНСГБ проводить щорічно спеціальні наради-семінари «Організація, координація діяльності Головних бібліотек територіальних об'єднань сільськогосподарських бібліотек України з інформаційно-бібліотечного обслугову-

вання науковців та фахівців агропромислового комплексу».

Стабілізація роботи ДНСГБ УААН з питань науково-методичної координації за останні шість років, що пов'язана з використанням набутого досвіду на цьому полі діяльності й постійного пошуку нового, багато в чому сталася завдячуючи творчій роботі спеціального сектору на чолі з Г. С. Щиголь. Велику роботу проводить Н. Н. Серікова. Останнім часом її зусилля підтримали не менш досвідчені фахівці: канд. біол. наук, с. н. с. Н. В. Лопатіна, канд. іст. наук Ю. І. Лазаренко, канд. пед. наук, доцент Н. М. Костєва. В разі необхідності залучаємо відомих фахівців з інших бібліотечних установ. Окрема подяка в цій роботі канд. техн. наук, с. н. с. Л. Й. Костенку із Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Поряд із досягненнями у науково-методичній діяльності ДНСГБ є ряд проблем. Сучасні вимоги до наукових аграрних бібліотек потребують фахівців нового типу, бібліотекарів-науковців, менеджерів, програмістів, а тому назріла необхідність в підвищенні кваліфікації бібліотечних працівників, удосконаленні законодавчо-нормативної бази щодо інформаційно-бібліотечної та бібліографічної діяльності.

Дедалі більшого значення набуває науково-дослідна функція у науково-методичній діяльності, яка полягає у підвищенні ролі науково-прикладних досліджень у бібліотечній справі, результатом яких має стати розроблення моделі аграрної бібліотеки в умовах інформатизації суспільства. Підсумки науково-дослідної роботи ДНСГБ мають бути підґрунтям для опрацювання нових методик, удосконалення технології бібліотечно-бібліографічних процесів, що необхідно для кардинального оновлення діяльності бібліотечної установи як наукової інформаційно-аналітичної установи.

Однак, на нашу думку, перспективи удосконалення або збереження науково-методичної координації примарні. Основна причина полягає у тому, що немає спеціального фінансування на таку форму діяльності. Завдячуючи Українській академії аграрних наук, яка ствердила, згідно з чинним законодавством України, науковість у роботі нашої установи, що дало змогу зберегти більш-менш пристойну зарплатню, порівняно з іншими бібліотечними установами країни, працівникам, які працюють у підрозділах науково-методичної роботи, нам ще вдається існувати у ситуації «на шляху до ринку». На жаль, з боку Міністерства аг-

рарної політики України, мабуть теж з об'єктивних причин, ця робота ДНСГБ УААН не заслуговує на увагу. В цій ситуації, за рахунок позабюджетних надходжень, наша установа продовжує виконувати свої координуючі функції, задекларовані уже згаданим спільним наказом УААН та Мінагрополітики України і відповідною Постановою КМ України. З кожним роком таку повноцінну діяльність здійснювати дедалі важче, враховуючи, що наша установа, як і всі інші такого типу, віднесені до неприбуткових. Додаткових замовників такої спеціалізованої продукції стає все менше, враховуючи можливості інтернету. І головне, постійно зменшуване бюджетне фінансування на науку вперше за сім останніх років призвело до скорочення працівників у ДНСГБ УААН, хоча фонд бібліотеки, яка є третьою у світі галузевою бібліотекою після Національної сільськогосподарської бібліотеки США та ЦНСГБ РАСГН, щороку збільшується.

Отже, з викладеного можна зробити такі попередні висновки та висунути пропозиції щодо державного вирішення проблем науково-методичної координаційної роботи галузевих бібліотек країни:

1. Започаткована за радянської доби система науково-методичної роботи в діяльності галузевих бібліотек щороку вдосконалювалася і розширювалася за рахунок державної зацікавленості, що повністю відповідало існуючій системі цінностей. Можна стверджувати, що вся система бібліотечної роботи в СРСР перебувала на класичному рівні як за суттю, так і за реалізацією поставлених завдань.
2. Після набуття Україною незалежності від СРСР перейшли і всі функції стосовно діяльності бібліотек, а також координуючої методичної роботи в розрізі відомств, міністерств і галузей. Декларований владою активний перехід на приватну власність на основні засоби виробництва, вочевидь, не потребує не тільки існуючої мережі бібліотек, але, як наслідок, не виявляє зацікавленості у її діяльності.
3. У разі реалізації переходу з 2010 року до так званого «болонського процесу», коли знову наука повинна повернутись у лоно вищої освіти, всупереч зворотній пропозиції і висновків на початку минулого століття геніальних В. І. Вернадського, Д. І. Менделєєва, К. Г. Шиндлера та інших, може радикально змінитися і ситуація щодо інформаційно-бібліотечного супроводження всіх без винятку галузей знань у країні.

У країнах світу така функція, як форма, існує практично тільки в Україні і фактично відсутня у провідних галузевих бібліотек. Вже сьогодні бібліотеки вищих навчальних закладів, в першу чергу за рахунок оплати батьками навчання дітей, зробили значний крок у питаннях інформатизації своїх основних функцій з переходом на ринкові відносини. Майбутня «університетська автономія» ще більше знівелює потребу в науково-методичній координації бібліотек у зв'язку з регіональною монополізацією всього науково-освітнього процесу.

4. Розуміючи легко прогнозовану ситуацію щодо майбутнього галузевих академій, пропонується розробити спеціальний документ «Доктрина розвитку бібліотечної справи в Україні» наближчі п'ять років. В його основу потрібно покласти всі раніше прийняті за часи державності (близько 80) законодавчі акти та «Концепцію інформаційно-бібліотечної справи в Україні», яку розробила ДНСГБ УААН і яка вже схвалена Комітетом культури та духовності Верховної Ради України. Остаточну розробку «Доктрини» пропонуємо покласти на Міністерство культури і туризму України та Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського – найавторитетніші в країні установи.
5. Загальнодержавну функцію науково-методичної роботи в «Доктрині», при всій повазі до інших бібліотек, потрібно покласти на Національну бібліотеку України імені В. І. Вернадського, щоб вона сформувала відповідну координаційну раду і тематичний план дослідницьких робіт з урахуванням особливостей кожної галузі економіки країни. А Міністерство освіти і науки України та Міністерство культури та туризму України мають профінансувати їх.

Чим швидше всі зацікавлені у майбутньому бібліотечної галузі в країні і в плановому, а не в інноваційному переході її до реалій демократичного суспільства прийдуть до виваженого рішення, що дозволить зберегти вікові класичні традиції і, головне, багатовікову пам'ять нації у вигляді книг, тим менше буде жертв і трагедій, як людських, так і суспільних. Щоб перспектива, коли звичайний бібліотекар, як в Угорщині, при повній автоматизації виробничого процесу отримує зарплатню на рівні чотирьохсот доларів, ближчим часом стала реальністю не тільки для провідних бібліотек України, а й головне – сільських.

Микола ВАСИЛЬЧЕНКО,

доцент ХДАК, канд. пед. наук

Термінологія, термінологія...

Термінологія поряд з об'єктом, предметом, принципами та методами дослідження є одним із ключових складників науки.

Важливим підґрунтям для неї, як і для виникнення нових наук, є умовні межі або стики різноманітних наук. Так виникла космічна біологія, соціальна педагогіка і соціальна психологія та ряд інших наук.

У цей перелік напевне можна зарахувати і управлінське документознавство, що виникло на початку XXI століття і навіть увійшло до навчальних планів ВНЗ культури. Нема заперечень проти впровадження нових, сучасних, перспективних дисциплін у навчальний процес, особливо із загальної теорії управління та галузевого управління.

Проте у нас виникають сумніви щодо терміна «управлінське документознавство», запропоноване С. Г. Кулешовим (Управлінське документознавство: Навчальний посібник. – К., 2003. – 57 с.). Як стверджує С. Г. Кулешов, поряд із загальним документознавством існує спеціальне **документознавство, яке, зважаючи на характер дослідницької проблематики, слід назвати управлінським** (виділено нами. – М. В.).

С. Г. Кулешов виділяє основні завдання та головні напрями наукових досліджень. Серед семи основних завдань тільки два мають стосунок до предмета розмови:

- уніфікація термінології управлінського документознавства;
- узгодження теоретичних засад управлінського документознавства із загальносвітовими нормами управління документацією, зокрема міжнародними стандартами у цій сфері.

Інші всі мають стосунок до управлінської документації. Наприклад, визначення ролі та місця управлінської документації у суспільстві; розроблення та удосконалення класифікаційної схеми управлінської документації; вирішення проблем створення та обігу електронної управлінської документації в установі.

Якщо ж повернутись до двох перших основних завдань, то постають питання: з ким чи з чим уніфікувати термінологію управлінського документознавства? Судячи з підрозділу 1.2 «Основні періоди розвитку управлінського документознавства як наукової дисципліни», де розглядається розвиток теоретичних основ документознавства, термін «управлінське документознавство» запропонований са-

мим автором. Згідно з логікою, термін цей необхідно уніфікувати з самим собою.

Якщо такий термін тільки виник, то необхідно, як підкреслено в другому основному завданні, не узгоджувати теоретичні засади управлінського документознавства із загальносвітовими нормами управління документацією, стандартами, а створювати ці теоретичні засади, які, на нашу думку, дуже проблематичні.

Судіть самі. С. Г. Кулешов основним аргументом для назви «управлінське» називає характер дослідницької проблематики. Серед головних напрямів наукових досліджень, які поділені на групи (теоретико-фундаментальні, теоретико-прикладні, історичні, науково-технологічні), не знаходимо управлінського документознавства, а всі вони (а їх двадцять) спрямовані на управлінську документацію. Наприклад, дослідження управлінської документації як інформаційного ресурсу суспільства, явища культури та елемента соціальної пам'яті; виявлення впливу управлінської документації на зміст та наслідки управлінських дій у суспільстві; виявлення закономірностей розвитку управлінської документації тощо.

Кожна наука, як відомо, має свій об'єкт і предмет дослідження. Центральною ланкою управлінського документознавства, як стверджує С. Г. Кулешов, є управлінська документація, а похідними – сфера створення управлінської документації, система документації, що забезпечує виконання функцій управління та сфера функціонування управлінської документації (а це, як відомо, об'єкт діловодства). Правда, автор потім зазначає, що такий об'єкт досліджують й інші галузі знань. А в чому ж відмінність, особливість об'єкта управлінського документознавства, автор чомусь залишив за кадром. Обмовка, що «інформаційний менеджмент» розглядає різні аспекти функціонування в установі, не переконлива тому, що це вивчає і діловодство.

Предметом управлінського документознавства є дослідження еволюції і сучасного змісту характеристик управлінської документації, процесів створення цієї документації та її функціонування у динамічному стані.

І що ж ми бачимо: перша частина цього предмета є предметом вивчення документознавства, а друга – діловодства.

Згідно з ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» діловодство – сукупність процесів, що забезпечують документу-

вання управлінської інформації та організацію роботи зі службовими документами. А документування – це створювання службових документів, змістом яких є управлінська документація. «Функціонування управлінської документації у динамічному стані» – це не що інше, як «організування роботи зі службовими документами», що формулюється в ДСТУ 2732:2004 як організування документообігу, формування справ, зберігання службових документів та користування ними у поточній діяльності установи.

От і виходить, що з якого боку не підходь до «управлінського документознавства», видно то діловодство, то документознавство, а управління проглядає тільки в управлінській документації.

Конкретизуючи предмет управлінського документознавства, С. Г. Кулешов робить ремарку, що «управлінське документознавство вивчає обіг в установі управлінських документів тільки як динамічних об'єктів, тобто у тому оперативному стані, коли вони виконують функцію, заради реалізації якої були створені». Іншими словами – документообіг, тобто рух службових документів в установі від дати їхнього створення чи одержання до дати завершення виконання або надсилання.

Але ж усіма вказаними вище процесами необхідно **управляти**. А цьому в навчальному посібнику відведено кілька речень, де в цілому справедливо сказано, що управління слід розглядати як сукупність дій керуючого об'єкта, спрямованих на створення оптимальних умов функціонування керованого об'єкта відповідно до його завдань. Але ж це один із двох ключових складників навчальної дисципліни.

Дозволимо собі штрихами окреслити лише функції управління.

Серед загальних функцій управління здебільшого виділяють: прогнозування або моделювання, планування, організація, регулювання, контроль.

Так, результатом реалізації функції прогнозування є створення програм розвитку тієї чи іншої галузі. В документно-комунікаційній сфері було створено ряд програм:

- Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки (1999 р.);
- Програма поповнення бібліотечних фондів на період до 2005 року (2002 р.);
- Державна програма розвитку архівної справи на 2006–2010 роки (2006 р.).

При реалізації функції планування складаються перспективні та поточні плани розвитку підприємств, організацій, установ. Накази, розпорядження, вказівки та інші документи створюються при організації та регулюванні виробничих процесів. Акти, довідки, накази, розпорядження та інші документи функціонують і при виконанні контрольної функції.

У документно-комунікаційних структурах можна виділити і ряд конкретних, або спеціальних, функцій:

- формування документного фонду;
- облік документів;
- ведення, тобто підтримання в достовірному, оптимальному стані;
- зберігання;
- обслуговування споживачів;
- виключення документів.

Систему управління документами можна вважати повною, якщо вона виконує не тільки названі ключові функції, а й дає можливість індексування та оперативного пошуку, що дає змогу відслідковувати стан документів, які зберігаються у будь-якому місці, та швидко визначати, у разі необхідності, їх місцерозташування.

Отже, ідеї, їх створення, фіксація, апробація, технологія впровадження і реалізація на підприємствах, установах, організаціях є результатом управлінських рішень. При дії цих процесів і створюється масив, банк документів, які прийнято називати управлінською документацією.

Підприємствами, установами, організаціями необхідно управляти. Це загальне правило і щодо бібліотек, архівів, музеїв, страхових фондів тощо, іншими словами – документно-інформаційних структур. А як керувати галузевими структурами повинні вивчати і студенти вищих навчальних закладів. Тоді навчальна дисципліна мала б називатися «Управління документно-інформаційними структурами (системами)», де можуть бути і такі складники: «Управління архівною справою», «Управління страховим фондом» тощо. Це і є галузеве управління, що є життєвою реальністю як у теорії, так і на практиці.

Цікаво, як би сприйняли фахівці інших наук, якщо б їм запропонували такі назви навчальних дисциплін, як: «Управлінська соціальна педагогіка», «Управлінська філософія», «Управлінська математика» тощо?

У свій час, після запуску першого супутника Землі (1957 р.), в анотації до однієї із брошур, присвяченій цій події, було написано, що виникла нова наука «Супутникознавство». Вибачте за подібну аналогію.

Отже, до термінології необхідно підходити виважніше, уважніше, конкретніше. Наведу більш загальний приклад. Уже було дві редакції Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (1995 р., 2000 р.), а назва залишилась незмінною, що викликає здивування деяких фахівців. Бібліотеки входять складовою в бібліотечну справу, то чому ж не назвати Закон так, як професійно назвали в Російській Федерації – Закон РФ «Про бібліотечну справу». Знову виникає аналогія на кшталт «Про поліклініки і медичну справу», «Про шахти і гірничу справу» і т.п.

На завершення підкреслимо, що навчальний посібник С. Г. Кулешова «Управлінське документознавство» вніс свою лепту в розвиток діловодства. Але сам термін не зовсім відповідає змісту посібника, і необхідно шукати іншу дефініцію.

SUMMARY

Kopaneva V. **Library in a system of scientific electronic communications**

Development of the system of scientific communications and its increase and the necessity of preservation of the network information is examined. The urgent expediency of the development by a library of the integrated work cycle including sequence of high technology processes of computer processing of documentary massives (both referencing and allocation from data depositories of the new knowledge) is proved. The conceptual model of a library which becomes an integrating part of the information sphere of the society is described.

Solovyanenko D. **The Library 2.0: conception of the 2nd generation library**

The paper provides with a definition, a brief historiography, and some theoretical basis for «Library 2.0». This concept borrows from that of Business 2.0 and Web 2.0 and follows some of the same underlying philosophies. Wikipedia defines this term as a loosely defined model for a modernized form of library service that reflects a transition within the library world in the way that services are delivered to users. The article applies the Library 2.0 Meme Map and a brief review of main points of 10 key principles for Library 2.0. This key principles is about technologies, about innovation, about changes in the relationship of libraries with vendors and with users, and about community building, enabled through the participation that social computing brings. The paper also focuses attention on the debate surrounding Library 2.0. This concept is a source of debate between librarians and information professionals around the world. In the paper it is given the opposite views on the Library 2.0.

Koval'chuk H. **Rare Ukrainian books in library book stacks: monumental aspect**

In the article Ukrainian study of local lore criterion of definition of the book leaflets are considered with the purpose of the ensuring of special conditions of preservation to these books as the leaflets of history and culture in the state depository, and also their fullest fixation in the State register of the national cultural acquisition.

Shalashna N. **Historical and book source topic in the activity of Odessa society of history and antiquities in the 2nd half of 19 century**

Odesa Association of History and Antiquities was one of the organizations which contributed to the development of Ukrainian historical book knowledge as independent science. This association's activity began in the 30s of the 19th century but to the end of the century its trends underwent considerable changes. The main conception peculiarities of Book History in Odesa Association's works lie in the following: firstly, the striking fact is the lack of any exceptional attitude to orthodox bookishness. Secondly, along with researches, where only separate historical book knowledge information can be found, there appeared first integral scientific works which subject study was clearly Stated Book History problems. The main contribution to the study of Home Book History of Odesa Association was made by such scholars as A. Rystenka, F. Ternovski, M. Paleolog, B. Lyapunov, S. Serafimovich, Y. Grakhov. Besides one should mark the activity of such Odesa scientists who were not the members of the association – B. Lazurski, A. Kirpichnikov.

Odesa Association's activity in the field of History Book Study has the analogy in the subject matter and methodology with the work of other scientific organizations in Kharkiv, Kyiv, Poltava, Nizhyn, Chernihiv and others of that time and can be considered as a significant part of the general process of the development of Ukrainian historical book knowledge.

Sak O. **Rare and precious books collection in O. Honchar Kherson RUSL (to 135th anniversary)**

The article is focused on the book and handwritten collections, which form the rare and valuable fund of O. Honchar KRUSL. The history of establishment of some personal collections is considered as well, in particular, the collections of books of the known bibliophile, composer, musical critic of the beginning of the 20th century S. V. Yuferev, M. A. Emel'yanova, Goshkevich's private book archive etc. The main issue is the features of separate copies from the fund of book rareness and interesting details are reflected in relation to the history of their edition. Attention is concentrated on the role of regional sources as means of documentary values funds forming. The main question is the problem of saving of rare funds within the library.